

ІРИНА ЛИТОВЧЕНКО

**ДИНАМІЧНІ ПРОЦЕСИ
У ВІЙСЬКОВІЙ ЛЕКСИЦІ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
(НАЗВИ ЗБРОЇ, АМУНІЦІЇ, СПОРУД)**

МОНОГРАФІЯ

КРИВИЙ РІГ ◦ ВИДАВЕЦЬ РОМАН КОЗЛОВ ◦ 2016

УДК 811.161.2'373:35

ББК 81.2Укр-3

Л 64

Рекомендовано до друку рішенням вченої ради
Криворізького педагогічного інституту
ДВНЗ «Криворізький національний університет»
(протокол № 5 від 10 грудня 2015 р.)

Рецензенти:

А. М. Поповський, доктор філологічних наук,
професор кафедри українознавства
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

Н. М. Малюга, кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови Криворізького педагогічного інституту
ДВНЗ «Криворізький національний університет»

Литовченко І.

Л64 **Динамічні процеси у військовій лексиці української мови (назви зброї, амуніції, споруд)** : монографія / Ірина Литовченко ; за ред. проф. Ж. В. Колоїз. — Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2016. — 206 с.

ISBN 978-617-7104-57-4

У монографії визначено екстралінгвальні детермінанти, які стимулюють розвиток військової лексики, виявлено специфіку лексико-семантичних груп «Назви зброї», «Назви амуніції», «Назви споруд», визначено основні типи системних зв'язків. Розглянуто механізм адаптації окремих елементів військової субмови до нових умов їхнього функціонування, їхню функціональну переорієнтацію. Проаналізовано засоби нової номінації у сфері військової справи. Представлено джерела формування й етимологію номенів досліджуваних груп військової лексики.

Для студентів філологічних спеціальностей вишів, аспірантів, викладачів, усіх, хто цікавиться проблемами розвитку української фахової лексики.

УДК 811.161.2'373:35

ББК 81.2Укр-3

ISBN 978-617-7104-57-4

©Литовченко І. О., 2016.

ПЕРЕДМОВА

Одним з основних завдань сучасної лексикології є вивчення системності лексики. Дослідження кожного окремого фрагмента лексико-семантичної системи допомагає знайти специфічні особливості у класах слів і глибше зрозуміти системні закономірності мови загалом.

З появою на політичній карті Європи нової держави Україна, поступовим виходом її на міжнародну арену та прагненням стати повноправним членом світового співтовариства, з пошуком нових для держави шляхів розвитку, що означає зміну економічних, політичних, культурних орієнтирів, розбудову нових суспільних відносин, дослідження змін у фаховій лексичній системі української мови набуває особливого значення. Адже запорукою успішних міжнародних відносин, а також інтеграції з іншими державами є систематизована й стандартизована лексика в тих царинах діяльності, які найчастіше стають предметом узгоджень та обговорень на державному рівні. Однією з таких царин і є військова справа. Саме тому мова сфери військових відносин, її становлення і розвиток належать до актуальних проблем української лінгвістики.

В українському мовознавстві відомо кілька спроб описати військову лексику (Л. Батюк, А. Бурячок, А. Генсьорський, В. Горобець, П. Ковалів, Р. Сидоренко, Ф. Ткач та ін.). Під сучасну пору з'явилася низка наукових праць, у яких досліджується українська військова термінологія як на рівні синхронії, так і діахронії: Г. Халимоненко (тюркська військова лексика в мовленні українського козацтва), Т. Михайленко (інтра- та екстралінгвальні аспекти формування та функціонування військової терміносистеми в національних мовах), Л. Мурашко (українська військова лексика в її історичному розвитку на матеріалі військових звань і посад), Я. Рибалка (структура тематичної групи «військова лексика козацтва»

в українській мові XVI–XVII ст.), Я. Яремко (формування української військової термінології), Н. Яценко (формування назв військового одягу в українській мові) та ін. Крім того, військова лексика неодноразово була предметом лінгвістичного аналізу у східнослов'янських мовах. Вона привертала увагу багатьох зарубіжних мовознавців (А. Абдульманова, Д. Банзаров, О. Булика, Д. Гарибян, О. Кожин, Л. Кутіна, С. Лєдяєва, А. Львов, Н. Пометько, О. Порохова, Ф. Сороколетов, М. Тузова, Ф. Філін й ін.).

Доцільність наукового дослідження зумовлена необхідністю комплексного аналізу мовних процесів і явищ, які відбуваються у військовій лексичній підсистемі української мови й не знайшли глибокого опрацювання. Динамізм лексичної системи характеризується не лише постійним оновленням лексичного складу, появою неологізмів, утратою багатьох одиниць тощо, а й семантичною еволюцією деяких лексем, які репрезентують формально-семантичні та власне семантичні модифікації.

Незважаючи на значний доробок учених у царині військової лексики, є чимало проблемних, дискусійних або нез'ясованих моментів. Актуальним залишаються питання про появу тієї чи тієї військової лексеми, модифікацію її в системі змін, а також появу інновацій, зокрема їх хронологічні межі, або, навпаки, про втрату первинного значення. Розв'язання цієї проблеми дає змогу зробити аргументовані висновки про час певної семантичної зміни у військовому вокабулярі. Сучасним є питання про інтра- та екстрамовні причини значеннєвих зрушень, а також про семантичну рефлексію іншомовних лексем в українській мові. До того ж обстежено не всі тематичні різновиди військової лексики, тому для дослідження ми обрали лексико-семантичні групи «Назви зброї», «Назви амуніції», «Назви військових споруд». Із питанням про семантичну динаміку пов'язана проблема розрізнення полісемії (як результату розширення значення) й омонімії (як наслідку розходження семантичних варіантів). Детального вивчення потребує і процес детермінологізації військової лексики. Ці й інші проблеми викликали наше зацікавлення й зорієтували у виборі теми. Вони демонструють актуальність наукової розвідки.

Мета наукової праці полягає у з'ясуванні основних тенденцій і напрямків розвитку військової лексичної підсистеми української мови, особливостей динамічних процесів, що відбуваються в досліджуваній субмові на прикладі номенів груп «Назви зброї», «Назви амуніції» та «Назви споруд», в установленні закономірностей формування, структурної організації й етапів їх адаптації через виявлення системних відношень.

Запропонована монографія є системним дослідженням, у якому на основі широкого за обсягом матеріалу (назв зброї, амуніції, споруд) встановлено тенденції розвитку військової субмови на лексичному рівні; визначено екстралінгвальні чинники динамічних процесів і розглянуто їх вплив на розвиток досліджуваної військової лексики; проаналізовано специфіку системних зв'язків і з'ясовано механізми детермінологізації у сфері військової лексики.

Теоретичне значення роботи зумовлюється тим, що її результати сприяють розумінню динамічної природи мови як соціального явища, розширенню уявлення про збагачення словникового складу сучасної української мови, осмисленню характеру динамічних процесів у розвитку української військової лексики, поглибленню знань про когнітивну зумовленість змін у її функціонуванні. Дослідження є певним внеском у розробку проблем динаміки розвитку лексики й формування мовної картини світу, які розв'язуються в сучасній лексикології та когнітивній лінгвістиці.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

англ.	англійська мова
араб.	арабська мова
аргот.	арготизм
архіт.	архітектурна справа
біолог.	біологічна справа
військ.	військова справа
заст.	застаріле слово
зах.	західноукраїнське слово
зневажл.	зневажливе слово
ірон.	іронічне слово
іст.	історизм
італ.	італійська мова
лат.	латинська мова
ЛСГ	лексико-семантична група
мат.	математика
мор.	морська справа
муз.	музична справа
нім.	німецька мова
новогрец.	новогрецька мова
перен.	переносне значення
псл.	праслов'янська мова
розм.	розмовне слово
свн.	середньовісньонімецька
спец.	спеціальне слово
спорт.	спортивна справа
тех.	технічна справа
тюрк.	тюркізм
турецьк.	турецька мова
укр.	українська мова
фіз.	фізична справа
фр.	французька мова
церк.	конфесійна лексика
юр.	юридична справа

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ Й СУЧАСНІ ОРІЄНТИРИ В ДОСЛІДЖЕННІ ВІЙСЬКОВОЇ ЛЕКСИКИ

ВІЙСЬКОВА ЛЕКСИКА В ІНТРА- ТА ЕКСТРАЛІНГВАЛЬНИХ АСПЕКТАХ

Мова – це динамічна система, компоненти якої знаходяться в постійному русі та розвитку. Процес становлення мови, її вдосконалення ніколи не припиняється, водночас вона зберігає ознаки іманентної стабільності, цілісності [216, с. 320]. Тим самим забезпечується реалізація акумулювання досвіду суспільства, зв'язку поколінь і збереження культурної пам'яті народу. Мінливість мови є прямим наслідком її головної функції – бути засобом комунікації, а здатність мови до змін дає змогу їй не відставати від процесів ускладнення, перебудови позамовної реальності, адаптуватися до швидкої зміни навколишнього середовища. У часи різких соціальних або політичних змін модифікується лексичний склад мови, реагуючи на виникнення нових понять, явищ у матеріальному й духовному житті соціуму.

Для виявлення й осмислення еволюційних процесів у сучасній українській лексиці важливим стає вивчення закономірностей та особливостей мовної динаміки, зовнішніх і внутрішніх чинників мовних змін. Вивчення мови в її динаміці, у русі від загального коду у формі узуальних знаків до її реалізації в умовах конкретних комунікативно-прагматичних ситуацій, від системи номінативних засобів до функціонування їх у мовленні уможливорює глибше проникнення в її системність, адже пізнати мову поза її функціонуванням нереально [94, с. 5]. Дослідження закономірностей

динаміки словникового складу мови належить до ключових питань сучасної вітчизняної та зарубіжної лексикології, свідченням чого є широке висвітлення цих проблем у працях мовознавців [22; 30; 74; 77; 112; 117; 127; 144; 156; 167; 173; 243; 245; 309].

Дослідники наголошують, що зміни в мовній системі відбуваються неоднорідно й з неоднаковою швидкістю. Мовлення змінюється швидше від мови, лексика – від граматики, синтаксис – від морфології. Найчутливішою до всіх перебудов, які відбуваються в суспільстві, є лексико-семантична система [102, с. 50]. Як зауважує Л. Паламарчук, словниковий склад дуже вразливий до суспільних змін, які відбуваються в житті творця та носія мови – народу і найбільш виразно віддзеркалюються в лексичній системі мови [185, с. 3]. Ураховуючи тісний зв'язок лексичної системи з позамовною дійсністю, лексику розглядають як відкриту незамкнену систему, особливостями якої є, за визначенням Д. Шмельова, взаємодія із зовнішнім середовищем і рухливість [298, с. 19]. Цим пояснюються не тільки поява нових і зникнення застарілих слів, а й глибинні семантичні зрушення, що спричиняють зміну їхньої лексичної та синтаксичної сполучуваності. Наголошуючи на потребі враховувати змінюваність лексики як системи, Ю. Сорокін зауважує: «Кожний стан лексичного складу – то лише момент у ланцюгу його постійних змін» [236, с. 20]. Причому зміна в одній із ланок словникової системи неминуче викликає своєрідну ланцюгову реакцію модифікацій в інших її частинах. Зокрема, трансформації в семантиці лексеми, незалежно від того, чи вони відбулися в результаті внутрішнього розвитку, чи іншомовного впливу, ніколи не обмежуються структурою одного слова, а стимулюють семантичні зрушення у споріднених або пов'язаних різними семантичними відношеннями мовних одиницях [1, с. 52].

На думку Є. Карпіловської, динаміка сучасного українського лексичного фонду виявляє себе в низці опозицій його кількісних і якісних змін. Кількісні опозиції формують діаметрально протилежні явища розширення лексики за рахунок поповнення новою лексикою та скорочення завдяки пасивізації лексики через певні ознаки її форми, змісту чи вживання. Причому таке скорочення може відбуватися поступово: спершу як перехід номінації з активного

стану до пасивного, зниження її рейтингу, а згодом можлива повна втрата такої номінації, вилучення її з лексику внаслідок невідповідності новим потребам і смакам мовців. Якісні зміни в лексичній підсистемі, зауважує авторка, визначають не лише номінації з новою формально-семантичною будовою, а й наявні номінації, що зазнали певних трансформацій у своїй формі, семантиці, функціональному, зокрема експресивно-оцінному, потенціалі. Специфіку перебігу динамічних процесів у лексиці зумовлює й сам характер уходження нових одиниць або видалення застарілих, які не відповідають новим вимогам і мовним смакам суспільства, наприклад, різні підходи до адаптування запозичень або реактивації пасивної лексики, способи її повернення до активного вжитку. Останній різновид динаміки виявляється в переорганізації складу окремих словотвірних розрядів і категорій унаслідок конкурентоспроможності певних словотворчих моделей, у зміні способів реалізації моделей домінування, а також у формуванні для деяких розрядів лексем нового конотативного змісту, нових оцінних співзначень [81, с. 7].

Увагу мовознавців привертає питання про причини та рушійні сили, що зумовлюють еволюцію лексичної підсистеми, як і мови загалом. Загальновідомо, що елементам мовної структури властиві два типи відношень. Один із них – це відношення між елементами мовної структури в її межах, інший тип передбачає залежність мовних елементів від зовнішніх факторів впливу. Іншими словами, це інтралінгвальні (внутрішні, внутрішньомовні) й екстралінгвальні (зовнішні, позамовні) фактори впливу на виникнення та функціонування мовних одиниць. Окремі мовознавці звертали увагу переважно на екстралінгвальну зумовленість мовних змін, визнаючи екстралінгвальні фактори визначальними [127; 206; 255]. Досить активно лінгвісти досліджували і внутрішні фактори мовної динаміки [37; 114; 298]. Варто зазначити, що більшість мовознавців має традиційний погляд на причини розвитку мови. Вони переконані, що мовні зрушення виникають як під впливом екстралінгвальних, так й інтралінгвальних факторів у їх взаємодії. Такої думки дотримуються вчені О. Ахманова [6], Р. Будагов [20], В. Журавльов [70], Л. Крисін [107], В. Панфілов [6]. З-поміж українських мовознавців

на взаємозалежності зовнішніх і внутрішніх чинників наголошують Л. Булаховський [22], В. Коломієць [95], О. Мельничук [156], О. Муромцева [171], В. Німчук [179], В. Русанівський [209], О. Тараненко [254] й ін.

У реальній мовній дійсності екстра- й інтралінгвальні аспекти розвитку мови виявляються взаємопереплетеними, взаємозумовленими [35; 161; 217; 219; 243]. При аналізі проблеми мовної еволюції Т. Михайленко називає такі основні екстра- й інтралінгвальні напрямки розвитку сучасних мов: внутрішньоструктурний розвиток літературних мов на лексико-семантичному, синтаксичному й стилістичному рівнях; виникнення та швидкий розвиток фахових субмов як одного з функціональних різновидів сучасних національних мов; збільшення кількості галузевих терміносистем; тісна взаємодія субмов науки й техніки з іншими функціональними стилями літературних мов; розширення контактів між носіями різних мов, узаємозбагачення мов і культур, поява поняттєвих і лінгвальних універсалій, зумовлених логікою розвитку сучасного світу в усіх сферах суспільного життя; збільшення кількості всіх типів запозичень, зокрема в іншомовній матеріальній формі, що призводить до засмічення мови-рецептора, втрати її національної самобутності, глибоких лінгвістичних змін на різних рівнях, зменшення внутрішнього й зовнішнього престижу національної мови, зниження культури мовлення її носіїв; зміна статусу мов міжнародного та міжнаціонального спілкування; поява нових національних мов у сфері міжнародного спілкування; тенденція до збереження самобутності мови й культури; швидке поширення літературних мов із допомогою засобів масової інформації, обмеження та зникнення діалектів, конвергенція національно-державних варіантів полінаціональних мов [161, с. 14].

У деяких лінгвістичних дослідженнях автори обмежуються вивченням або позамовних факторів, або внутрішньомовних, однак, щоб мати повне уявлення про виникнення та функціонування тих чи тих шарів лексики, слід урахувувати їх узаємозв'язок. Питання про співвідношення екстралінгвальних та інтралінгвальних факторів, з особливою увагою до ролі перших, завжди вважалося одним із важливих питань мовознавства.

Уплив екстралінгвальних та інтралінгвальних факторів на розвиток і функціонування мови вже ні в кого не викликає сумніву, оскільки без з'ясування зовнішніх і внутрішніх чинників мовної еволюції неможливо зрозуміти причини виникнення й розвитку мовних явищ. Така концепція про двосторонню залежність мовного розвитку є найбільш поширеною серед мовознавців, тому що вона найкраще відповідає справжньому стану речей і ґрунтується на результатах численних досліджень.

Під екстралінгвальними факторами розуміють «усю сукупність надзвичайно різноманітних імпульсів, зумовлених зовнішнім середовищем і пов'язаних перш за все з особливостями історичного розвитку суспільства, переселенням і міграціями, об'єднанням і розпадом мовних колективів, змінами форм спілкування, прогресом культури та техніки тощо» [219, с. 220].

Як зазначає Л. Туровська, студіюючи фахову субмову, дослідники мають ураховувати екстралінгвальну зумовленість мовних процесів (відбиття розвитку матеріального світу в поняттєвій структурі номінацій, відображення панівного типу мислення, лінгвополітичної орієнтації тієї чи тієї групи номенотворців, політичні, культурні, соціальні умови розвитку української мови), оскільки дія позамовних чинників зумовлює специфіку формування галузевої підсистеми [264, с. 45].

Військова лексика як одна з ланок лексичної підсистеми розвивається постійно й безперервно, а в періоди трансформації суспільства кількісні та якісні зміни в ній найпомітніші. На думку Т. Михайленко, військова лексика складає одну з «адаптивних мікросистем» національної мови, «яка залежно від комунікативних потреб у військовій сфері видозмінюється чи припиняє своє функціонування за відсутності таких потреб» [161, с. 9]. Під «адаптивною мікросистемою» розуміється мовна система, яка, зазнаючи впливу зовнішніх і внутрішніх чинників, пристосовується до умов свого існування, що робить її рухомою та динамічною.

У зв'язку з цим Л. Туровська наголошує: основним позамовним чинником є рівень розвитку національної науки, техніки, промисловості та культури, а внутрішньомовним – становище мови

в суспільстві й рівень розвитку відповідних функціональних стилів. Авторка зауважує, що розвиток української військової субмови визначається лише екстралінгвальними чинниками та виділяє з-поміж останніх виробничо-технологічний (соціально-економічний), соціально-комунікативний (естетичний, інтелектуальний), історико-політичний [264, с. 35]. На наше переконання, на сучасному етапі розвитку суспільства й військової науки ці чинники розширюються та поглиблюються.

Науково-технічний прогрес спричинив якісний переворот у всіх напрямках і видах людської діяльності. Сфера його впливу надзвичайно велика й охоплює всі об'єкти – від мікросвіту до космосу. Усе це сприяло актуалізації розвитку військової справи та посиленню в ній інтеграційних процесів.

У результаті використання досягнень науково-технічного прогресу відбувся якісний стрибок у розвитку засобів військової боротьби, який дістав назву військово-технічної революції. В історії військової справи спостерігалось кілька військово-технічних революцій різних масштабів: перехід від холодної зброї до вогнепальної, устаткування армій військовими машинами (літаками, танками тощо), упровадження ракетно-ядерної зброї. Кожен із цих переворотів був підготовлений прогресивними змінами у сфері матеріального виробництва, спирався на фундаментальні досягнення науки й техніки.

Сучасна військово-технічна революція ґрунтується на використанні найновіших досягнень фізики, хімії, квантової електроніки, мікроелектроніки, інформатики, кібернетики, космонавтики й інших напрямків науково-технічного прогресу. На сьогодні створено якісно нові, більш ефективні системи ракетно-ядерної зброї (крилаті ракети, мобільні міжконтинентальні балістичні ракети тощо), хімічне надзвичайне озброєння; підвищився рівень механізації армій і сил флоту; розроблено принципово нові види зброї (геофізична, генетична, лазерна, пучкова, інфразвукова) наземного, морського й повітряного базування.

Характерною особливістю сучасної військово-технічної революції стала комп'ютеризація, що дала змогу багатократно

підвищити точність і швидкодню більшості видів зброї. Варто зауважити, що розвиток озброєння не є феноменом, який визначається лише науково-технічним прогресом. Удосконалення озброєнь здійснюється на основі використання з військовою метою досягнень науки в усіх царинах – у ядерній фізиці, біології, ракетно-космічній техніці.

Ми підтримуємо думку Л. Туровської щодо механізму впливу соціально-економічних чинників на розвиток лексики й сприймаємо це явище як взаємопов'язаний процес еволюціювання певної галузі та спеціальної мови, що її обслуговує. Якщо військова лексика на початку свого розвитку була відносно замкненою, нечисельною за кількістю одиниць підсистемою, зауважує дослідниця, то сучасна військова субмова є відкритим системним утворенням, яка постійно поповнюється лексемними запозиченнями з фахових субмов суміжних або дотичних наукових дисциплін (наприклад, молекулярної фізики й термодинаміки, квантової фізики, хімії високомолекулярних сполук), технічних галузей (автоматизації та комп'ютеризації військових технічних засобів) через нові відкриття, упровадження досягнень науки [264, с. 39].

Зауважимо, що технічний прогрес не зумовлює створення принципово нової мови, але значно збільшує її термінологічний фонд, збагачуючи літературний словник унаслідок детермінологізації.

Погоджуємося, що основними універсальними соціальними чинниками, які впливають на розвиток термінології національної мови, є: рівень розвитку науки й техніки в мовному середовищі, соціально-політичні умови в лінгвістичному соціумі, державна мовна (термінологічна) політика в суспільстві, функціональний статус державної мови, міжнародний статус національної мови.

У сучасному мовознавстві мова визнається суспільним явищем, характерною особливістю якого, на переконання Т. Лебєдевої, є те, що суспільство створює мову, контролює її та закріплює в системі комунікативних засобів, які відповідають його потребам [127, с. 44].

Розглядаючи мову як соціальну систему, О. Мельничук наголошує, що «розвивається та прогресує не сама по собі звукова

й формальна будова мови, а суспільна мовна діяльність, яка стає все чіткішою і різноманітнішою» [156, с. 33].

В. Панфілов вважає очевидним те, що суспільні фактори «можуть мати безпосередній вплив лише на характер і обсяг соціальних функцій, на процеси диференціації й інтеграції мов, але не на структуру мови та її розвиток, на які ці фактори можуть впливати тільки опосередковано, через мислення» [6, с. 49].

Життя мови відбувається в суспільстві, яке створює умови для тих або тих змін і стимулює лінгвістичні процеси, що сприяють задоволенню потреб соціуму. Збільшені темпи мовної динаміки кінця ХХ ст. пояснюються змінами у складі та вигляді українського суспільства, зміною соціальних, політичних, економічних, а також психологічних настанов. Ці процеси ігнорувати не можна, бо в них закладені об'єктивні потреби нового покоління – більш вільного, технічно освіченого, що має контакти з носіями інших мов. Очевидно, що вплив соціального фактора на зміни в мові стає активним і помітним у динамічні періоди життя суспільства, пов'язані зі значними перетвореннями в різних сферах життєдіяльності.

На необхідності врахування соціального фактора й соціального контексту в мові наголошують Т. Лебедєва [127], Т. Михайленко [161], Е. Сепір [218]. Проте єдиного підходу щодо пріоритету соціального чинника чи лінгвальних норм представлено не було, допоки не сформувалися соціолінгвістика, яка вивчає зв'язок мови з суспільством, і соціологія мови, що вивчає суспільство через прояви мовних процесів. Поряд із цим існує підхід, який визнає факт взаємного впливу мовної та соціальної поведінки. У такому разі ми говоримо про мову як про систему, що відображає на окремому часовому етапі культуру окремого мовного соціуму, який має особливості, що дають змогу простежити загальну природу лінгвістично виражених соціальних цінностей і виокремити національно-культурний компонент.

Відчутною є взаємозалежність між дією людського чинника та розвитком спеціальної лексики, яку прийнято розглядати «не тільки як закономірну еволюцію мови, зумовлену історією її носіїв, а й з погляду творчості індивідів зі своїм світобаченням» [187, с. 111],

типом мислення, належністю до певної національної культури. У процесі формування військової лексики дія соціально-комунікативного чинника досить виразна. Незаперечним є те, що спеціальна лексика зумовлена потребами суспільства, формується на певних історичних етапах розвитку людства, окремого етносу, закономірно вбираючи й відбиваючи своєрідність кожної відповідної синхронії [264, с. 38].

Сферою виявлення людського фактора стає семантика мовних одиниць, у якій репрезентована інформація не тільки про денотат і сигніфікат, але і про емоційне сприйняття людиною відповідних реалій, про її зв'язок із національно-культурними традиціями, про асоціації, які вони можуть викликати. Це ґрунтується на положенні, що змістовна сторона мови безпосередньо пов'язана з пізнавальною діяльністю людини, а світ сприймається через призму культури, історичного та суспільного досвіду певного народу, лінгвокультурної спільноти [127, с. 25].

Під впливом соціально-комунікативного фактора в II половині ХХ ст. у військовій лексиці активізувалася низка таких тенденцій: ускладнення термінології, раціоналізація й економія мовних засобів, інтелектуалізація найменувань, інтеграція, диференціація та спеціалізація номенів.

Ураховуючи історико-політичний чинник, дослідники Т. Панько [187], Л. Туровська [264], Ю. Шевельов [291], Я. Яремко [304] зазначають, що мовне питання в Україні перестає бути тільки лінгвістичним і набуває політичного, соціального й культурного забарвлення. Аналіз історичного тла українського війська в мовленнєвому аспекті тісно пов'язаний із політичною історією України, передбачає з'ясування того, у яких часових площинах українське військо обслуговувала переважно рідна мова, а в яких – мова панівної держави. На різних етапах історії українського народу суспільні, політичні та правові передумови не завжди сприяли повнокровній функціональній розбудові національної мови, часом вони практично унеможливлювали її. Як зауважує Л. Масенко, зміни, яких зазнала українська мова протягом радянського періоду, не можна вважати наслідком її розвитку [150, с. 91]. Політична історія України

накладала свій відбиток на розвиток української мови, зокрема її спеціальної лексики, активно впливала на внутрішньомовні процеси.

Л. Туровська, студіюючи основні етапи розвитку військової лексики, відзначає його стрибкоподібний характер. На думку дослідниці, позитивні періоди є етапами розквіту військової лексики – досить вільного, природного розвитку, що ґрунтувався на відповідному статусі української мови в тогочасному суспільстві, на пануванні мови в усіх сферах суспільного й культурного життя народу. Під час негативних періодів відбувався занепад, майже повне згасання процесу формування військової субмови у професійному середовищі [264].

Російський дослідник Ф. Сороколетов вважає, що без урахування реальної історичної дійсності, у якій відбувалося життя певного людського колективу, неможливо зрозуміти та пояснити систему лексики, закономірності й процеси, характерні для неї. Особливо це стосується військової субмови, формування та розвиток якої тісно пов'язані з суспільним життям, успіхами в господарській і культурній діяльності народу [237, с. 10].

На переконання Т. Михайленко, існують дві тенденції розбудови сучасної військової субмови (як і національної фахової підсистеми загалом) – «східна» й «західна». Для «східної» тенденції характерна орієнтація на військові інтернаціоналізми та запозичення з російської мови, для «західної» – на військову лексику західноукраїнських соціумів, діаспори й ретротермінологію.

Поява таких тенденцій, стверджує автор, спричинена складною «мовною та військово-термінологічною ситуаціями» в Україні в попередні періоди її історії та на сучасному етапі: східним і західним україномовними соціумами в I половині ХХ ст. і відповідних військових текстів і військово-термінографічних джерел, наявності еміграції та діаспори як самостійного способу існування української мови, а також мовною поведінкою особового складу, передовсім командного, сучасних Збройних Сил України [161].

На відміну від зовнішніх факторів, дія яких є досить виразною, у мові наявні внутрішні детермінанти, пов'язані з її системністю, що складають основу мовних змін.

Внутрішні причини мовної динаміки, на думку мовознавців, реалізуються в тенденціях лінгвістичних змін, якими є: а) системна організація мови, що ґрунтується на взаємозалежності її елементів; б) тенденція до ускладнення, збагачення мовної структури; в) прагнення до обмеження труднощів лінгвальної інформації; г) тенденція до інтеграції, що виявляється водночас з тенденцією до диференціації елементів мови; ґ) принцип економії лінгвальних засобів (використання однослівних найменувань замість описових зворотів, конденсація, усичення слів, різні типи скорочень); д) тенденція до надання переваги більш експресивним мовним формам (розширення стилістично різновартісних позначень із відмінним емоційно-експресивним значенням); е) дія аналогії (тенденція до змін за аналогією) тощо [243, с. 22; 267, с. 64].

Лінгвістична традиція стверджує, що мова є системним утворенням. Це не просто набір, сума мовних знаків, але й відношення між ними. Тому зрушення в одній ланці можуть спровокувати рух не тільки в суміжних ланках, а й в усьому ланцюгу загалом.

Закон системності наявний на всіх мовних рівнях і реалізується як усередині кожного рівня, так і при взаємодії між ними. Зміни в семантиці слова відображаються на його синтаксичних зв'язках і формі. І, навпаки, нові синтаксичні відношення зумовлюють зміни значення слова (розширення чи звуження).

Закон мовної традиції, з одного боку, є досить зрозумілим і очевидним. З іншого, — його дія маніфестує складне переплетіння зовнішніх і внутрішніх чинників, які затримують мовні зміни. Дія цього закону пояснюється прагненням мови до стабільності, збереження досягнутих мовних надбань. Проте тут вступають у дію чинники, що не мають прямого відношення до мови, але певним чином можуть обмежувати засвоєння інновацій (словники, довідники).

Закон традиції нерідко зіштовхується із законом мовної аналогії, дія останнього реалізується у внутрішньому подоланні мовних аномалій, які є результатом уподібнення однієї форми мовного вираження іншій. У загальному плані це потужний фактор мовної еволюції, результатом якого є певна уніфікація форм. Проте це може позбавити мову специфічних семантичних і граматичних

особливостей. У такому разі стримуюча дія традиції відіграє позитивну роль.

Внутрішньомовна тенденція до уніфікації засобів вираження реалізується у вирівнюванні способів позначення за їх типовими характеристиками, у поповненні рядів, серій системних номінацій, у дії аналогічного способу словотворення. Найширше ця тенденція маніфестується в організації нових складних слів, що позначають назви озброєння, техніки, більша частина яких маркується регулярно повторювальним початковим або фінальним компонентом.

Внутрішній розвиток галузевої підмови, зокрема змінюваність плану вираження термінологічних і нетермінологічних одиниць, стимулюється суперечностями (або антиноміями), властивими мові як феномену. Процеси мовної протидії становлять діалектичну єдність, яка забезпечує динамічність мовної системи: їх постійна взаємодія та боротьба зумовлює виникнення певних лінгвістичних зрушень і змін, що, як правило, мають системний характер. Як зазначає Ж. Колоїз, мовна суперечність у широкому витлумаченні цього факту – явище, коли в одній і тій же системі співіснують різні й навіть протилежні тенденції використання мовленнєвої субстанції та мовних відношень. У результаті боротьби одна з тенденцій поступається іншій і зникає або тенденції виявляються сумісними, унаслідок чого створюється дещо нове, чого раніше не було [94, с. 17].

У лінгвістичній традиції розв'язання проблеми впливу внутрішніх факторів на розвиток мови забезпечило ґрунт для дослідження таких антиномій, як-от: суб'єкта й об'єкта мовлення, узусу й можливостей мовної системи, коду й тексту, плану змісту та плану вираження, інформаційної й експресивної функції мови, синхронії та діахронії [14, с. 118; 94, с. 11; 143, с. 59; 158, с. 351–353; 242, с. 264; 250, с. 132]. Крім того, у науковій літературі запропоновано аналіз кількох антиномій, що зумовлюють появу загальномовної та термінологічної варіативності: антиномія мови й мовлення, антиномія мови й мислення, антиномія мовця та слухача тощо, а також акцентовано увагу на антиноміях, які є основою варіантності саме термінів: антиномія мовного субстрату й термінологічної сутності

спеціального слова, антиномія узусного й конвенційного в терміні [226, с. 13–57, 110–119].

Деякі суперечності впливають одна з одної та можуть спричиняти змінення плану вираження мовних одиниць у загально-літературній мові й у фаховій лексиці як її підсистемі. Сутність антиномії узусу й можливостей мовної системи виявляється в домінантності можливостей мови (системи) порівняно з кількістю використовуваних мовних знаків у літературній мові. Традиційна норма діє в напрямку обмеження, заборони, тоді як система здатна задовольнити більші потреби комунікації. Це, власне, антиномія норми й системи мови, що стала особливо активною останнім часом. Зміст антиномії, яка ґрунтується на асиметричності мовного знака, реалізується в перманентному конфлікті між значенням і знаком. Значення прагне набути нових і більш конкретних засобів вираження, а знак – розширення спектра своїх значень або набуття нових. Антиномія сталості й змінності в мові репрезентує розуміння мови як діяльність і як продукт діяльності. У мові постійно відбуваються зміни, і в той же час вона залишається стабільною.

Антиномія коду й тексту – це суперечність між набором мовних одиниць (код – сума фонем, морфем, слів, синтаксичних одиниць) і їх використанням у мовленні. Прикладом узаємовідношень коду й тексту є співвідношення терміна та його дефініції. Визначення дає розгорнуте тлумачення терміна. Дійсно, що частіше в тексті трапляється спеціальна лексика без її опису, то коротшим буде текст. Щоправда, скорочення тексту при збільшенні коду спостерігається за умови, коли не змінюється кількість об'єктів номінації. Якщо новий знак з'являється на позначення нового об'єкта, будова тексту не змінюється. Збільшення коду через появу запозичень відбувається в тому разі, коли іншомовне слово перекладається словосполученням.

Антиномія інформаційної й експресивної функції мови, військової підсистеми зокрема, виражається у використанні образних слів, запозичених професіоналізмів, жаргонізмів, соціально забарвлених різновидів мови, ідіом та інших засобів мовної експресії.

Усі антиномії – це внутрішні стимули перманентного саморозвитку мови, але під впливом зовнішніх чинників їхня дія може бути більш або менш інтенсивною. Мова як засіб спілкування постійно зазнає змін і відбиває перетворення, що відбуваються в соціумі. У переломні періоди суспільного життя динамічні мовні процеси посилюються, зокрема у фаховому фонді.

Проведений аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати, що динаміка фахових субмов, зокрема військової, зумовлена дією як екстралінгвальних, так і інтралінгвальних чинників. Автономні процеси, які відбуваються всередині лексичної підсистеми й спрямовані на вдосконалення знакової системи, здебільшого спричинені зовнішнім стимулом, тобто актуалізацією суспільних явищ і понять. Це спонукає до дії мовний механізм, який намагається дати вже відомому поняттю зручне для певного стану мовної системи визначення, що співвідноситься з тенденціями в її сучасному розвитку. Саме в такий спосіб зовнішні чинники ніби оформлюють внутрішні процеси розвитку мови [37, с. 45]. Отже, внутрішньосистемні перетворення у фаховій лексиці здебільшого соціально зумовлені. А свідомий тиск суспільства на розвиток мови відбувається через зміни соціальних функцій лінгвемі й цілеспрямованого пристосування її до функціонального навантаження в певному суспільстві [70, с. 317].

На початку 90-х рр. XX ст. змінився суспільний та інформаційний контекст функціонування військової лексичної підсистеми, що активізувало внутрішні ресурси мови, які не були до цього часу залучені для номінування спеціальних понять із різних причин, насамперед суспільно-політичних. Підґрунтя для модифікацій у сучасному національному військовому лексичному фонді закладене в українській мові, де діють певні внутрішні закономірності. Однак прискорюють оновлення української військової субмови на лінгвальному й поняттєвому рівнях саме зовнішні чинники – процеси в суспільному житті України, розпочаті в 90-х рр. XX ст., зміна статусу української мови та когнітивні, номінативні й комунікативні потреби мовців у професійній діяльності.

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИТЛУМАЧЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СУБМОВИ

Ураховуючи стрімкий розвиток сфер суспільної діяльності міжнародного значення, підвищення вимог до комунікативного оформлення інформації та якісного забезпечення порозуміння між комунікантами в межах певної галузі, фахові мови, зокрема мова військової справи, останнім часом посідають провідне місце в рейтингу найпопулярніших тем наукових розвідок.

У лінгвістичній традиції існує низка рівнозначних термінів для поняття «фахова лексика» – «фахова мова», «мова для спеціальних цілей», «спеціальна підмова», «спеціальна мова», «субмова» й ін. [30, с. 29; 127, с. 14; 161, с. 9; 248, с. 63].

Р. Будагов зазначає, що фахова лексика виникає в результаті взаємодії власне мови з таким соціальним фактором, як професійне членування суспільства. Але, виникнувши з мовних і позамовних факторів, професійна лексика поступово стає надбанням мови, явищем внутрішнім, лінгвістичним [19, с. 11–12].

Фахова мова – це сфера мови, спрямована на однозначну та безперечну комунікацію у відповідній фаховій галузі, це сукупність усіх мовних засобів, які застосовуються у професійно замкнутій сфері комунікації для забезпечення порозуміння між фахівцями [311, с. 53].

Дослідження фахових мов сьогодні особливо необхідне для незалежної України, надто з огляду на відсутність остаточно сформованих сучасних галузевих субмов. Тому упродовж останніх років українська фахова лексика була об'єктом багатьох досліджень, що пов'язано з процесом державотворення й утвердження української літературної мови в усіх сферах державно-політичного та культурного життя суспільства.

Так, в українському мовознавстві значна кількість наукових праць присвячена вивченню особливостей еволюції фахових субмов, зокрема бібліотечно-бібліографічної (М. Сташко [241]), біологічної (Л. Симоненко [222]), будівельної (В. Марченко [149]),

ветеринарної (М. Дмитрук [63]), видавничої (М. Процик [196]), геологічної (М. Годована [47]), гідромеліоративної (Л. Малевич [148]), гірничої (О. Колган [92]), гомеопатичної (Т. Луковенко [142]), графічного дизайну (О. Гурко [59]), документознавчої (М. Комова [96]), екологічної (С. Овсейчик [182]), економічної (А. Д'яков [67], О. Покровська [190], Г. Чорновол [286], О. Чуєшкова [287]), електротехнічної (Л. Козак [90]), криміналістичної (Л. Гапонова [42]), маркетингової (Д. Шапран [289]), медичної (І. Корнієнко [98], Т. Лепеха [124], Н. Місник [165]), металургійної (Н. Ктитарова [110], Н. Стаховська [240]), мінералогічної (Н. Овчаренко [183]), музичної (С. Булик-Верхола [23]), науково-технічної (Г. Наконечна [174], Т. Михайлова [164]), образотворчого мистецтва (Б. Михайлишин [163], Ю. Рисіч [203]), педагогічної (Т. Бевз [11], М. Разумейко [200]), пожежно-технічної (О. Кучеренко [116]), правничої (С. Толста [260]), спортивної (М. Паночко [186]), суспільно-політичної (А. Бурячок [25], Я. Снісаренко [228], І. Холявко [277]), фізичної (І. Волкова [38]), філософської (Т. Харитонова [275]), хімічної (Н. Цимбал [281]), юридичної (М. Вербенець [34]); лексики на позначення матеріальної культури (Н. П'яст [198]); термінолексики художньої кераміки (Н. Левун [119]); термінолексики художньої різьби по дереву (О. Гриджук [55]); терміносистеми автомобілебудування (Н. Нікуліна [178]), генетики (Т. Соколовська [233]), державного управління (Н. Коцюба [99]), журналістики (М. Гонтар [49]), землеустрою та кадастру (О. Тур [263]), інформатики (Л. Філюк [272]), косметики та косметології (Н. Гимер [46]), машинобудування (О. Литвин [132], С. Стасевський [239]), нафтогазової промисловості (С. Дорошенко [64]), податкової сфери (О. Чорна [285]), програмування (А. Ніколаєва [177]) тощо.

Фаховій мові властиві певні ознаки. Кожна з фахових субмов має власні традиції, що склалися історично, тому виявляє притаманні лише їй особливості, пов'язані не тільки з фахом, а й із мовним вираженням. У лінгвістичній літературі виділено такі властивості фахової мови:

- тісний зв'язок із певною науковою галуззю;
- специфічний набір мовних одиниць;

- вибір і використання мовних структур загальноживаної лексики в межах фахової мови;
- дотримання норм літературної мови на рівні морфології, лексики, синтаксису й організації тексту;
- міжрегіональний характер фахових мов;
- наявність усної та писемної форм.

Для фахової мови характерна фахова лексика та спеціальні норми вибору, застосування й частотність загальномовних і граматичних засобів. Вона існує не як самостійна форма прояву мови, а актуалізується у фахових текстах, які, окрім галузевомовного шару, завжди містять і загальномовні елементи. Здебільшого фахові мови виконують дві основні функції: 1) функція позначення вузькопрофесійних спеціальних понять і систем понять (предметів, ознак, дій, процесів); 2) функція найменування загальновідомих понять, що надає їм підвищеної виразності, експресивності, емоційності [46, с. 17].

Військова лексика як одна з найдавніших фахових підсистем має свої особливості розвитку й функціонування. Осмислення процесу виникнення та розвитку української військової лексики, що на різних етапах відбивала поняттєву основу військової сфери, знайшло відображення в лінгвістичних студіях. Проте найменш вивченими в українській мові є питання функціонування військової лексики як певної цілісної системи, питання її розвитку й упорядкування.

У наукових джерелах наявна низка лінгвістичних зарубіжних праць, присвячених з'ясуванню походження спільнослов'янських і староукраїнських військових найменувань (П. Ковалів [87], С. Ледеяєва [120], Ф. Сороколетов [237], М. Тузова [262] й ін.). Функціонування військової лексики, зафіксованої в писемних пам'ятках XVI–XVIII ст., було предметом досліджень О. Порохової [191], І. Хаустової [276] та ін.

Лексика, що виражає поняття, пов'язані з військовими подіями, описаними в Іпатіївському списку Галицько-Волинського літопису, була проаналізована з погляду семантики в дослідженні А. Генсьорського [44]. П. Ковалів у науковій розвідці «Лексичний фонд

літературної мови Київського періоду XI–XIV ст.» описує групи військових номенів за походженням [87].

Військова лексика козацької доби досліджувалася в лінгвістичних студіях В. Горобця (лексика історично-мемуарної прози I половини XVIII ст.) [51], С. Гриценко (лексичні латинізми в україномовних текстах кінця XVI – XVII ст.) [56], М. Рогаль (лексичні запозичення в українських літописах кінця XVII – I половини XVIII ст.) [204], Г. Халимоненка (тюркська військова лексика в мовленні українського козацтва) [274], М. Худаша (українські козацькі назви-композиції середини XVII ст.) [278].

Проблемі становлення військової субмови присвячене дослідження Б. Якимовича (військовий суржик в українській військовій термінології, проблеми української військової термінології) [301; 302; 303]. У праці О. Горбача «Арго українських вояків» розглядається статус ненормативної лексики в мові військовиків австрійської армії, УГА й Дійової армії УНР [50]. Стислий огляд розвитку української військової термінології репрезентовано в посібнику Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк «Українське термінознавство» [188].

Українська військова термінологія є предметом дисертаційних праць Т. Михайленко [161], Л. Мурашко [170] Я. Рибалки [202], Я. Яремка [305], Н. Яценко [308].

Т. Михайленко досліджує інтра- та екстралінгвальні аспекти формування й функціонування військової терміносистеми в українській, російській і німецькій мовах [161].

Л. Мурашко здійснює ґрунтовний аналіз військових звань та посад як основи сучасної військової терміносистеми [170].

Я. Рибалка студіює військову лексику козацтва, дає їй комплексну характеристику, висвітлює питання про основні типи системних зв'язків та аналізує генетичний аспект структури козацьких військових номенів [202].

Я. Яремко вивчає процес становлення української військової термінології, використовуючи військові словники, різноманітні правильники, статuti, журнали, що видавалися в Україні та за її межами [305].

У дослідженні Н. Яценко на основі значного за обсягом матеріалу, засвідченому в лексикографічних працях і спеціальних наукових студіях, зібрано й проаналізовано назви військової форми одягу в українській мові на генетичному та функціональному рівнях у діяхронному аспекті [308].

Варто зазначити, що, незважаючи на наявність досліджень військової лексики різних тематичних груп в українській мові, монографічного дослідження військової лексики на прикладі назв зброї, амуніції, споруд досі немає, хоч цей пласт словника української мови є цікавим з різних поглядів: його етимології, номінативних особливостей, семантики, словотвірних характеристик, стилістичних параметрів уживання, зв'язку з екстралінгвальними факторами.

У складі військової лексики зазвичай розглядають слова та словосполучення, які передають специфічні військові поняття, пов'язані зі збройними силами, військовою справою тощо [89, с. 7–8; 93, с. 10]. В. Шевчук залучає до військової сфери слова чи словосполучення, що використовуються для позначення певного спеціального поняття, яке належить до того чи того розділу військової науки або до військової техніки [292, с. 8].

М. Гарбовський і Д. Василенко до складу військової лексики зараховують спеціальні найменування, які мають просту чи складену формальну структуру (словосполучення), співвідносяться з певним поняттям зі сфери військової справи (військової науки, техніки, життєдіяльності військ тощо) і в семантичній структурі яких є сема «військовий», «бойовий» [30, с. 14; 43, с. 48].

Т. Лебедева констатує: військова субмова — це система мовних одиниць, референційно й сигніфікативно пов'язаних із військовою справою з усією сукупністю об'єктів, що її складають [127, с. 15].

На наш погляд, такий підхід до розуміння змісту поняття «військова лексика» не є достатньо вичерпним. Це пов'язано насамперед із дією низки екстралінгвальних факторів.

Сфера озброєння й технічного оснащення армії зумовлює вживання у складі військової лексики тематичних груп інших галузевих підсистем. Так, на переконання дослідників, у військовій

лексиці, крім номенів, що позначають власне військові поняття, наявно й чимало науково-технічних термінів, співвідносних із військовими реаліями [246, с. 1019].

У зв'язку з цим Н. Яценко зазначає: військова лексика – це сукупність моногалузевих і полігалузевих спеціальних найменувань, що відповідають поняттям і реаліям військової сфери й утворюють відповідну фахову підсистему [308, с. 17].

На думку В. Балабіна, військова лексика є особливим видом спеціальної лексики, оскільки через специфічну комунікативно-функціональну спрямованість вона перебуває на перетині двох функціональних стилів мови – офіційно-ділового й науково-технічного [8, с. 254].

Г. Стрелковський, ототожнюючи поняття «військова лексика» і «військова термінологія», зауважує, що всередині військової сфери є чимало галузей, які можна розглядати як різні самостійні галузі знань або діяльності. Тому, вважає автор, недоречно говорити про загальне поняття «військовий термін», а слід розрізняти тактичні, організаційні, військово-технічні терміни та терміни, що належать до різних родів військ і видів збройних сил тощо. Це різні галузі військового знання й діяльності, для кожної з яких характерна окрема термінологія [244, с. 83].

Отже, наголосимо на виправданості окреслених підходів до витлумачення військової лексики, визначення меж цього поняття, що репрезентує прогрес розвитку мовознавчої та фахової царин. Наша позиція не суперечить поглядам більшості дослідників військової субмови. У дисертації визначатимемо військову лексику як сукупність моногалузевих і полігалузевих спеціальних простих й аналітичних найменувань, які позначають поняття та реалії військової сфери й утворюють відповідну фахову підсистему.

ПРИНЦИПИ КЛАСИФІКАЦІЇ ВІЙСЬКОВОЇ ЛЕКСИКИ

Формування цілісних наукових уявлень про системну організацію військової лексики неможливе без визначення специфіки її парадигматичних зв'язків. Виявлення системної організації військової лексики може здійснюватися в різних напрямках і на основі диференційних критеріїв. Проблему типології військового лексикону як фахової субмови не оминали своєю увагою ні вітчизняні, ні зарубіжні мовознавці. Однак її склад і структура неоднозначно оцінюються в лінгвістиці. Найбільш дискусійними є дві взаємопов'язані проблеми: 1) семантичний склад досліджуваного тематичного поля; 2) межі окресленого тематичного класу лексики у функціональному аспекті.

Розглянувши вироблені в мовознавстві класифікації військової лексики, можна констатувати, що вони створені на підставі різних критеріїв, зокрема лексико-семантичного, дериваційного, функціонального тощо.

Підхід до вивчення фахової підсистеми, як і до мови загалом, через лексико-семантичний аспект дає змогу компактно й наочно продемонструвати динаміку підсистеми, специфіку її формування, а отже, і закладені в ній можливості новоутворень.

Відзначимо: систематизуючи лексеми за лексико-семантичним критерієм, дослідники по-різному називають групи номенів: лексико-тематичні групи [147; 240], предметно-термінологічні групи [239], семантичні групи [106], тематичні групи [195; 266; 272], тематичні об'єднання [149], тематичні розряди [132; 178], від чого сутність класифікації номенів не змінюється.

Лексико-семантичний критерій застосовується для опису конкретних складників як усієї військової субмови, так і окремих її галузей. За цим критерієм у військовій лексиці розрізняють певні семантичні групи, що об'єднують номени для позначення загальних понять, предметів, процесів, властивостей тощо.

Традиційно науковці розглядають військову лексику як одну з частин лексичної підсистеми. За семантичними ознаками з-поміж

інших тематичних груп словникового складу української мови виокремлюють назви загальновідомих військових понять і зброї [252, с. 215–216].

Дослідники військової лексики розглядають її, диференціюючи різні класи, підкласи, поняттєві поля, тематичні групи у складі лексико-семантичної системи мови загалом. За такого підходу в лексико-семантичному аспекті військова лексика здебільшого входить до складу різних тематичних груп. Так, наприклад, Г. Бучина диференціює військову лексику на три основні тематичні групи: «Армія як інструмент держави»; «Армія як соціальний інститут»; «Озброєння та технічне оснащення армії», які поділяються на підгрупи (рис. 1).

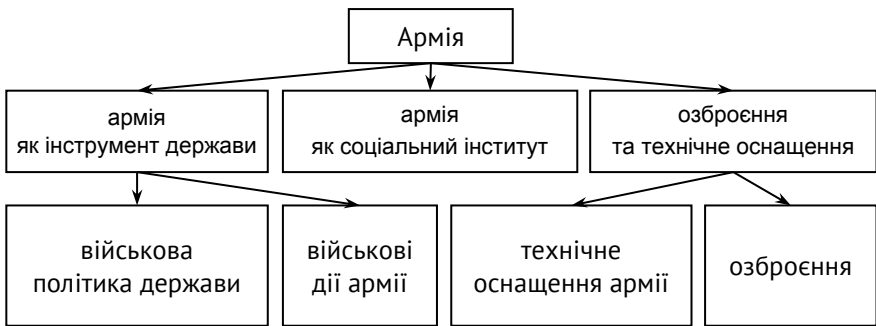

Рис. 1. Класифікація військової лексики за тематичними групами Г. Бучиної

Тематична група «Озброєння і технічне оснащення армії» містить дві великі підгрупи: 1) «Озброєння армії»; 2) «Технічне оснащення армії». Кожна з цих підгруп репрезентується кількома тематичними мікрогрупами. Так, у підгрупі «Озброєння армії» військові вчені та стратеги виділяють такі тематичні мікрогрупи: «Стрілецька зброя»; «Польова артилерія»; «Ракетні системи, засоби ППО»; «Частини вогнепальної зброї»; «Характеристики вогнепальної зброї»; «Боєприпаси»; «Здійснення пострілу»; «Вибух». Підгрупа «Технічне оснащення армії» поєднує такі тематичні мікрогрупи, як-от: «Наземні та підземні споруди»; «Бойові гелікоптери»; «Тактична авіація»; «Бронетанкова техніка»; «Надводні кораблі»

та підводні човни»; «Військові машини»; «Бойові характеристики систем озброєння»; «Засоби забезпечення бойових дій»; «Радіотехнічні засоби (розвідувальні, телевізійні, навігаційні, локаційні, зв'язку, електронного подавлення)»; «Хімічна та біологічна зброя» [26].

Водночас сучасні дослідники військової лексики здебільшого обмежуються описом одного зі складників досліджуваних тематичних класів і підкласів або розглядають їх у єдності, протиставляючи за кількома критеріями одиниці всередині класів і підкласів фахової субмови.

Для розмежування компонентів військової субмови лексикологи використовують логіко-предметне членування на тематичні групи. Відношення між елементами тематичної групи зумовлені екстралінгвальними чинниками, а власне група є сукупністю ідеальних і матеріальних денотатів, які позначаються словесними знаками [117, с. 219].

Г. Халимоненко диференціює військову лексику за тематичними групами: 1) назви, що відображають організацію війська; 2) рангова термінологія Війська Запорізького; 3) лексика на позначення атрибутів влади; 4) терміни на позначення понять стратегії і тактики; 5) назви зброї та бойових знарядь; 6) термінологія судноплавства; 7) назви реалій, пов'язаних із кіннотою [274].

Досліджуючи мову історичних романів, Н. Яценко з-поміж військової лексики виокремлює: 1) тематичну підгрупу лексем на позначення військових осіб; 2) тематичну групу назв старовинної зброї, військового спорядження та регалій; 3) тематичну групу слів на позначення стратегії чи тактики, бойових дій, військових операцій [306, с. 30–32].

Студіюючи військово-морську термінологію, О. Андріянова збільшує діапазон досліджуваних одиниць і виділяє такі тематичні групи: 1) найменування кораблів і суден Військово-Морських Сил України; 2) назви частин архітектурної будови корабля й приміщень спеціального призначення; 3) назви на позначення двигунів і допоміжних механізмів корабля (машин, пристроїв, приладів, апаратів, устаткування та їх деталей, корабельних систем); 4) назви морехідних, бойових і тактичних властивостей корабля; 5) назви

на позначення одиниць виміру, стандартів; 6) назви умов плавання, морських небезпек і засобів навігаційного обладнання морських шляхів; 7) назви, пов'язані з проектуванням, будівництвом і ремонтом корабля; 8) назви, пов'язані з навігацією; 9) назви на позначення озброєння та рятувальних засобів корабля; 10) назви на позначення військових звань і військово-морських спеціальностей; 11) найменування на позначення понять, властивих морській авіації; 12) назви на позначення військових дій; 13) назви на позначення понять, які стосуються рангоуту й такелажу. Окремо дослідниця виділяє шість лексико-тематичних груп військово-морських команд, як-от: 1) найменування команд для надводних кораблів; 2) назви команд для підводних човнів; 3) назви команд, які властиві корабельному розпорядку; 4) назви команд, які подаються при використуванні підймальних засобів; 5) найменування стройових команд; 6) назви команд для керування шлюпками [3, с. 91].

Підсумовуючи поодинокі, проте ґрунтовні й важливі дослідження військової лексики української мови, варто згадати й окремі студії зарубіжних дослідників.

Т. Лебедева, досліджуючи військову лексику німецької мови, виокремлює назви на позначення понять: 1) військового мистецтва; 2) тактики й оперативного мистецтва; 3) організаційних та структурних одиниць (номінацій нових організаційних одиниць стратегічного рівня, номінацій військових структур управління, номінацій військових посад тощо); 4) військової техніки й боєприпасів [127].

Студювання військової лексики англійської мови дало змогу Д. Василенку окреслити тематичні групи, пов'язані з керівництвом, управлінням військами; військовослужбовцями; зброєю; військовою технікою; укріпленнями, спорудами; боротьбою, боєм, військовими діями; агресією, насильницькими діями; поразкою; перемогою; цивільним сектором під час війни [30].

Зауважимо, що виокремлені класифікації груп військової лексики не є новими, адже ці поняття привертати увагу не лише лінгвістів. Подібна систематизація репрезентує зразок розгалуженої класифікаційної схеми військової сфери, елементи якої подекуди

взаємодоповнюють один одного, конкретизують та уточнюють і яка демонструє предмет зацікавлення того чи того науковця.

Науковий досвід щодо питань військової номінації сприяв появі наукових праць, кандидатських дисертацій, досліджень, що репрезентують більш детальну класифікацію назв зброї. Так, наприклад, Я. Рибалка тематичну групу «Зброя» диференціює за мікрогрупами: 1) вогнепальна; 2) холодна (метальна, ріжуча, ударна); 3) боєприпаси; 4) допоміжні речі та прилади для стріляння; 5) речі й приладдя для зберігання зброї, боєприпасів; 6) речі для вироблення зброї [202].

У тематичній групі «Озброєння» Т. Лосєва-Бахтіярова виділяє чотири підгрупи: 1) назви зброї дистанційного бою (назви металюної зброї, назви артилерійської зброї, назви вогнепальної зброї, назви наступальної колючої зброї); 2) назви зброї ближнього бою (назви ударної зброї, назви рублячої зброї, назви ріжуче-колючої зброї, назви рубляче-колючої зброї); 3) назви спорядження для носіння й зберігання зброї; 4) назви захисної зброї та спорядження [140].

Аналізуючи лексикографічні джерела початку ХХ ст., Я. Яремко з-поміж інших груп військової лексики виокремлює: назви зброї та її елементів; назви військової техніки; назви військового спорядження; назви військових споруд, об'єктів [304, с. 247–248].

Тематичне членування лексики дає змогу установити місце кожного номена в її цілісній структурі, виявити сукупність семантико-парадигматичних зв'язків і відношень між лексемами в тематичній групі та між групами, а також простежити логічну й лінгвістичну системність фахової субмови загалом.

На думку мовознавців, будь-яка тематична класифікація лексики має до певної міри умовний характер, оскільки між окремими групами спостерігається взаємодія. Іноді важко встановити чіткі межі між номенами досліджуваних груп, що дає підстави говорити про їхній відкритий характер [26, с. 58; 308, с. 45].

Згадані вище дисертаційні праці і наукові розвідки вітчизняних та зарубіжних дослідників засвідчують спроби не тільки схарактеризувати різні групи військової лексики, але й увести їх у певні класифікаційні схеми, що є своєрідним путівником для подальших

мовознавчих пошуків, зокрема й поглибленого вивчення в межах фахової підсистеми.

Пропоновані тематичні класифікації військової лексики загалом не викликають принципових заперечень, однак створюють певну строкатість і репрезентують відсутність єдиного підходу до типології військових номенів. На наше переконання, це цілком очевидно, тому що диференціація військових номенів у їхньому широкому витлумаченні можлива на основі співвіднесеності військових матеріальних репрезентантів з одиницями фахової лексики. Це пояснює той факт, що дослідження сучасного озброєння мають більш розгалужену класифікацію, зумовлену впливом окремих екстралінгвальних чинників, а саме розвитком військової науки й техніки.

Оскільки більшість класифікацій сучасних знавців військової лексики ґрунтується на класифікаціях військових стратегів та істориків, у дисертації аналізуватимемо «Назви зброї», «Назви амуніції», «Назви споруд» у межах лексико-семантичного поля «Озброєння та технічне оснащення», що є складником тематичного класу «Армія».

Зважаючи на згадані вище концепції до розуміння місця й обсягу військової лексики в семантичному аспекті, пропонуємо розглядати досліджуване явище в системі, представленій у рис. 2.

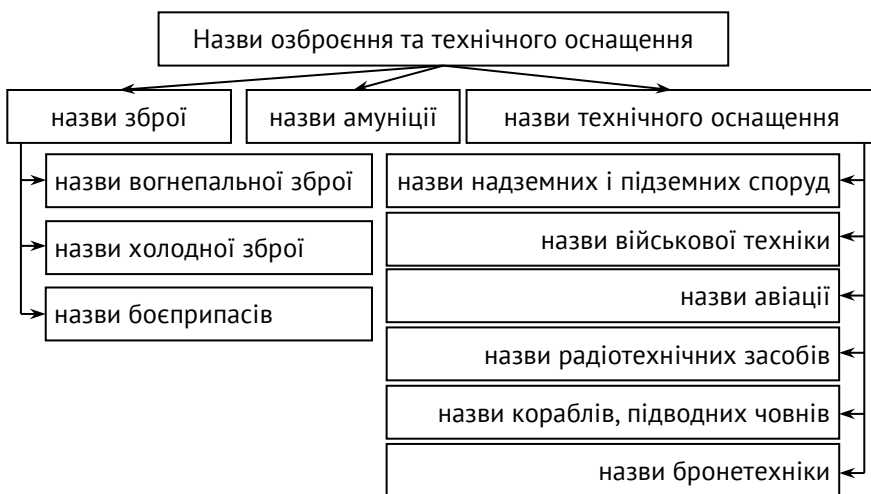

Рис. 2. Класифікація назв озброєння та технічного оснащення армії

Вибір дослідження груп слів «Назви зброї», «Назви амуніції», «Назви споруд» зумовлений тим, що, по-перше, військова лексика належить до широко вживаних сфер словникового складу, по-друге, становить активний шар словникового запасу та характеризується динамічністю й різноманітними семантичними процесами більшою мірою, ніж інші групи військової лексики, що дає змогу глибше дослідити семантичні й дериваційні зміни у структурі слів цих лексико-семантичних груп.

Методологічною основою лексико-семантичного поля галузевої лексики є комплексний системний аналіз. Він уможливорює розгляд фахової субмови як цілісної системи, що містить низку підпорядкованих мікросистем, кожна з яких складається із узаємопов'язаних, узаємозумовлених системних елементів (номенів) [104, с. 44].

Ураховуючи те, що українська військова субмова є ієрархічною організацією лексики, пропонуємо виділяти в її складі рівні, репрезентовані досліджуваними лексико-семантичними полями «Озброєння» і «Технічне оснащення армії», які реалізуються в лексико-семантичних групах «Назви зброї», «Назви амуніції», «Назви споруд».

У зв'язку з цим Ж. Соколовська зазначає, що системний характер фахової лексики простежується при членуванні її на тематичні групи, які репрезентуються в різних типах мовних об'єднань, наприклад, у лексико-семантичних групах. Суттєва відмінність двох понять – тематична група й лексико-семантична група, – наголошує дослідниця, полягає в мовній і позамовній зумовленості зв'язків, які інтегрують елементи тієї чи тієї мікросистеми. Елементи тематичної групи маніфестовані насамперед спільністю позалінгвальних зв'язків і відношень, елементи лексико-семантичної групи пов'язують внутрішньолінгвальні відношення [230].

Дериваційний критерій, покладений в основу систематизації військових номенів, є поширеним у мовознавстві. У лінгвістичній традиції під деривацією розуміють процес утворення одних мовних одиниць (дериватів) на базі інших (вихідних), тобто процес творення вторинних мовних знаків, які можна пояснити за допомогою

вихідної одиниці: морфів на базі звуків, словоформ на базі морфів, слів на базі інших слів чи словосполучень, тексту на базі висловлювань [53, с. 79]. Тому розрізняють лексичну, словотвірну, морфологічну й синтаксичну деривацію. Загалом дослідники військової лексики аналізують творення військових номенів морфологічним, лексико-семантичним, лексико-синтаксичним та морфолого-синтаксичним способами [3; 30; 127; 170; 305].

Традиційно явища словотвірної деривації в українській військовій субмові розглядаються в аспекті розмежування лексико-граматичних класів слів і виявлення продуктивних моделей. За свідченням мовознавців, військові новотвори репрезентують значні резервні можливості словотвірної мовної підсистеми. Залежно від того, наскільки активно створюється військова назва за певним словотвірним типом, можна говорити про ступінь його продуктивності. До того ж словотвірна типологія є важливою не тільки для визначення ступеня продуктивності словотвірного типу, але й для більш точного опису його семантики. У такий спосіб військові номени демонструють семантичні межі, які визначають можливість конструювання слів із певним формантом.

О. Андріянова з найбільш продуктивних способів творення військово-морської термінології виокремлює морфологічний (афіксація, осново-, словоскладання, аббревіація) та синтаксичний [3].

Л. Мурашко акцентує увагу на морфологічному (суфіксальний, префіксальний, префіксально-суфіксальний, творення складних слів), синтаксичному та морфолого-синтаксичному способах творення [170].

Д. Василенко аналізує творення англійських військових номенів морфологічними способами, з-поміж яких виділяє афіксацію, словоскладання. Розглядаючи семантичний спосіб творення, дослідник зауважує, що утворення військових лексичних одиниць в англійській мові у ХХ – на початку ХХІ ст. відбувається, головним чином, унаслідок метафоричного переосмислення слів загально-вживаної мови. Типом метафори, характерним для військової термінологічної лексики, є номінативна метафора, а для військової субстандартної лексики – образна й експресивно-оцінна [30, с. 120].

Т. Лебедєва зазначає, що у військовій лексичній підсистемі сучасної німецької мови значне місце посідає семантична деривація як процес зрушень у структурі значень окремих одиниць, а саме звуження чи розширення цих значень, тобто їх спеціалізація та генералізація. Із боку словотворчих процесів дослідниця поділяє продуковані лексичні одиниці на монознаки (складні слова та деривати) і мегазнаки (складені найменування) [127, с. 119].

Одним із критеріїв диференціації складників військової лексики є функціональний критерій, який передбачає виокремлення системних угруповань лексичних одиниць залежно від сфери функціонування в загальному лексико-семантичному полі «Військова лексика».

Класифікація військових номенів на підставі функціонального критерію, що використовується в розвідках багатьох науковців [8; 26; 30; 89; 246; 305], уможлиблює поділ лексем на міжгалузеві, загальнонаукові, загальновійськові та вузькогалузеві. Подібний підхід спостерігається також у працях науковців, які вивчають інші галузеві підсистеми: О. Литвин (машинобудування) [132], Л. Малевич (гідромеліорація) [148], В. Марченко (будівельна термінологія) [149], Н. Нікуліної (автомобілебудування) [178].

А. Колгушкін диференціює військову лексику за принципом ступеня функціональної обмеженості використання лексичної одиниці та виокремлює у складі військової лексики загальнонавчання, спеціальну (військову) і загальнонаукову [93, с. 66].

О. Кожин вважає, що, крім військових термінів, загальнонаукових слів і виразів, зміст поняття «військова лексика» передбачає також номенклатурні знаки й професіоналізми [89, с. 7–8].

В основі класифікації військової лексики іншими дослідниками є принцип використання лексичних одиниць у мові військових, згідно з яким лексика розподіляється за такими складовими елементами: 1) військова спеціальна лексика (термінологія та номенклатура), що охоплює всю сукупність різних військових термінів; 2) військова нетермінологічна лексика, до якої належать різні соціально-функціональні класи слів, що використовуються у професійному військовому спілкуванні. Це емоційно забарвлені елементи

військової лексики, які є здебільшого стилістичними синонімами відповідних військових термінів. До складу цього класу входять професіоналізми, жаргонізми, сленг військових, зазначені у спеціальних словниках [8; 26, с. 59; 30, с. 18; 89, с. 7; 101, с. 12; 247, с. 3].

Розмежування термінологічної та нетермінологічної військової лексики, обмеженої чи необмеженої щодо вживання у професійній військовій сфері, є об'єктивно складним і суперечливим. Саме тому в лінгвістиці немає єдності щодо функціональної диференціації військової лексики.

Я. Яремко зауважує, що українська військова термінологія формувалася в несприятливих умовах, і в періоди бездержавності вона не мала комунікативної відтворюваності. Як наслідок, її генеза була не еволюційною, а фрагментарною [305, с. 1]. Дослідник розмежовує поняття «військова лексика» і «військова термінологія», ураховуючи стилістичну належність цих одиниць. Військова термінологія, на переконання вченого, уживається у спеціальних наукових текстах, а військова лексика – у художній літературі та засобах масової інформації, тобто термін і елемент військової лексики співвідносяться з різною системою понять і відрізняються сукупністю системних зв'язків. Виокремлюючи невійськову загальноживану лексику як складову військової субмови, науковець розділяє військову термінологію на власне військову (спеціальні слова вузької сфери використання) і загальновійськову (спеціальні слова з військової сфери загалом).

На думку Т. Лосевої-Бахтіярової, «військова лексика» є більш широким поняттям, ніж «військова термінологія», тому що військова лексика містить власне військові терміни, а також ту частину загальноживаної лексики, яка не завжди має військове значення, проте може функціонувати у військовому контексті [140, с. 199].

У військовій субмові протиставляються два класи слів: загальновійськові (*капсуль, шанець*) і вузькогалузеві (*підцівник, набійник*).

Основними одиницями загальновійськової лексики є власне військові терміни, зафіксовані в лексикографічних працях з позначкою *військ.*: *блокауз, бруствер*. Крім них, до військової субмови належать міжгалузеві (*двигун, стартер*), загальнонаукові

(мілітаризація, роззброєння) та загальноовживані лексичні одиниці (гачок, щока).

За слушним зауваженням Н. Яценко, загальноовживана лексика, що використовувалася для позначення реалій вузькопрофесійної сфери, перейшовши до галузевої терміносистеми, набуває ознак терміна, з-поміж яких вирізняються тісний зв'язок із поняттям, однозначність, дефінітивність, обмеженість певною сферою вживання, відсутність емоційно-експресивного та стилістичного забарвлення [308, с. 12]. На думку Л. Туровської, термінологізація загальноовживаних слів є процесом, що свідчить про питомість національної мови, здатної накопичувати, зберігати й виробляти наукові знання [264, с. 79].

Вузькогалузева військова лексика репрезентується двома групами: термінологічна та субстандартна. До першої групи зараховуємо спеціальні слова вузької сфери використання, зафіксовані у спеціальних галузевих словниках. Ми погоджуємося з поглядами науковців, які зараховують до складу спеціальної військової лексики терміни й номенклатурні назви [30, с. 14; 248, с. 33].

Терміни складають основу професійної підмови. Лінгвальну проблематику цих лінгвістичних одиниць репрезентовано в багатьох роботах вітчизняних і зарубіжних дослідників [2; 67; 80; 121; 128; 166; 188; 248; 256; 294]. За підрахунками В. Даниленка, існує понад 19 дефініцій терміна [62, с. 83].

Сучасна мова науки й техніки висуває певні вимоги, згідно з якими термін повинен:

- відповідати правилам і нормам певної мови;
- бути системним, відносно незалежним від контексту, точним; експресивно нейтральним, милозвучним;
- характеризуватися дефінітивністю;
- бути коротким (хоч така вимога нерідко суперечить вимозі точності, повноті терміна) й однозначним (така однозначність повинна бути в межах однієї терміносфери, оскільки на рівні кількох субмов полісемія термінів є явищем досить поширеним).

При цьому в термінології небажана синонімічність, яка ускладнює взаєморозуміння.

Сумарною та прийнятною для наукового обігу вважаємо таку дефініцію: *термін* – таке слово чи словосполучення для позначення поняття військової галузі, основними ознаками якого є: системність; наявність дефініції; тенденція до однозначності в межах свого термінологічного поля, термінології певної галузі; стилістична нейтральність; точність семантики, висока інформативність. Ці характеристики реалізуються лише в межах терміносистем, за їх межами термін утрачає свої дефінітивні й системні характеристики – детермінологізується, тобто переходить у загальноживану лексику [268, с. 682].

Під номенклатурою розуміємо сукупність спеціальних назв, які вживаються у військовій галузі для позначення назв об'єктів відповідної галузі, що співвідносяться з певними поняттями й актуалізують предметні зв'язки [268, с. 415]. Номенклатурні одиниці військової сфери представлені словесними знаками, символами у вигляді окремих літер, цифр, графічних знаків, комбінаціями слів і символів, що слугують для найменування окремих видів військової зброї та техніки, відображення їх розмірів, особливостей конструкції, належності до певних моделей [30, с. 15; 153, с. 8].

Дослідження будови, особливостей функціонування та розвитку військової субмови мають рівномірно охоплювати як літературну, так і ненормативну форми розмовної мови військових. Через те у складі військової лексики виокремлюємо другу групу слів і словосполучень, що не належать до літературної мови, уживаються, головним чином, в усному мовленні військових і утворюють різні соціально-функціональні класи слів із неоднорідних за своєю функціональною характеристикою лексичних одиниць. Мовознавці вживають різні терміни для їх найменування: соціальні діалектизми, професіоналізми, жаргонізми, арготизми, сленг [8; 10; 30; 151; 247; 295; 304]. Ці класи слів поєднуються на основі одного функціонально-семантичного критерію: вони репрезентують сферу неофіційного професійного спілкування військових.

В. Балабін, критично оцінюючи стан функціонування сучасного військового сленгу, зауважує, що проблема класифікації субстандартної лексики зумовлюється складними зв'язками слів,

їх різноманітними інтра- й екстралінгвальними характеристиками. Відсутність української державності призвела до того, що у Збройних Силах України не склалася належним чином ані термінологічна система, ані власний сленг. Військовий сленг є продуктом неформального спілкування й виникає тоді, коли існують власні збройні сили держави та чітка військова термінологічна система [8, с. 99].

Проблема визначення й розмежування типів військової субстандартної лексики є актуальною та дискусійною. Існує чимало термінів на означення цієї групи слів: «сленгізми», «жаргонізми», «арготизми» [8; 30; 305]. У дисертації ми оперуватимемо терміном «соціальний діалектизм», зупинимось докладніше на поняттєво-термінологічній сутності цього поняття. У традиційному витлумаченні соціальний діалект трактується як відгалуження загальнонародної мови, уживане в середовищі окремих соціальних, професійних, вікових та інших груп населення [268, с. 145].

Наявні в науковій літературі визначення соціолекту, попри незначні відмінності, загалом не суперечать одне одному. Так, наприклад, С. Бевзенко вважає, що «соціальні діалекти виступають як засіб спілкування лише певної, замкнутої, але не обмеженої територіально суспільної групи людей і тільки у спеціальних умовах; для звичайного ж повсякденного спілкування носії соціальних діалектів, як і всі представники певного народу, користуються загальнонаціональною мовою, усною літературною чи якимось із її місцевих говорів» [13, с. 11–12].

Під соціальними діалектами В. Бондалетов розуміє різновиди мови, які породжені соціальною неоднорідністю суспільства й характеризуються як власне мовними, так і екстралінгвальними ознаками [17, с. 3]. Науковці справедливо вважають, що характерною й обов'язковою ознакою соціального діалекту є його належність до певної соціальної групи [152; 238]. І. Матвіяс під соціальними діалектами розуміє професійні говори й жаргони або арго, а лінгвальну сутність соціальних діалектів убаचाє в їх лексичній системі, яка містить слова, зрозумілі тільки обмеженій групі людей і незрозумілі загалу [152, с. 8]. Л. Ставицька наголошує, що найчастотнішим чинником, який зумовлює виникнення соціальних діалектів, є соціальна

неоднорідність суспільства, що має різноманітні виробничо-професійні групи [238].

Ураховуючи зазначені вище погляди, прийнятним вважаємо таке визначення окресленого поняття: соціальні діалектизми — це лексичні одиниці, що використовуються соціальною або професійною групою в певному соціально-культурному контексті, тобто обмежені у функціонально-стилістичному вживанні соціальним середовищем.

Як бачимо, численні підходи до наукової систематизації військових лексичних одиниць демонструють різні аспекти їхнього дослідження, які подекуди взаємодоповнюють один одного, уточнюють і конкретизують.

Отже, під військовим терміном розуміємо спеціальне найменування, що має просту чи складену формальну структуру (слово-сполучення), співвідносну з військовим поняттям і в семантиці якого є сема «бойовий», «військовий». Обов'язковою умовою зарахування цієї одиниці до класу термінів є її фіксація у професійних військових словниках і використання в офіційних і науково-професійних текстах (військові накази, доктрини, спеціальні підручники з військової стратегії чи тактики).

До військової лексики нетермінологічного плану зараховуємо різні соціально-функціональні класи слів, які використовуються в мовленні військових у професійному середовищі. До складу цього класу слів входять різні соціальні діалектизми.

У першому розділі наукового дослідження здійснено спробу інтерпретувати теоретичну основу вивчення розвитку військової лексичної підсистеми, схарактеризувати її як об'єкт мовознавчих досліджень. Опрацювання наукових доробків і фахових лінгвістичних студій дає змогу зробити такі висновки:

1. У сучасній лексикології під поняттям «військова лексика» розуміють сукупність моногалузевих і полігалузевих спеціальних найменувань, що відповідають поняттям і реаліям військової сфери й утворюють відповідну фахову підсистему. Як одна з найдавніших фахових підсистем військова лексика має свої особливості формування та функціонування, зумовлені специфікою військової підмови й військової справи.

Становлення української військової підсистеми відображає процес розвитку мови, її модифікацію загалом. Формування української військової лексики тісно пов'язане з еволюцією військової справи, спричинене соціально-історичним поступом людства (екстралінгвальний чинник), підпорядковане внутрішньомовним законам і міжмовним контактам (інтралінгвальний чинник).

2. Найпотужнішими позамовними чинниками, що впливають на розвиток досліджуваних груп військової лексики, є виробничо-технологічний, історико-політичний і соціально-комунікативний аспекти. Специфіку формування військової лексики як підсистеми літературної мови зумовило відображення домінантного типу мислення, розвитку матеріального світу в поняттєвій структурі номінацій, лінгвополітичні пріоритети груп номінотворців, політичні, культурні й інші умови розвитку української мови.

3. В основу класифікацій військової лексики покладено лексико-семантичний, дериваційний і функціональний критерії. Лексико-семантичний підхід передбачає розмежування семантичних груп для об'єднання військових номенів на позначення загальних понять, предметів, процесів, властивостей і т. ін. Дериваційний критерій пов'язаний із диференціацією лексико-граматичних класів слів і виявленням продуктивних моделей. Ураховуючи функціональний критерій, у наукових джерелах виокремлюють системні угруповання лексичних одиниць з огляду на сферу їх функціонування в загальному лексико-семантичному полі.

4. Військова лексика містить військову термінологію та номенклатуру, до якої входять науково-технічні терміни, пов'язані з військовими поняттями, а також субстандартні одиниці, що характеризують сферу неофіційного професійного спілкування військових і є стилістичними синонімами відповідних військових термінів. Склад сучасної військової лексики не є стабільним. Він постійно змінюється завдяки застарілості деяких слів, зміні значення, поповненню новими термінами у зв'язку з реорганізацією видів збройних сил, появою нових зразків зброї та військової техніки, нових методів ведення війни.

5. Військова субстандартна лексика тісно взаємодіє із загальнолітературною мовою. Унаслідок перенесення значення загально-вживаних слів утворюються лексичні одиниці, що належать до сфери неофіційного професійного спілкування військових, мають загально-номовні ознаки та функціонують відповідно до загальнономовних законів. Військовій субстандартній лексиці притаманні важлива роль конотативного компонента й наявність експресивно-емоційно-оцінних елементів семантики.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ТА СТРУКТУРНА ПАРАДИГМА ВІЙСЬКОВОЇ ЛЕКСИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗБРОЇ Й ТЕХНІЧНОГО ОСНАЩЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

Дослідження фахової лексики в аспекті її співвідношень з іншими словами є найбільш доцільним й ефективним для визначення й уточнення її значення, установлення семантичних меж і особливостей функціонування, для характеристики диференційних ознак між окремими термінами й словами, для маніфестації різних кореляцій між ними. Складність природи лексичного значення передбачає можливість поєднання слів як за екстралінгвальними ознаками, що відображають зв'язок значень із зовнішнім світом, так і за інтралінгвальними, в основі яких лежать внутрішньомовні зв'язки. У розвитку лексикології на сучасному етапі простежуємо тенденцію до вивчення проблем функціонування лексики у зв'язку з розвитком українського суспільства, зокрема так аналізують різні лексико-тематичні групи стилістично забарвленої, професійної лексики, а також терміносистеми. Дедалі частіше об'єктом уваги дослідників стає суспільно-політична, економічна, військова, наукова лексика, мова засобів масової комунікації та ін. Розвиток лексики в будь-якій із названих сфер людської діяльності тісно пов'язаний з усіма подіями і змінами в житті суспільства, зокрема з геополітичними трансформаціями у світі.

Загальновідомо, що на кожному етапі розвитку людства можна виокремити сфери життя, які розвиваються особливо бурхливо. Створення нових видів озброєння, його вдосконалення та комп'ютеризація військової галузі зумовили значне розширення військової терміносистеми, яка постійно поповнюється лексемами

з фахових підсистем суміжних або дотичних наукових дисциплін (наприклад, молекулярної фізики і термодинаміки, квантової фізики, хімії високомолекулярних сполук), технічних галузей (автоматизації та комп'ютеризації військових технічних засобів) через нові відкриття, упровадження досягнень науки [265, с. 86]. Ці глобальні процеси сприяють інтернаціоналізації військової лексики, передусім і термінологічних одиниць.

Систематизація будь-якої лексики відбувається, як уже зазначалося у першому розділі, з урахуванням семантичних та формально-граматичних особливостей. Це й сприяло тому, що більшість науковців, досліджуючи ту чи ту лексику, акцентують увагу на лексико-семантичній та структурній парадигмі лексики. Не є винятком і військова лексика на позначення назв зброї, амуніції, споруд.

Як свідчить фактичний матеріал, ця лексика характеризується відповідними лексико-семантичними та структурно-граматичними особливостями, що уможлиблює її систематизацію й більш детальний аналіз.

Найбільш частим об'єктом лексичних і семасіологічних досліджень є тематичні та лексико-семантичні групи. Необхідність вивчення лексики за тематичними групами підтверджується науковими працями [3; 42; 59; 92; 143; 165; 174; 178], у яких досліджується місце цих груп у словниковому складі мови, їх збільшення чи зменшення залежно від зовнішньомовних чинників, процесів термінологізації, співвідношення національних і запозичених лексем. На думку Ф. Сорокалетова, особливо перспективним та виправданим є аналіз тематичних груп у системі термінології, де термін однієї галузі знань, виробництва виражає певну систему понять, у якій усі її частини взаємопов'язані та взаємозумовлені [237, с 21].

Диференціація фахової лексики за тематичними групами здебільшого відбувається не за мовною, а за зовнішньою для мови ознакою, оскільки їх поєднує близькість тих реалій і понять, які вони називають.

Погоджуємося з думкою вчених, які вважають, що виокремлення тематичної групи – лише вихідний крок для встановлення

семантичних зв'язків, а не просто констатація тих явищ, які зумовлені логічними зв'язками слів і «предметів» [59, с. 94].

Військова лексика, диференційована за тематичними групами засвідчує розмаїття різних підходів і класифікацій. Попри те, що науковці послуговуються поняттями «тематична група», «лексико-семантична група», ми не ставимо собі за мету з'ясувати суть цих загальновідомих понять.

Виокремлення тематичних груп, окреслення їх меж, залучення тих чи тих слів до певної групи є досить суб'єктивним фактором. Тематичні групи – це поєднання слів логічного характеру, у яких переважає позамовна об'єктивна реальність. Проте не всі тематичні групи дають змогу окреслити відношення між її компонентами. Так, наприклад, *арбалет, лук, меч, стріла, шабля* поєднуються в одну тематичну групу «назви холодної зброї», хоч ніякий внутрішній мовний зв'язок між ними не простежується. Поява або зникнення одного або кількох слів у межах тематичної групи репрезентують лише кількісні зміни у відношеннях.

На думку дослідників, історія лексики певної тематичної групи відтворює картину стану і історії того чи того ремесла, виробництва тощо (на основі зростання чи зменшення позначень відповідних реалій). Вивчення історії лексико-семантичних груп уможливорює відтворення картини суто мовних процесів, які зумовлюють закономірності розвитку лексики [58, с. 348; 237, с. 23].

Лексико-семантичним групам властива наявність внутрішньої єдності складових компонентів. Лексичні одиниці в них пов'язані між собою як синоніми й антоніми, за родами та видами на підставі інтегральних і диференційних ознак або схожістю понять [237, с. 22].

На основі трактувань учених можна виокремити кілька типологічних ознак «лексико-семантичної групи», а саме: 1) відносна спільність значень компонентів ЛСГ; 2) спільність характеристик семантичної структури; 3) наявність ядра і периферії, у яких ядерна частина виражає змістові характеристики ЛСГ, її лексико-семантичні зв'язки, парадигматичні і синтагматичні, а периферійна, окрім зазначених, виявляє зовнішні зв'язки з іншими ЛСГ, забезпечуючи континуальність, безперервність семантичного простору; 4) спільність

дистрибутивних потенцій; 5) у межах ЛСГ виділяються парадигматичні ряди з родо-видовими привативними типами відношень, які надають внутрішній структурі словника ієрархічний характер; 6) відкритість; 7) наявність організуючого центру родового поняття [198, с. 4].

Необхідність дослідження системних зв'язків в окремих групах слів дає змогу краще пізнати як системну організацію лексики загалом, так і важливість вивчення лексики, яка віддзеркалює назви зброї, амуніції, споруд. У зв'язку з цим у роботі, про що йшлося у першому розділі, у межах тематичної групи «Озброєння» на основі лексико-семантичного принципу виокремлюємо лексико-семантичні групи «Назви зброї», «Назви амуніції», «Назви споруд».

Проблему структурної диференціації фахової лексики досліджували такі лінгвісти, як Т. Бевз, А. Д'яков, Т. Кияк, Н. Клименко, З. Куделько, І. Кочан та інші [11; 67; 83; 100]. Проте питання структурних типів та функціонування термінологічних одиниць сфери військової науки висвітлено недостатньо і потребує глибокого аналізу та систематизації з огляду на вагомість відповідної проблеми в контексті сучасного розвитку українського суспільства.

Українська військова лексична підсистема має високий ступінь фахової системності, вона являє собою не вільну сукупність окремих слів, словосполучень, символів тощо, а певну систему галузевих номенів, пов'язаних на поняттєвому, лексико-семантичному, словотвірному і граматичному рівнях, співвіднесених із військовою наукою та технікою.

Як засвідчує фактичний матеріал, формування військової лексики відбувається шляхом деривації, термінологізації загальноживаної лексики, передусім, запозичень іншомовних слів.

Структурно-семантичний аналіз назв зброї, амуніції, споруд дає змогу розглядати досліджувані лексеми як складову частину військової лексики, що характеризується набором лексичних, фонетичних, семантичних, граматичних особливостей і вирізняється з-поміж інших груп військової підсистеми.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЛЕКСИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗБРОЇ Й ТЕХНІЧНОГО ОСНАЩЕННЯ

Системний характер військової лексики значною мірою визначається наявністю в ній певних семантичних розрядів, вивчення яких надзвичайно важливе під час дослідження семантичних відношень. Об'єднання слів у семантичні розряди дає змогу визначити у військовій галузі ті об'єктивні зв'язки, що існують між значеннями лексеми і відповідними референтами.

Сукупність спеціальних понять кожної науки становить певну множинність узаємопов'язаних елементів, які створюють стійку єдність і цілісність, наділену диференційними властивостями й закономірностями. Важливим складником системних параметрів військової лексики є лексико-семантичні відношення, що виявляються на рівні полісемії, омонімії, синонімії, антонімії, гіпонімії. У сучасному мовознавстві питання про те, наскільки допустимі загальномовні лексико-семантичні відношення у галузевих лексичних підсистемах, залишається дискусійним. З одного боку, групування спеціальних лексичних одиниць у парадигматичні об'єднання є важливим чинником системної організації галузевої субмови, а з іншого, – їх наявність у фаховій підсистемі може зумовити певні негативні явища – формування численних синонімічних рядів, полісемію та омонімію фахових лексем. Лексико-семантичні процеси, які спостерігаються у військовій лексиці, зокрема в назвах зброї, амуніції, споруд, у своїх основних виявах принципово не відрізняються від цих явищ у лексико-семантичній системі сучасної літературної мови. Однак вони мають і деяку специфіку, породжену особливостями формування та функціонування військової лексичної підсистеми.

За лексико-семантичними особливостями в межах досліджуваної військової лексики розрізняємо лексико-семантичні групи «Назви зброї», «Назви амуніції», «Назви споруд», що створюються в мові на підставі парадигматичних відношень. У роботі під лексико-семантичною групою розуміємо об'єднання номенів зі спільною

гіперсемою, тобто значенням, інтегральним для всієї групи. Виділені групи мають власну структуру та специфіку в кількісному та якісному плані. У межах досліджуваних ЛСГ виокремлюємо мінімальні семантичні об'єднання (підгрупи), побудовані на парадигматичних відношеннях синонімії, антонімії, гіпонімії тощо.

Лексико-семантичні особливості ЛСГ «Назви зброї».

У сучасній українській мові лексичні одиниці на позначення назв зброї складають певне лексичне угруповання, об'єднане семантичним компонентом належності до видів зброї. Це лексична мікросистема, елементи якої взаємопов'язані та співвідносяться з позамовною дійсністю, що дає змогу розглядати їх у досліджуваній лексичній підсистемі як окрему лексико-семантичну групу. ЛСГ «Назви зброї» є найбільшою за кількісним складом з-поміж інших окреслених груп військової лексики і в різний час, на чому наголошувалося, була об'єктом наукового інтерпретування багатьох лінгвістів [30; 140; 202; 274; 304; 308].

До лексико-семантичної групи «Назви зброї» належать лексеми, семантично пов'язані з найменуваннями видів зброї, військової техніки, її допоміжних механізмів (машин, пристроїв, приладів, апаратів, устаткування та їх деталей), боєприпасів і їх частин, тобто гіперсемою виступає «вид озброєння».

ЛСГ містить підгрупи: «вогнепальна зброя», «холодна зброя», «боєприпаси», «військова техніка». Структура ЛСГ має польовий характер, містить центр з його ядром і периферією. До основних критеріїв виокремлення ядерних лексичних одиниць відносимо хронологічну стійкість, загальноновживаність, стилістичну нейтральність, багатозначність, непохідність, морфологічну простоту, розвинену полісемію, високу частотність уживання, широкий обсяг синонімічних зв'язків, потужний словотворчий потенціал [30, с. 22].

До центру ЛСГ належать лексичні одиниці, що репрезентують здебільшого назви родових військових понять із таких лексико-семантичних підгруп:

а) «боєприпаси» – *бомба* (3, с. 92), *граната* (3, с. 258), *міна* (3, с. 67), *порох* (3, с. 1072);

б) «військова техніка» — *авіаносець* (3, с. 4), *артилерійська гармата* (14, с. 405), *гелікоптер* (3, с. 227), *танк* (3, с. 1430);

в) «вогнепальна зброя» — *автомат* (3, с. 7), *гранатомет* (3, с. 258), *пістолет* (3, с. 976), *рушниця* (3, с. 1281);

г) «холодна зброя»: *кинжал* (3, с. 537), *меч* (3, с. 666), *ніж* (3, с. 787), *спис* (3, с. 1366), *стилет* (3, с. 1392), *стріла* (3, с. 1402), *шпага* (3, с. 1628).

Виокремлені лексеми демонструють константні характеристики, є стилістично нейтральними, мають високий словотвірний і синтагматичний потенціал і слугують основою для утворення значної кількості похідних і складних слів у військовій субмові. Екстралінгвальні чинники викликають необхідність дати назви новим об'єктам, які належать до військової сфери, у результаті чого виникають нові слова, що задовольняють потребу в назвах і відповідають вимогам, які ставляться до них.

На думку дослідників, існує кореляція між періодами інтенсивного розвитку ядра військової підмови та відповідними історичними періодами розвитку військової справи. Збільшення кількості лінгвальних інновацій, побудованих на основі вищезазначених ядерних лексем, виникає внаслідок удосконалення військової галузі під час активних бойових дій, війн і військових конфліктів [30, с. 22; 127, с. 56].

До ядра зараховуємо номени, якими послуговується вузьке коло фахівців військової справи: *аванкамера* — «формкамера в дизельних і рідинних ракетних двигунах» (3, с. 9); *автофретаж* — «зміцнення товстостінних посудин (напр., гарматних стволів) напресуванням на них кілець або обойм» (3, с. 3); *електродетонатор* — «пристрій для ініціювання зарядів вибухових речовин за допомогою електричного струму» (3, с. 344); *крюйт* — «камера на військовому кораблі, де зберігають боєприпаси» (3, с. 593); *тетрил* — «вибухова речовина у вигляді біло-жовтих, нерозчинних у воді кристалів, що використовується для виготовлення детонаторів» (3, с. 974); *шнелер* — «пристрій до спускового механізму ручної вогнепальної зброї, який полегшує спускання гачка» (3, с. 1627); *шуст* — «інструмент для згладжування нерівностей, видалення іржі й т. ін. у стволі рушниці» (3, с. 1636).

Периферію складають рідковживані лексеми – соціальні й територіальні діалектизми, застарілі слова: *джміль* – «гелікоптер» [8, с. 272], *кљовці* – «різновид ударної козацької зброї» (12, с. 44). Зазвичай, для людей, які не пов'язані з військовою справою, значення таких слів малозрозуміле. У складі військових соціолектизмів можна розпізнати елементи, загальновідомі для цивільного вжитку, наприклад: *калаш* – «автомат Калашникова» [8, с. 275], *скат* – «покришка, колесо (в автобронетанковій службі)» [8, с. 284], *ствол* – «гвинтівка, автомат» [8, с. 285]. Проте здебільшого периферія окресленої лексики містить військово-професійні номени, які є неофіційними назвами предметів і явищ, ненормованою термінологією, що безпосередньо пов'язані із зазначеною професією й призначені для емоційно-образної характеристики військових реалій, як-от: *тріщалка* – «кулемет» [8, с. 286], *дура* – «одиниця вогнепальної зброї» [8, с. 286] тощо. Деякі з назв є омонімами загальновідомих слів, наприклад, лексема *бик* у військовій субмові не має нічого спільного з назвою великої свійської рогатої тварини, а походить від скорочення *БК* – «бойовий комплект» [8, с. 268].

Пасивний словник військової сфери містить діалектну лексику, зокрема власне територіальні діалектизми, що становлять дуплети до літературних відповідників. Наприклад: *гвер*, зах. – «кріс, мушкет» (6, I, с. 315); *кресак*, зах. – «кремінна рушниця» (3, с. 585); *порошник*, зах. – «ріг для пороху» (3, с. 1072); *ружина* – «рушниця» (3, с. 1278); *топір* – «сокира» (3, с. 1462); *файда*, *фанда*, зах. – «довгий канчук, батіг» (3, с. 1528); *фокош*, зах. – «келеп» (3, с. 1642) тощо.

Зауважимо, що номени лексико-семантичних підгруп досліджуваної групи лексики можуть бути виражені словами (простими та складними) і словосполученнями. Аналітичні назви, що відображають родо-видову ієрархію понять, найактивніше використовуються для найменувань військових пристроїв, приладів і їх частин.

Полісемія в лексико-семантичній групі «назви зброї» є одним із продуктивних засобів збагачення й організації військової лексики. Л. Лисиченко зауважує, що в полісемії реалізуються парадигматичні зв'язки значень слова, наявних у мовній структурі, а полісемантичне

слово є мікросистемою з чіткою організацією складових частин [130, с. 25].

Услід за дослідниками Л. Туровською та Н. Яценко в межах ЛСГ виділяємо внутрішньосистемну полісемію, властиву військовим номенам усередині військової субмови [264, с. 109; 308, с. 30]. Традиційною є думка, що внутрішньосистемна полісемія породжує низку проблем як у термінології, так і у фаховій підсистемі загалом, оскільки порушує одну з найважливіших вимог до галузевої лексики – однозначність у межах фахового поля. Ю. Шепель зазначає, що полісемічність фахової лексики є її головною вадою. Однозначність фахової лексики – це неодмінний критерій у системі понять спеціальної галузі та споріднених з нею галузей науки й техніки та відносна однозначність, яка сприяє взаємопорозумінню між фахівцями [296, с. 60].

Приклади внутрішньосистемної полісемії фіксуємо в назвах зброї та військової техніки, наприклад: *зарядник* – 1) пристрій для заряджання гармати; 2) боєць, який підносить, подає заряди і заряджає ними гармату (3, с. 419). Лексема *корвет* у XVIII–XIX ст. позначала назву трищоглового військового вітрильного морського корабля. Згодом, під час другої світової війни, номінувала охоронне й розвідувальне судно англійського флоту, яке використовували для боротьби з підводними човнами (21, IV, с. 286).

Наявність бісемантів спостерігаємо в лексико-семантичній підгрупі «бойові припаси». Лексико-семантичні варіанти іменника *картеч* представлені такими значеннями: 1) шріт великого розміру для рушниці; 2) артилерійський снаряд, розрахований на стріляння з невеликої віддалі й наповнений кулями, що широко розсипаються під час пострілу // Кулі з такого снаряду (21, IV, с. 110).

Формування лексико-семантичних варіантів у зазначеній вище групі лексики реалізується за певними закономірностями, представленими в регулярних взаємозв'язках між порівнюваними предметами, явищами, ознаками. Наприклад, значення номена *детонатор* – «капсуль, запал для здійснення вибуху», очевидно, походить від назви вибухової речовини, що при вибуханні викликає детонацію іншої запальної речовини (21, II, с. 258). Імовірно,

у лексемі *набій* первинним значенням є «кількість вибухової речовини, необхідної для пострілу; заряд», а похідним – «бойовий снаряд, патрон із необхідною для пострілу кількістю вибухової речовини, а також куля, дріт або картеч» (21, V, с. 16). Гадаємо, у наведених прикладах можна простежити явище ланцюжкової полісемії, коли наступне значення виникає на основі попереднього. Хоч, безперечно, не завжди в семантичній структурі спеціальної лексики легко встановити, яке значення є первинним, а яке – вторинним.

На сучасному етапі розвитку військової субмови подекуди важко визначити пряму й похідну семантику багатозначних слів. Таким, наприклад, є слово *міна*, що має кілька значень: 1) особливий вибуховий снаряд, що закладається в землю, під воду й т. ін.; 2) снаряди, призначені для стрільби з мінометів; 3) те саме, що торпеда (3, с. 67).

Полісемія у військовій лексиці української мови зумовлена мовними й позамовними чинниками. Словниковий матеріал на позначення понять, наявних у військовій науці й техніці, обмежений. Тому спеціальній лексемі, що обслуговує певне поняття, приписується інше значення, яке має спільні ознаки з попередньою семантикою. Наприклад, полісемант *артилерія* вживається у військовій сфері на позначення вогнепальної зброї різних конструкцій, що вражає противника з великої відстані, або роду військ, основним озброєнням якого є така зброя, а також науки про вогнепальну зброю та її застосування в бою. Багатозначність наведеного прикладу ґрунтується на сукупності ознак поняття, належних кільком логічним категоріям, напр.: *артилерія* (наука) – *артилерія* (рід військ) – *артилерія* (зброя) (21, I, с. 63).

Поза сумнівом, спосіб збагачення лексичного складу, при якому наявні в мові слова набувають нових значень, є одним із важливих шляхів поповнення військового словника. Продуктивність цього способу забезпечує стійкість і стабільність лексичного складу. Слово набуває нових значень при збереженні вже наявних. Іноді окремі значення можуть бути втрачені, але словниковий склад за зовнішнім виглядом, асоціативними зв'язками слів змінюється

порівняно мало, оскільки стара форма набула нового змісту. Так, наприклад, лексема *таран* репрезентує кілька значень у військовій підсистемі: 1) старовинне знаряддя у вигляді колоди з металевим наконечником для руйнування мурів, воріт і башт фортеці під час облоги; 2) удар гвинтом або корпусом літака (танка, корабля тощо) по ворожому літаку (танку, кораблю і т. ін.); застосовується як бойовий засіб здебільшого тоді, коли закінчуються боєприпаси (21, X, с. 38); 3) зміцнена підводна частина носа бойового корабля, якою завдають удар по ворожому кораблю; 4) ударна група бойових машин для здійснення прориву фронту (3, с. 1431). На наш погляд, ці значення поєднуються спільною семою «засіб для миттєвого, потужного удару».

Міжсистемна полісемія у ЛСГ «Назви зброї» є системою різноманітних зв'язків спеціальних назв з однозвучними словами загальнонаціональної мови, а також зі спеціальними назвами інших галузевих підсистем [308, с. 31]. Найчисленніші приклади спостерігаємо в лексико-семантичній підгрупі «зброя та її частини», які розширюють своє функціонування в технічній галузі. Наприклад, номен *бойок*, окрім військової галузі, де вживається зі значенням «кінчик курка, передня частина ударника вогнепальної зброї», номінує ударну частину механічного парового молота (21, I, с. 213). Відома технічна термінологічна одиниця *вилка*, яка традиційно репрезентувала значення «деталь механізму, приладу, що має роздвоєний кінець» у військовій сфері активно вживається зі значенням «сукупність двох прицілів, із яких один дає недоліт, а інший – переліт снарядів, мін і т. ін. щодо цілі для наступного уточнення удару» (3, с. 139). Лексема *відбивач* – «частина прицільного пристрою в гарматі, мінометі» у технічній галузі називає прилад для відбивання променів світла, тепла (3, с. 164). Військовий номен *гільза* – «металева трубка для кулі, снаряда, на дно якої вставляється капсуль» використовується для номінування деталей, які мають форму трубки (3, с. 239).

Проілюстровані приклади підтверджують, що явище полісемії репрезентує тісний зв'язок військової лексики із загальномовною лексико-семантичною системою, указує на спільність

закономірностей їхнього розвитку. На думку Л. Туровської, «полісемантичні процеси в термінології є, з одного боку, свідченням розвитку поняттєвої системи певної галузі знань, з іншого, – виявом мовної економії» [264, с. 111].

У процесі вивчення семантичних відношень військових номенів ЛСГ поруч із полісемією розглядаємо й омонімію, яка у військовій лексиці української мови здебільшого існує як міжгалузеве явище. Характерною особливістю міжгалузевої омонімії є те, що омоніми мають неоднакові дефініції й функціонують у різних фахових лексичних підсистемах [62, с. 71]. Військові назви зброї та її частин мають омоніми в багатьох галузевих лексичних підсистемах: техніці, сільському господарстві, спорті, фінансовій справі тощо. Наприклад: номен *запал*¹, що використовується передусім у військовій субмові зі значенням «пристрій для запалювання вибухової речовини», уживається в сільськогосподарській лексиці: *запал*² – «пошкодження зерна злакових у колосі внаслідок посухи чи суховіїв» і *запал*³ – «хвороба свійських тварин, здебільшого коней, яка супроводжується задишкою» (21, III, с. 240).

У процесі дослідження військових лексичних одиниць на позначення зброї зафіксовано випадки внутрішньосистемної омонімії, що спостерігається між окремими підсистемами української військової лексики: *танк*¹ – «бойова броньована всюдихідна машина на гусеницях, озброєна гарматою та кулеметами»; *танк*² – «спеціально обладнаний бак, цистерна, відсік для зберігання або транспортування зріджених газів» (3, с. 1430); *штик*¹ – «багнет»; *штик*² – «особливий морський вузол» (21, XI, с. 537). Зауважимо, що різновид омонімів, які функціонують одночасно в середині військової лексичної субмови, малопродуктивний.

Окремо виділяємо групу омонімів, до якої входять військовий номен і загальноживане слово. У мовознавстві такі омоніми називають «міжфункціонально-стильовими». Наприклад: *вилка*¹ – «сукупність двох прицілів, з яких один дає недоліт, а другий – переліт снарядів мін і т. ін. щодо цілі для наступного уточнення удару»; *вилка*² – зменш. до *вила* (3, с. 139); *лимонка*¹ – (розм.) «старовинний сорт груші народної селекції»; *лимонка*² – (розм.)

«ручна граната, що формою нагадує лимон» (3, с. 614); *лучок*¹ – зменш.-пестл. до *лук*; *лучок*³ – (спец.) «дерев'яна основа кавалерійського сідла» (3, с. 629); *мушка*¹ – зменш.-пестл. до *муха*; *мушка*² – «невеликий виступ на кінці дула вогнепальної зброї для прицілювання» (3, с. 697); *порох*¹ – «дрібні тверді частинки, що зависають у повітрі або осідають на поверхні чого-небудь; пил, курява»; *порох*² – «вибухова речовина, яку застосовують для стрільби з вогнепальної зброї та для виготовлення снарядів і патронів» (21, VII, с. 285); *чекан*¹ – (військ. іст.) «старовинна ручна зброя, що є загостреним молотом з довгим держакком»; *чекан*² – «невеликий степовий дикий птах з коротким дзьобом» (21, XI, с. 290).

Із позиції А. Крижанівської, смислове розмежування таких слів-омонімів залежить від функцій, які визначає конкретна мовна підсистема. Спеціальні назви, на відміну від загальноновживаних слів, утворюються свідомо, вони характеризуються точністю й належністю до денотата, чого не можна сказати про загальноновживані слова [106, с. 106].

У досліджуваній фаховій підсистемі нами зафіксовано ускладнення омонімії полісемічними відношеннями. Зміст такого явища, за твердженням Л. Лисиченко, передбачає втрату взаємозв'язку між колишніми значеннями слова, що зумовлює виникнення багатозначності й поступовий розвиток системи похідної семантики [130, с. 63]. Міжсистемну полісемію репрезентують лексико-семантичні варіанти звукового комплексу *затвор*¹. У військовій субмові цей номен має значення «частина вогнепальної зброї, призначена для замикання ствола та виконання пострілу». Водночас у технічній сфері він позначає рухому конструкцію для закривання отворів приладів і споруд задля припинення руху, доступу чого-небудь через отвір; у кінематографії дає назву механізму фотоапарата, яким дозується час освітлення світлочутливого шару фотопластинки чи фотоплівки. Крім того, омонім *затвор*² має обмежену сферу функціонування, пор.: 1) (заст.) місце ув'язнення; 2) (церк.) одиноке житло затворника; келія (3, с. 427). Аналогічно: *міна*¹ – «вираз обличчя»; *міна*² – 1) «особливий вибуховий снаряд, що закладається в землю, під воду й т. ін.»;

2) «снаряди, призначені для стрільби з мінометів»; 3) «торпеда»; *міна*³ – 1) «обмін»; 2) (юр.) «договір, згідно з яким між сторонами здійснюється обмін одного майна на інше»; *міна*⁴ – 1) «у Стародавній Греції – грошова одиниця, також відповідна їй монета»; 2) «у сучасній і Стародавній Греції, а також на Стародавньому Сході – міра маси, що дорівнює 489,6 г»; *міна*⁵ – «стрижень олівця»; *міна*⁶ – «підземний хід, підземна галерея чи ніша в копальні, у льоху, а також інші ходи в чому-небудь» (3, с. 676).

Омонімія у назвах зброї та її частин досить неоднорідна і має свою специфіку. Здебільшого омоніми належать до однієї частини мови і мають спільні граматичні значення. Наприклад: *танкетка*¹ – «невеличкий швидкохідний танк, оснащений кулеметами» і *танкетка*² – «суцільна підошва, що потовщується від носка до п'ятки» (3, с. 1431); *ложа*¹ – «дерев'яна або пластикова частина деяких видів ручної вогнепальної зброї під дулом і казенною частиною» і *ложа*² – «відділені перегородками місця для кількох глядачів у театральному залі» (3, с. 625). Проілюстровані приклади репрезентують повний збіг у всіх словоформах, тобто належать до одного роду, одного типу відмінювання, уживаються в однині та множині й мають тотожний звуковий склад у всіх граматичних формах і кваліфікуються більшістю науковців як повні.

Деякі з них, у яких не всі граматичні форми мають однаковий фонемний склад, кваліфікуються неповними. Неповна омонімія іменників може виявлятися в наявності тільки форм однини в одному з них. У такому разі вони є омонімічними тільки за частиною форм однини, наприклад, військовий номен *табун*¹ – «бойова отруйна речовина; безбарвна рідина, що уражає центральну нервову систему», який не вживається у формі множини на відміну від загальноживаного слова *табун*² – «гурт копитних тварин» (3, с. 1426).

Поширеною є думка, що одним із основних шляхів утворення омонімії є розщеплення семантичної структури полісемічного слова [33; 241]. Водночас Н. Яценко зауважує, що омонімія у військовій лексиці зумовлена не тільки семантичним розвитком слів, а й випадковим збігом різних за походженням, але співзвучних номінацій [308, с. 34]. Так, у межах досліджуваної лексико-семантичної

групи виокремлюємо лексеми, які можна кваліфікувати як омоніми, що диференціюються за походженням, але тотожні у звуковому вираженні, як-от: *vizur*¹ – (нім.) «забрало, деталь прицілу з вузькою щілиною»; *vizur*² – (араб.) «титул міністрів і вищих сановників у багатьох мусульманських країнах» (19, с. 107); *вінчестер*¹ – «система рушниць, які випускаються із середини ХІХ ст. американською фірмою»; *вінчестер*² – «герметизований носій магнітного запису інформації» (19, с. 108); *патрон*¹ – (лат.) «захисник»; *патрон*² – (нім.) «з'єднані гільзою куля, пороховий заряд і капсуль» (19, с. 444). Шлях виникнення такої омонімії встановити досить важко. Адже не можливо однозначно констатувати, що саме в тих чи тих військових назвах це відбулося внаслідок розщеплення семантики або внаслідок запозичення.

Синонімічні відношення в досліджуваній лексико-семантичній групі військової лексики мають свою специфіку, що впливає з особливостей спеціальної лексики. Недостатнє вивчення проблеми синонімів у фаховій лексиці, на наш погляд, спричинене відсутністю однастих підходів до розуміння й витлумачення цього явища та його форм у загальнонавчній мові. Так, у наукових джерелах окреслене поняття називають варіантністю (Т. Пристайко [193]), дублетністю (Л. Капанадзе [76], А. Коваль [88], О. Реформатський [201]), синонімією (Д. Лотте [141]), субституцією (В. Гак [40], В. Лейчик [122]). Ф. Циткіна синоніми та дублети відносить до лексико-семантичних варіантів [282].

В. Гак обстоє думку, що в межах однієї галузі функціонують дублети та морфолого-лексичні варіанти, а в межах двох або більше фахових лексичних підсистем – еквіваленти [40, с. 49]. О. Ахманова, В. Даниленко, Л. Симоненко наголошують, що до синонімів належать тільки різнокореневі лексеми, а словотвірні синоніми є межею варіювання слова [5, с. 232; 61, с. 25; 222, с. 39].

З-поміж назв зброї та її частин вирізняються спільнокореневі лексичні одиниці тотожні за значенням, які мають деякі відмінності знакової форми в межах того самого номінанта: місце наголосу, фонемі, афікси або їхні поєднання. Такі лексеми у традиційній науці кваліфікують як варіанти [199, с. 79–80]. Це дало змогу

у лексико-семантичній групі «Назви зброї» виокремити власне варіанти за такими групами:

- а) фонематичні,
- б) морфологічні,
- в) словотворчі.

Варіантність звукового вираження й графічного оформлення деяких одиниць застарілої військової лексики характерна лише для незначної кількості лексем: *армата* – *гармата* (16, I, с. 3), *болдинка* – *булдинка* – «вид рушниць» (9, с. 153), *гаркебуз* – *аркебуз* (16, I, с. 274), *калібер* (8, с.140) – *калібр* (2, с. 91), *лядунка* – *ладунка* (20, II, с. 590), *ляфет* (8, с.153) – *лафет* (2, с. 108), *мавзер* – *маузер* (20, II, с. 593), *пернач* – *пірнач* (7, с. 121), *риштунок* – *руштунок* (16, IV, с. 91), *фузея* – *фузія* (20, II, с. 590) і т. ін. Якщо в загальнолітературній мові фонетичні варіанти є одним із важливих засобів досягнення милозвучності, то в системі української військової лексики такі варіанти, на думку Л. Туровської, є ознакою відсутності термінологічного стандарту на тогочасному етапі розвитку цієї галузі знань [265, с. 85]. У лексикографічних працях початку ХХ ст. репрезентовані також морфологічні варіанти: *алюбарта* – *галюбарди* – «сокира у вигляді півмісяця, насаджена на довгий держак зі списом на кінці» (3, с. 21), *бронь* – *броня* (7, с. 49), *капсуль* – *капсуля* (13, с. 69), *пістоль* – *пістоля* (16, III, с. 154), *шрапнель* – *шрапнеля* – «розривний артилерійський снаряд, начинений кулями, призначений для ураження живої сили ворога» (3, с. 1630).

Явище варіантності зрідка може виявлятися і на рівні однієї словотвірної моделі. Здебільшого такі пари диференціюють сучасні назви військових приладів і частин військової техніки: *обмежник* – *обмежувач* (3, с. 810), *розпорошник* – *розпорошувач* (2, с. 31).

Номенам досліджуваної групи органічно властиве також явище синтаксичної варіантності, що виявляється на рівні синхронного існування двох варіантів найменувань – повного й короткого [164, с. 118], а саме: *АБР* – *авіаційна балістична ракета*, *ЗА* – *зенітна артилерія*, *ПКАЗВ* – *прилад керування артилерійним зенітним вогнем*, *ПТКР* – *протитанкова керована ракета*. Уживання

таких варіантів пояснюється прагненням до сконденсованості, стислості лексеми у фаховій субмові як особливого виду мовного знака. Крім того, у назвах сучасної військової техніки спостерігаємо варіантність на міжзнаковому рівні: *БТР-70 – бронетранспортер-70, Р-27 – ракета-27, РЛС «Дуга-2» – радіолокаційна станція «Дуга-2»*. Для таких синтаксичних варіантів властиве усунення малоінформативних елементів військового номена, що виражають поняття в системі військових найменувань: наприклад, на позначення РЛС *«Дар'ял»* у військовому оточенні вживають синтаксичну конструкцію *радіолокаційна станція* або лише власну назву *Дар'ял*, аналогічно: *БМ-21 «Град» – бойова машина «Град»* або *Град*.

У межах аналізованих одиниць помічено варіантність у вживанні універбів і їх аналітичних форм. Адже універбація як один із способів компресивного словотвору часто використовується в розмовному мовленні військових, наприклад: *бронейка – бронебійна гармата* (3, с. 98), *вибухівка – вибуховий заряд* (3, с. 128) тощо. Передумовою для активного використання універбів є намагання мовців не тільки надати висловлюванню експресивності та емоційності, як зазначають мовознавці, а й, щонайважливіше для професійного спілкування, скоротити форму висловлювання, зберігаючи його значення [66]. Процес універбації пов'язаний із законом мовної економії, оскільки у плані вираження відбувається перетворення мотивувальної синтаксичної конструкції в лексему зі збереженням повного обсягу семантики.

Повні синоніми (дублети, абсолютні синоніми) відзначаються тотожністю семантики [122, с. 104] і відсутністю стилістичних або концептуальних опозицій, які організують синонімічний ряд [282, с. 50]. До синонімів із нульовим семантичним протиставленням відносимо *заряд – набій*, що мають спільне значення «певна кількість вибухової речовини, яка міститься в патроні, снаряді, міні» (7, с. 419) або «бойовий патрон, снаряд, куля із потрібною для пострілу кількістю вибухової речовини» (7, с. 701).

На початку ХХ ст. у військовій лексиці зафіксовано вживання інтернаціональних та національних утворень, що номінують назви військової техніки та приладів, як-от: *анемометр – вітромір* (8,

с. 112), *амортизатор* – *випружник* (8, с. 111), *амфібія* – *водоземець* (8, с. 112), *барограф* – *висотопис* (8, с. 114), *борт* – *окрайок* (8, с. 115), *гігрометр* – *вологомір* (8, с. 124), *динамометр* – *силомір* (8, с. 130), *дирижабль* – *повітроплав* (8, с. 130), *елетромотор* – *рушій* (8, с. 132), *кабель* – *жильник* (8, с. 139), *парашут* – *летопад* (8, с. 132), *педаль* – *ступатень* (8, с. 165).

Лексикографічний доробок дослідників військової лексики початку ХХ ст. засвідчує те, що він укладався під час відсутності відповідних державних інституцій на теренах України. Багато найменувань об'єктивно не могли поповнити фахову лексику сучасної української літературної мови. Намагання розв'язати проблему взаємодії інтернаціональних та національних компонентів через використання дублетів – запозичених слів та їх українських відповідників, частина яких має народну основу, не завжди було успішно реалізоване. Такий підхід, імовірно, можна пояснити, спробою дати додатковий поштовх для вироблення національних засобів термінотворення.

Деякі синонімічні лексеми досить вагомо увійшли до військової підсистеми, а отже, говорити про впорядкованість останньої шляхом усунення одного з синонімів – означає ігнорувати закономірності розвитку мови, наприклад, *боєприпаси* – *стріливо* (2, с. 37), *затримач* – *стопор* (2, с. 287), *кермо* – *стерно* (2, с. 238), *кормостоян* – *рудерпост* (2, с. 238), *крісовий* – *рушничний* (2, с. 237), *кулемет* – *скоростріл* (2, с. 213), *мотопіхотний* – *мотострілецький* (2, с. 289), *пост* – *стійка* (2, с. 189), *розпинка* – *розпірка* (2, с. 228), *сторожок* – *стрілка* (2, с. 287). Поява у фаховій субмові дуплетів – процес цілком закономірний, характерний для кожної літературної мови. Для військової підсистеми вони не перешкода, а ґрунт і поштовх до становлення власної галузевої лексики [214, с. 27].

Не можна не враховувати й різних джерел формування синонімічних одиниць. Більшість абсолютних синонімів у лексико-семантичній групі «назви зброї та її частини» – це пари слів, одне з яких запозичене, а інше – автохтонне. Наприклад, паралельно з українськими еквівалентами вживаються латинізми, як-от: *детонатор* – *запальник* (2, с. 66), *нуклеарна* – *ядерна* (бомба) (2, с. 360),

протисупутниковий – *антисателітний* (комплекс) (2, с. 211), *турбокомпресор* – *вихоростискач* (2, с. 312). Англійські запозичення функціонують в українському військовому лексиконі поряд із питомими номенами: *лазерний* – *променевий* (2, с. 108), *прожектор* – *світломет* (2, с. 205). Запозичення, пошук відповідних найменувань у загальноживаній мові для запозичуваних понять – це ті фактори розвитку мови, які передбачають неологізацію лексичної системи.

Еквівалентами інтернаціональних слів окресленої групи виступають словосполучення: *субмарина* – *підводний човен* (3, с. 1409).

Можна дискутувати щодо належності деяких проілюстрованих лексем до назв зброї. Дійсно, вони не номінують безпосередньо види зброї, але з огляду на те, що сучасне озброєння є складним за технічною й технологічною будовою і ґрунтується на використанні найновіших досягнень фізики, хімії, квантової електроніки й інших напрямків науково-технічного прогресу, ці назви ми розглядаємо в лексико-семантичній групі «Назви зброї», до якої відносимо, як уже зазначалося раніше, назви військової і спеціальної техніки та допоміжних механізмів (машин, пристроїв, приладів, апаратів, устаткування та їх деталей) (29). Зважаючи на те, що сьогодні зброя – це сукупність технічних пристроїв та засобів, що застосовується для ураження живої сили противника, його техніки, споруд та інших цілей під час ведення бойових дій (11).

У межах ЛСГ «Назви зброї» наявне паралельне вживання як запозичених номенів (*пістолет* – *револьвер*), так і власне українських (*важіль* – *підойма* (2, с. 238), *виснажник* – *розрядник* (2, с. 225), *скалковий* (гарматень) – *уламковий* (гарматень) (2, с. 152).

Підтримуємо думку мовознавців про доцільність збереження національно-інтернаціональних дублетів для забезпечення, з одного боку, спадкоємності фахової лексики в національних межах, а з іншого, – для надання певній галузевій лексичній підсистемі інформаційної мобільності у світовому масштабі [170, с. 122].

На основі фактичного матеріалу зафіксовано лексичні синоніми на означення назв старовинної зброї, наприклад: *бомба* – *знаряд* (7, с. 86), *броня* – *зброя* – *риштунок* (7, с. 45), *влучня* (23, 1,

с. 107) – *шефелин* – *спис* (23, II, с. 493), *кистень* – *обушок* (7, с. 57), *ладунок* – *патрон* (7, с. 55), *мушкет* – *рушниця* – *фузія* (7, с. 78), *набойчик* – *драч* – *шомпол* (7, с. 121), *опорок* – *праща* – *супороток* (23, II, с. 47, с. 378), *самопал* – *пищаль* (7, с. 57).

Заслуговує на увагу можливість розмежування проілюстрованих лексичних синонімів відповідно до ступеня тотожності їхніх лексичних значень. Деякі з них мають різне стилістичне навантаження. Наприклад, семантично близькою до номена *кинджал* – «холодна зброя у вигляді гострого з обох боків клинка, що звужується до кінця» (3, с. 537) є лексема *чингал* – заст. «кинджал» (3, с. 1601), яка на сучасному етапі вийшла з військового лексикону і використовується у художній літературі з певним стилістичним забарвленням.

Синоніми *піка* – *ратище* – *спис* (7, с. 57) вживаються на позначення поняття «холодна зброя у вигляді гострого металевого наконечника на довгому держаку» (3, с. 1366). Номен *піка* в лексикографічних працях пояснюється через лексему *спис* і має диференційну сему «полегшений спис» (3, с. 971). Стилістично протиставляється зазначеним вище назвам слово *ратище*, яке є застарілою назвою списа і в сучасних словниках супроводжується відповідною позначкою «заст.» (3, с. 1202).

Назва *гармата* має низку синонімів, які існували в мові в різних історичних періодах, з-поміж них: *гавбиця*, *моздир*, *мортира*, *пушка* (7, с. 86). Лексема *гармата* в сучасному витлумаченні має значення «артилерійська довгоствольна вогнепальна зброя з положою траєкторією» (21, II, с. 32). Інші лексикографічні праці фіксують значення «пушка, артилерія» (1, с. 95; 5, I, с. 474).

Лексема *гаубиця* (*гавбиця*) спочатку вживалася на позначення дерев'яної гармати, яка купами викидала каміння (5, I, с. 474). З розвитком військової справи в сучасній українській мові слово змінило своє лексичне значення і вживається лише на позначення поняття «артилерійська зброя з стволом середньої довжини, що стріляє навісним вогнем» (21, IV, с. 41). На позначення видів важкого озброєння зафіксовані лексеми *моздир*, *мортира* (5, IV, с. 517), які на сучасному етапі розвитку військової лексики є архаїзмами.

Сучасна українська мова зберігає назву *пушка* (3, с. 1191), що є рідковживаною і репрезентує семантику «гармата» (3, с. 1191).

Синонімом до слова *панцерник* (*панцирник* (3, с. 882) у лексикографічних джерелах засвідчено лексему *броневик* (7, с. 4) (*броньовик* (3, с. 98). Семантична тотожність цих суфіксальних дериватів мотивована спільністю значень номенів *панцир* («частина старовинного, звичайно металевого, бойового спорядження, яке захищало тулуб воїна від ударів холодної зброї», «металева обшивка в автомобілів, військових кораблів») і *броня* («металевий одяг для воїна», «захисне облицювання зі сталевих плит на військових кораблях, поїздах, автомобілях») (3, с. 98). Проте ми не можемо говорити про повну ідентичність семантики, тому що лексема *панцерник* звузила своє значення: первинна семантика – «воїн, одягнений у панцир» – модифікувалася, сьогодні це слово використовується для позначення назв військової техніки. Сучасний номен *броньовик* співвідноситься з назвою *броньовий автомобіль*, яка вживається на позначення бойової броньованої колісної або гусеничної автомашини, призначеної для розвідки, охорони, патрулювання, зв'язку (3, с. 98).

Синонімічні зв'язки слів передбачають синонімічність їх значень. На думку Д. Шмельова, «синонімами є не слова взагалі, а слова в певних значеннях» [298, с. 129]. Спостереження над уживанням синонімів *броня* та *панцир* засвідчують: хоч вони за змістом дуже близькі й означають, відповідно, «захисне облицювання зі сталевих плит або листів на військових кораблях, поїздах, автомашинах» і «захисне металеве спорядження воїна» (20, I, с. 94), проте не є абсолютно семантично тотожними, а мають семантичні відтінки. Так, іменник *панцир* на відміну від синоніма *броня* – «металевий одяг для воїна» – уживається здебільшого тоді, коли йдеться про частину старовинного, металевого, бойового спорядження, що захищає тулуб воїна від ударів холодною зброєю (3, с. 882). У такий спосіб, на думку Л. Лисиченко, значення синонімів ототожнюється за основним предметно-поняттєвим ядром і протиставляється за деталями характеристики поняття або іншими семантичними компонентами слова [130, с. 69].

У лексикографічних працях зафіксовано синоніми *броня*, *знаряд*, *припас* зі словом-показником *зброя* (20, I, с. 178). На нашу думку, номени цього ряду поєднуються і перетинаються лише на рівні інтегральної ядерної семи «зброя». Зауважимо, що окремо від семантико-стильових синонімів цього семантичного ряду стоїть лексема *знаряд*, яка, на відміну від аналізованих лексем, має вузьке діалектне вживання (3, с. 469). Стилістично вирізняється номен *броня*, що є застарілою назвою зброї (23, I, с. 70). Крім того, у семантичній структурі лексеми *припас* наявна диференційна сема «спорядження для вогнепальної зброї» (21, VII, с. 700).

Ряд семантико-стилістичних синонімів *гвинтівка* (3, с. 225), *гвер* (6, I, с. 315), *карабін* (3, с. 522), *карабінка* (21, IV, с. 99), *кременівка* (6, I, с. 314), *кресак* (3, с. 585), *кріс* (6, I, с. 315), *мушкет* (21, VI, с. 384), *оружина* (7, с. 49), *пушка* (7, с. 72), *самопал* (3, с. 1290), *трилінійка* (21, X, с. 257), *фузія* (7, с. 78) групується навколо домінанти *рушниця*. Усередині ряду представлені лексеми демонструють виразні стилістичні особливості: на одних із них лежить відтінок розмовності (*карабінка*, *трилінійка*), інші отримали статус застарілих (*кременівка*, *кресак*, *кріс*, *оружина*, *фузія*). Окрему групу становлять синоніми з вузьким діалектним вживанням, як-от: *гвер*, *пушка*. Гіперсема для лексичних одиниць цього синонімічного ряду – «вогнепальна ручна зброя».

Прояв часткової синонімії в названій групі синонімів розглядаємо в аспекті родо-видової синонімії, коли відповідні лексеми (*гвинтівка* – «рушниця, у стволі якої є гвинтова різь» (3, с. 225); *карабін* – «гвинтівка полегшеної ваги з коротким дулом» (3, с. 522); *рушниця* – «вогнепальна ручна зброя» (3, с. 1281) можуть бути взаємозамінними завдяки наявним у їхній семантиці спільним семам. Наприклад, у реченнях *Він зірвав з плеча гвинтівку, обернувся до ставка, прицілився і вистрілив* (В. Шкляр); *Тим часом Захарко примочував розтруб до дула рушниці й націлився у той бік, звідки вони приїхали* (В. Шкляр); *Коли вона зменшилася до п'ятдесяти кроків, Загородній упівоберта розвернувся в сідлі, звів карабіна й вистрелив* (В. Шкляр) виділені синоніми є взаємозамінними, оскільки йдеться про спільну для всіх видів вогнепальну ручну зброю.

Порівняймо: — *Нет, я вижу, етаму не будет канца, — сказав Ванька, рiшуче, зняв iз плеча **трилiнiйку** й пересмикнув замок* (В. Шкляр); *І ось отаман Туз, нiби вiдiгрiвшись, раптом почав прощатися: мовляв, дякуємо, товариство, за порятiвлю, спасибi за хлiб-сiль i добуту зброю, але нам тепер в iнший бiк; не будемо вам завдавати клопоту, самi вже доберемося «додому», де нас жде робота i, можливо, виглядає ще не один вiльний козак, який не закопав свого **самопала** в землю* (В. Шкляр). У проiлюстрованих контекстах лексеми *самопал*, *трилiнiйка* назвати взаємозамiнними не можна, оскiльки йдеться про суттєвi диференцiйнi ознаки понять, вiдповiдно, репрезентуються власне диференцiйнi семи, якими зазначенi номени вiдрiзняються вiд iнших iз ряду часткових синонiмiв (*самопал* — «гiнтова рушниця, що не має замка й заряджається з дула» (3, с. 1290), *трилiнiйка* — «трилiнiйна гвинтiвка» (21, X, с. 257). Отже, часткова синонiмiя притаманна проiлюстрованим лексемам на рiвнi функцiонування, але на рiвнi фiксацiї такi вiдношення розглядаємо як гiперо-гiпонiмiчнi.

Розмежування лексичних синонiмiв на абсолютнi й частковi, на думку В. Ващенко, не викликає заперечень, коли йдеться про синонiми мови, якi мають усталенi синонiмiчнi вiдношення, характернi для лексико-семантичної системи. Але дослiдник зауважує, що при вивченнi контекстуальної синонiмiки маємо справу не лише iз загальноновживаними синонiмами, а й з тими, якi отримали такий статус у певному контекстi [32, с. 92]. Наприклад: *Саламаха, майже не цiлячись, прострочив усе це кодро чергою з автомата, а Данило вихопив з кишенi **гранату**; як i в перший раз, бiля далекої степової станцiї, зубами зiрвав кiльце, i «**лимонка**», розриваючи смертельний ланцюг, звiльнила дорогу* (М. Стельмах).

А. Бевзенко слушно зауважує, що певна частина контекстуальних синонiмiв, розширивши сферу свого вжитку, закрiпивши за собою переносне значення в загальнонародному мовленнi, переходить iз часом до розряду загальномовних синонiмiв, поповнює його. За словами дослiдницi, це постiйний i нiколи не завершуваний процес, характерний для мови як системи, де «кожне неунормоване явище тяжiє до об'єктивного системного вирiвнювання

і де водночас такої абсолютної, механічної вирівнюваності нема і не може бути, оскільки мова є живим знаряддям думки і спілкування, що перебуває в постійному розвитку» [12, с. 13]. Отже, можна зауважити, що лексеми *граната* і *лимонка* вступають у синонімічні відношення не тільки в контекстуальному плані, а й з часом набули статусу загальнономовних синонімів, які вживаються як у професійному мовленні, так і загальнонародному вжитку (*лимонка* – розм. «ручна граната, що формою нагадує лимон» (3, с. 614).

Під час дослідження зафіксовані інші лексеми, які мають подібні зв'язки, проте стверджувати, що вони є синонімами однозначно не можна. Наприклад: *Проте він знав і те, що далі зволікати ризиковано, стількох людей не можна довго тримати в покорі навіть під гіпнозом гімну і кукурудзи* (В. Шкляр); *Зінько відстрілювався до світанку – то смальне з карабіна через вікно, то пахне з револьвера із сіней, то пожбурить гранату з горища* (В. Шкляр). *Того вечора він подарував Чорновусові рушницю Манліхера, кольта, дві «кукурудзи», а насамкінець підвів коня-дончака, на якому грав кожен м'яз* (В. Шкляр); *А за плечима у Чорного Ворона ще був карабін, кишеню чумарки відтягувала французька граната «кукурудза», і він дивувався, як з усім цим добром Мудей доніс його, непритомного, до Євдосі, як здогадався, що пораненого отамана треба доправити саме до знахарки* (В. Шкляр). Попри те, що тлумачення цих слів відбувається по різному, у читача не виникає сумнівів щодо тотожності їхніх значень, які пояснюються у контекстах.

Отже, наявність синонімії в досліджуваній групі лексики свідчить, з одного боку, про багаті семантико-словотвірні можливості мови, а з іншого, – про те, що і сьогодні активно продовжується процес формування військової лексичної підсистеми.

Л. Мурашко вважає, що на сучасному етапі розвитку військової субмови першочерговим завданням є досягнення відповідності між діахронною та синхронною синонімією в українській військовій лексиці. Вертикальним стрижнем формування термінологічної військової справи повинні стати словники – тезауруси, горизонтальним – галузеві стандарти [170, с. 122].

Отже, наявність синонімії у військовій підсистемі зумовлена лінгвальними й екстралінгвальними факторами, зокрема: постійним розвитком науки та техніки, що супроводжується появою нових понять, і, відповідно, більш точних номінацій; неуніфікованістю військової лексичної підсистеми; наявністю застарілих назв, які функціонують паралельно з новими; паралельним уживанням за-позиченого й питомого номенів; перевагою коротких форм, зручних для спілкування й ведення документації, що породжує синонімію різних структурних рівнів.

Однією з істотних ознак системності у військовій лексиці є відношення протилежності, що знаходять своє вираження в антонімії. У працях багатьох дослідників фахової лексики визначення власне термінологічної антонімії немає [91; 106; 123; 148; 188] і до уваги береться відповідна дефініція із загальнонавчаної мови. Л. Новиков заперечує існування антонімічних відношень між лексемами у фаховій лексиці [180, с. 58]. Ми стоїмо на позиції, що антонімія як семасіологічна категорія невід'ємна від фахових лексичних підсистем, які «номінативно систематизують наукові поняття – складну й багатопланову мережу протиставлень, тим самим суттєво впорядковуючи спеціальну субмову» [188, с. 188; 296, с. 84]. Ми приєднуємося до поглядів вітчизняних і зарубіжних мовознавців, які визнають детермінованість антонімії у спеціальній лексиці позамовними чинниками [39; 163; 164; 188; 279], тому що маніфестація в мові протилежних понять є об'єктивним відображенням природи матеріальної та нематеріальної дійсності [280, с. 192].

Зауважимо, що явище антонімії в досліджуваній групі військової лексики репрезентовано значно менше, тому що не пов'язане безпосередньо з назвами зброї. Ми з'ясували, що антонімічні відношення виникають здебільшого між лексемами на означення частин, елементів зброї та військової, спеціальної техніки та допоміжних механізмів (машин, пристроїв, приладів, апаратів, устаткування та їх деталей). Компонентами антонімічних пар у військовій лексиці можуть бути слова та словосполучення.

На рівні слова фіксуються однокореневі антонімічні пари, у яких протилежність понять виражається за допомогою інтернаціональних префіксів *анти-*, *де-*: **антипеленгатор** – *пеленгатор* (14, с. 404), **антиракета** – *ракета* (14, с. 404), **детранслятор** – *транслятор* (14, с. 437), **дешифратор** – *шифратор* (14, с. 437).

Крім однокореневої антонімії, яка ґрунтується на кореляції префіксів, наявні й антонімічні пари змішаного зразка, де антонімічні відношення побудовані на протиставленні перших або других компонентів складних слів. Так, наприклад, для відображення протилежності одиничності, численності, вираженої другим компонентом складного слова, уживаються: **бі-** (*подвійний*), **моно-** (*одно, єдино*): **біплан** – **моноплан** (14, с. 409). Протиставлення других компонентів складної назви фіксується в номенах: **бомбоскидач** – **бомботри-мач** (14, с. 412), **гіропрямовис** – **гірогоризонт** (19, с. 310).

Проте частіше антонімами в досліджуваній групі лексики виступають багатокомпонентні лексичні словосполучення, що допомагають конкретизувати поняття. На думку Т. Панько, номінації родових антонімічних словосполучень, які виражають спеціальне поняття у військовій лексиці, репрезентують «єдність протилежних понять, атрибути – протилежні їхні ознаки, тобто значення атрибутів протиставляється за одним із семантичних компонентів» [188, с. 190].

Лексичні словосполучення, які використовуються на позначення елементів зброї та військової техніки, перебувають у протиставних відношеннях, що забезпечуються лексичними антонімами. Антонімія частіше властива тим номенам, які знаходяться на периферії ЛСГ «Назви зброї», співвідносяться з військово-технічними і технічними назвами, тому поряд з назвами військового озброєння ми розглядаємо лексику, яка позначає частини військового устаткування та приладів. Компоненти лексичних словосполучень, які, власне, і надають протиставлюваного значення складним спеціальним одиницям, можуть бути виражені:

а) іменниками: **механізм для розбирання** – **механізм для складання** (14, с. 402);

б) прикметниками: **важкий крейсер** – **легкий крейсер** (10, с. 202), **вертикальне наводіння** – **горизонтальне наводіння** (10, с. 204),

двигун *внутрішнього* згоряння – двигун *зовнішнього* згоряння (14, с. 415), *задня* плішка – *передня* плішка (10, с. 344), *лівий* водяний радіатор – *правий* водяний радіатор (10, с. 198), *рідке* ракетне паливо – *тверде* ракетне паливо (14, с. 415).

Отже, у військових лексичних словосполученнях частина компонентів збігається, а інші складові антонімізуються, передаючи значення відмінних сем, за якими і протиставляються ці складені одиниці.

Лексичні словосполучення за кількістю складових частин поділяємо на:

а) двокомпонентні антонімічні лексичні словосполучення: *вертикальний стабілізатор* – *горизонтальний стабілізатор* (14, с. 415), *верхня антена* – *нижня антена* (10, с. 254), *задній прозірник* – *передній прозірник* (10, с. 370);

б) трикомпонентні антонімічні лексичні структури: *блок заднього детонатора* – *блок переднього детонатора* (10, с. 318), *велика конічна шестірня* – *мала конічна шестірня* (10, с. 352), *велика шестірня шнека* – *мала шестірня шнека* (10, с. 352), *внутрішній хлипак вентиляції* – *зовнішній хлипак вентиляції* (10, с. 248), *заднє розрізне кільце* – *переднє розрізне кільце* (10, с. 346), *задній гребний гвинт* – *передній гребний гвинт* (10, с. 252), *первинний захист реактора* – *вторинний захист реактора* (10, с. 242);

в) багатокомпонентні антонімічні складені одиниці: *механізм системи поздовжньої подачі* – *механізм системи поперечної подачі* (10, с. 242), *одноступінчаста ракета на рідкому паливі* – *одноступінчаста ракета на твердому паливі* (10, с. 310), *система протиповітряної оборони на близьких підступах* – *система протиповітряної оборони на далеких підступах* (2, с. 256), *шкала для важкої кулі* – *шкала для легкої кулі* (10, с. 370).

Чимало компонентів антонімічних пар ґрунтується на кореляції префіксів. Протилежні поняття в досліджуваній групі лексики виражаються чергуванням префікса з його відсутністю: *протиторпедний гарматень* – *торпедний гарматень* (14, с. 513), а також за допомогою префіксів полярного значення: *дозвуковий літак* – *надзвуковий літак* (14, с. 439), *згинач* – *розгинач* (10, с. 254),

надводний мінний загороджувач – підводний мінний загороджувач (10, с. 254), *надводний торпедний апарат – підводний торпедний апарат* (10, с. 254).

Одним із засобів вираження протилежного поняття у військовій субмові є приєднання до лексеми стверджувальної семантики заперечної частки *не*, що набула статусу префікса, за допомогою якого утворюються антоніми мотивуючих слів [284, с. 62], як-от: *керована ракета – некерована ракета* (14, с. 482), *радіоактивний заряд – нерадіоактивний заряд* (14, с. 483), *реактивний гарматень – нереактивний гарматень* (14, с. 483), *рухома чашка механізму вимкнення – нерухома чашка механізму вимкнення* (10, с. 200), *самозвідний револьвер – несамозвідний револьвер* (14, с. 483). Вивчаючи семантику номенів з префіксом *не-*, що належать до військової підсистеми, погоджуємось з думкою Д. Шмельова, який вважає приєднання до лексеми стверджувальної семантики заперечної частки **не** найпродуктивнішим способом передавання протилежного поняття [298, с. 131]. У проілюстрованих антонімічних парах формант *не-* виражає значення відсутності або заперечення тієї або тієї ознаки, унаслідок чого виникає відношення повної протилежності та протиставлення, адже члени опозиції є двома крайніми членами антонімічного ряду. На нашу думку, попри суперечності у традиційній науці щодо визначення статусу антонімів із заперечною часткою **не**, цей вид антонімії може повноцінно функціонувати з-поміж інших, оскільки аналіз таких протиставлень доводить: поняття, позначувані комплементарними антонімами, перебувають на крайніх полюсах галузевого поля, а отже, можуть бути визнаними антонімами, тому що «слова з часткою **не** вступають в антонімічні відношення лише тоді, коли ця частка виступає не простим запереченням, а творить, як і будь-який інший префікс, нове слово з новою семантикою» [251, с. 98].

На рівні військової підсистеми фіксуються антоніми, що виражають контрарну протилежність. Їм характерні градуальні опозиції. Повну антонімію виражають крайні симетричні члени такого протиставлення, середні ж вказують на збільшення чи зменшення ступеня якості. У таких опозиціях наявний середній член протиставлення

[180, с. 5–30], наприклад: **активне** самонаведення ракети – **напів-активне** самонаведення ракети – **пасивне** самонаведення ракети (10, с. 33), **високоплан** – **середньоплан** – **низькоплан** (10, с. 264).

У лексичних словосполученнях наявні елементи, де протиставлення забезпечується першими компонентами складних слів. Так, усічені основи грецького походження **гетеро-**, **гомо-** мають ознаки протилежності у структурі чи походженні, які виражені другим компонентом слова: **гетерогенне ракетне паливо** – **гомогенне ракетне паливо** (2, с. 226). Наявні в досліджуваній групі й відповідні власне українські структури: **великокалібровий** – **дрібнокалібровий пістолет** (2, с. 113), **одноступінчаста ракета** – **багатоступінчаста ракета** (10, с. 310), **однофюзеляжний літак** – **двофюзеляжний літак** (10, с. 264).

Для військової лексичної підсистеми характерні родо-видові відношення. Такі зв'язки мовознавці визначають як багатогранну опозицію, що ґрунтується на спільності категорійних ознак [188, с. 191; 296, с. 87]. Родо-видові відношення виникають на питомому ґрунті внаслідок контрольованого процесу домінування спеціальних понять у межах відповідної системи й так само утворюють відкриту, динамічну, структурно ієрархізовану лексичну множину, що постійно й інтенсивно прогресує [92, с. 78].

Гіпонімія – це найбільш фундаментальні парадигматичні смислові відношення, за допомогою яких структурується словниковий склад мови. На основі гіпонімії лексичні одиниці об'єднуються в тематичні й лексико-семантичні групи та поля. Саме тому, що панівними в лексико-семантичній системі є родо-видові відношення, домінуючим типом опозицій є інклюзивні, тобто відношення слабкого (немаркованого) і сильного (ознакового, маркованого) компонентів. Це надає лексико-семантичній системі домінантно-підпорядкованої ієрархії (послідовне включення слів нижчого рівня абстракції до вищого) [102, с. 269].

У досліджуваній лексико-семантичній групі вирізняється певна кількість родо-видових груп військових номенів: назви вогнепальної зброї, військової техніки, машин, пристроїв; назви зброї; назви боєприпасів тощо.

У військовій лексиці між словами різного рівня узагальнення існують гіпонімічні відношення, які ґрунтуються на родо-видових зв'язках, що характеризуються залученням обсягу одного поняття до обсягу іншого. Так, наприклад, у гіперо-гіпонімічній групі лексема *боєприпаси* (3, с. 90) позначає загальне родове поняття та є гіперонімом, а лексеми *дріб* (3, с. 327), *куля* (3, с. 596), *набої* (3, с. 701), *патрон* (3, с. 894) є логічно підпорядкованими їй гіпонімами, що співвідносяться між собою як співгіпоніми.

Значення гіпонімів мають більшу кількість семантичних компонентів, ніж значення гіперонімів. Це й закономірно, адже лексеми, які виражають поняття видового плану, містять весь той комплекс ознак, що становить значення лексеми-виразника родового поняття, плюс деякі значеннєві ознаки [188, с. 192]. Наприклад, гіперонім *гармата* «артилерійська довгоствольна вогнепальна зброя з похилою траєкторією, призначена для ураження живої сили й бойової техніки противника, руйнування оборонних споруд тощо» (3, с. 223) у військовій лексиці має гіпоніми *авіаційна*, *атомна*, *зенітна*, *корабельна*, *протитанкова*. Кожен із зазначених гіпонімів, крім компонентів значення гіпероніма, має додаткові видові ознаки «місце розташування гарматного озброєння», «призначення» і «різновид заряду». Вони конкретизують значення гіпонімів: *авіаційна* – «призначена для стрільби з літальних апаратів»; *атомна* – «призначена для стрільби по наземних і морських цілях снарядами з ядерним зарядом»; *зенітна* – «призначена для стрільби по повітряних цілях»; *корабельна* – «установлена на бойових кораблях і призначена для ведення артилерійського вогню по берегових, морських і повітряних цілях»; *протитанкова* – «призначена для боротьби з бронетехнікою противника шляхом стрільби прямим наведенням» (18).

Приклади ілюструють, що семантичні відношення співгіпонімів – це відношення елементів одного класу, до того ж гіпоніми передбачають зміст гіпероніма та протиставляються один одному диференційними семами.

Досить часто у зв'язку з подальшим розвитком наукових знань і появою нових наукових понять, що потребує залучення їх

до наявної системи поняттєвої класифікації, а отже, й до відповідної галузевої лексичної підсистеми, гіпоніми можуть бути гіперонімами стосовно інших гіпонімів.

Гіпоніми виступають гіперонімами, створивши гіперо-гіпонімічні групи на нижньому ступені узагальнення, наприклад, номен *зброя* має гіпоніми *бойова*, *службова*, *цивільна* (3, с. 443); останній, у свою чергу, є гіперонімом до гіпонімів *вогнепальна* та *холодна* (3, с. 443). Лексичне сполучення *вогнепальна зброя* вступає в родовидові відношення з лексичними сполученнями *гладкоствольна вогнепальна зброя* та *нарізна вогнепальна зброя* (3, с. 443). Кожен із названих гіпонімів виступає гіперонімом щодо понять нижчого рівня абстракції, як-от: *автомат* (3, с. 7), *гвинтівка* (3, с. 225), *карабін* (3, с. 522), *пістолет* (3, с. 976), які теж мають видові поняття: *курок* (3, с. 599), *приклад* (3, с. 1118), *ударно-спусковий механізм* (2, с. 318).

Наведені приклади репрезентують зв'язки (партитивні), що ґрунтуються на відношеннях «частина – ціле», наприклад, *гвинтівка – приклад*, *пістолет – курок*. Такі відношення відображають ієрархію зв'язків реалій, оскільки частини взаємопов'язані, узаємодіють у структурі цілого.

Евконімічними відношеннями пов'язуються між собою слова чи лексичні словосполучення одного рівня узагальнення, як-от: *автоматична гвинтівка*, *малокаліброва гвинтівка*, *самозарядна гвинтівка*, *снайперська гвинтівка*, підпорядковані спільному гіпероніму *гвинтівка* (2, с. 46).

Логіко-семантична субординація військових понять, покладена в основу гіперо-гіпонімічних груп, реалізується у двох видах зв'язків між родовими й видовими назвами – власне семантичних і формально-семантичних [308, с. 40].

Власне семантична гіперо-гіпонімія розвивається через актуалізацію парадигматичних значень гіперонімів. Наприклад, до лексичного словосполучення *бойова зброя* (гіперонім) гіпонімами є лексеми *міна* (2, с. 118), *ракета* (3, с. 1200), *торпеда* (3, с. 1464).

Формально-семантичним гіпонімічним опозиціям властива наявність схожих елементів як у словоформі, так і в лексичному

значенні. У військовій лексиці співгіпоніми з формально-вираженими відношеннями за структурою можуть бути атрибутивними сполуками (*зброя – біологічна, хімічна, ядерна*) (3, с. 443) і композитивами (*важке озброєння – гранатомет* (3, с. 258), *кулемет* (3, с. 595), *міномет* (3, с. 677).

Гіперо-гіпонімічні зв'язки в досліджуваній субмові мають різноманітний арсенал формальних засобів вираження. Аналіз свідчить, що прикметники, дієприкметники й іменники з прийменниками (або без них) використовуються як лексичні засоби вираження гіперо-гіпонімічних відношень. У складених гіпонімах диференційна ознака, що виокремлює ці одиниці, виступає означенням до опорного компонента, унаслідок чого спостерігається звуження значення.

Із розвитком військової лексики родо-видові відношення понять частіше відображаються у формально-семантичних відношеннях між номенами. Крім того, компоненти гіперо-гіпонімічної групи, підпорядковані спільному гіпероніму, можуть: а) перебувати в антонімічних зв'язках (напр., *автоматична зброя – напівавтоматична зброя, гладкоствольна зброя – нарізна зброя*); б) бути полісемічними (*автомат, барабан, гільза, диск*); в) уступати в омонімічні відношення з одиницями інших галузевих лексичних підсистем і загальнонавживаними словами (*міна, патрон, танк*).

У ЛСГ «Назви зброї» зафіксовано процес, пов'язаний з історичною мінливістю лексики з позиції її застаріння, – архаїзацію військового вокабуляра. У наш час спостерігається швидкий і відносно значний за обсягом перехід лексичних одиниць як до розряду історизмів, так і до розряду архаїзмів відповідно до причин, які зумовлюють утрату словами їх функціональної активності: застаріння денотата чи матеріальної форми знака. Цей шар лексики протистоїть активному словнику, до якого входять решта лексичних одиниць, що вільно вживаються в екстрагруповій та інтрагруповій комунікації.

За ступенем застарілості виділяємо: 1) слова, що вже зовсім не вживаються у військовій мовній практиці: *канджар* – «колюча зброя з характерно вигнутим лезом» (12, с. 11), *пернач* –

«полковницька булава, де на стрижні замість кулі було оперення із шести металевих пластинок, які стирчали у різні боки» (3, с. 938); 2) здебільшого зрозумілі мовцям слова, що в сучасній мові вживаються рідко, з певними, переважно стилістичними, настановами: *булава* (3, с. 101), *меч* (3, с. 666), *палиця* (3, с. 878), *рогатина* (3, с. 1229), *спис* (3, с. 1366), *шабля* (3, с. 1611).

З-поміж застарілих слів у військовій лексичній підсистемі виокремлюються історизми й архаїзми. До історизмів зараховуємо застарілі слова, що вийшли з ужитку внаслідок зникнення реалій, які вони позначали. Історизмами стали деякі слова та словосполучення, що позначали назви вогнепальної зброї (*бомбарда* (3, с. 92), *гужниця* (12, с. 33), *моздір* (12, с. 32), *тарасниця* (12, с. 32), *фоглер* (12, с. 33), *шротівниця* (12, с. 33), *шрубниця* (12, с. 33); захисної зброї (*байдана* (12, с. 22), *бахтерець* (12, с. 57), *єрихонка* (12, с. 28), *зарукав'я* (12, с. 26), *колонтар* (12, с. 24), *кольчуга* (3, с. 557), *місьюрка* (12, с. 28), *наручі* (12, с. 26), *поножі* (12, с. 26), *тегиляй* (12, с. 24), *юшман* (12, с. 24); колючої зброї (*совна* (12, с. 8), *сулиця* (12, с. 8), *тарч* (12, с. 9); металевій зброї (*арбалет* (3, с. 38), *лук* (3, с. 628), *самостріл* (3, с. 1291); ручної вогнепальної зброї (*аркебуз* (3, с. 39), *бандолет* (12, с. 40), *гаківниця* (12, с. 59), *мушкет* (3, с. 697), *пищаль* (12, с. 38), *яничарка* (3, с. 1648); ударної зброї (*келеп* (3, с. 534), *кістень* (3, с. 543).

Лексичні одиниці, що переходять до розряду архаїзмів, потрапляють до застарілих з причини витіснення їх іншими лексичними одиницями. При цьому вербалізовані ними явища, процеси, предмети не зникають із життя, а просто змінюють свою назву. У такий спосіб змінюється мовна картина світу при незмінних концептах.

До військових архаїзмів досліджуваної групи лексем належать застарілі слова, що вийшли з ужитку внаслідок витіснення їх синонімами: *аероплан* – *літак* (21, I, с. 22), *броня* – *зброя* (16, IV, с. 462), *канджар* – *ятаган* (12, с. 11), *чингал* – *кинджал* (16, IV, с. 462).

Розрізняємо такі типи архаїзмів: 1) власне лексичні – слова, що застаріли загалом: *чинянка* – «бомба, яка начинена порохом» (16, IV, с. 463); *яничарка* – «різновид вогнепальної зброї» (16, IV,

с. 541); 2) лексико-морфологічні – застарілі словоформи та граматичні характеристики (*пістоля – пістоль* (7, с. 116); 3) лексико-семантичні, у яких застарілим є лише окреме значення (*броня* у значенні «зброя» (6, I, с. 178); 4) лексико-фонетичні, що відрізняються від сучасних варіантів тільки одним або кількома звуками чи місцем наголосу (*гавбиця – гаубиця* (6, I, с. 268), *набой – набій* (7, с. 22), *штилет – стилет* (5, V, с. 415).

Отже, аналіз військової лексики на позначення назв зброї (60 % від загальної кількості досліджуваних військових номенів) дозволив окреслити польову структуру досліджуваної лексико-семантичної групи, виділити ядро і периферію. Систематизація номенів ЛСГ «Назви зброї» дає змогу встановити місце кожної лексеми в цілісній структурі, виявити сукупність семантико-парадигматичних зв'язків і відношень між словами в лексико-семантичній групі та за її межами, а також простежити логічну та лінгвістичну системність військової лексики. Родо-видові відношення, притаманні назвам зброї, відображають узаємозумовленість та ієрархічність понять військової справи. Здебільшого вони репрезентовані у формально-семантичних відношеннях між номенами, а члени гіперо-гіпонімічних груп можуть перебувати в синонімічних та антонімічних відношеннях. Усі ці зв'язки виступають важливим чинником організованості й системності досліджуваної групи лексем на позначення назв зброї.

Лексико-семантичні особливості ЛСГ «Назви амуніції».

Лексико-семантична група «Назви амуніції» містить лексеми, семантично пов'язані з назвами речей (крім одягу та зброї), що становлять спорядження військовослужбовця, а також військове спорядження коня (3, с. 27).

Назви амуніції у ЛСГ розподіляємо на підгрупи: «назви захисного спорядження воїна», «назви спорядження для зберігання зброї», «назви кінського спорядження».

До ядра ЛСГ «Назви амуніції» зараховуємо лексеми підгруп «назви захисного спорядження воїна», «назви спорядження для зберігання зброї»: *бронежилет* (3, с. 98), *броньовані наколінники* (4),

нічний мірник (2, с. 202), кобура (2, с. 96), компас (2, с. 99), комплект підсумків (11), портупея (3, с. 1073), протигаз (3, с. 1173), рейдовий наплечник (2, с. 238), шолом (3, с. 1627) і т. ін.

Із розвитком видів зброї вдосконалюється і система захисту воїна, тому деякі лексеми є незрозумілими для широкого вжитку і потребують пояснення, як-от: *балаклава* – «тонкий підшоломник», *екзоскелет* – «конструкція, яка має вигляд зовнішнього каркасу, і дозволяє зняти зайве навантаження для м'язів та збільшити м'язову силу», *ніж-стропоріз* – «спеціальний ніж для розрізання ременів, канатів тощо», *розвантажувальний жилет* – «жилет, який одягається на амуніцію і бронезилет з підсумками і кишнями для боєприпасів та озброєння» (11).

До периферії належать вузькоспеціалізовані назви бойового спорядження, які використовуються спеціалістами спецпідрозділів, соціальні, територіальні діалектизми та застарілі слова: *бронік* [8, с. 269], *зе-зе-ка* [8, с. 275], *каністра* – (зах.) «ранець» (3, с. 1578), *ладівниця* (3, с. 603), *мобіла* [8, с. 279], *шишак* (3, с. 1622) тощо. Через невелику частотність уживання до периферії також відносимо назви кінського бойового спорядження, як-от: *вуздечка* (3, с. 211), *нагрижник* (3, с. 708), *нагрудник* (3, с. 709), *підсідельник* (3, с. 965), *підчеревник* (3, с. 966), *приліг* – (зах.) «бокова частина сідла» (3, с. 1121), *сідло* (3, с. 1322).

Явище багатозначності є малопродуктивним у ЛСГ «Назви амуніції». У процесі дослідження військових лексичних одиниць внутрішньосистемну полісемію спостерігаємо в номені *кобура* – 1) шкіряна торбина біля кавалерійського сідла; 2) футляр для пістолета, револьвера тощо (3, с. 549). У процесі розвитку мови кількість значень може збільшуватися, і навпаки, окремі значення можуть утрачатися. Так, у давньому власне українському слові *налобник* на базі відомої та зафіксованої в лексикографічних працях первинної семантики «металева покриття, яке захищало лоб воїна від ушкодження» сформувалося ще одне значення – «ремін кінської вуздечки, що проходить поперек лоба коня» (21, V, с. 121). Під впливом екстралінгвальних чинників (розвиток сучасної зброї, як наслідок – і захисного спорядження воїна)

відбулося звуження семантики, тобто перше значення втратило свою актуальність.

Міжсистемну полісемію фіксуємо в лексемах: *викладка* – (мат.) «обчислення, цифровий розрахунок за допомогою рахівниці або письмово», що у військовій підмові означає «усе те, що повинен мати з собою солдат у поході» (21, I, с. 407); *сідло* – 1) упряж для їзди верхи – сидіння для вершника, яке прикріплюють на спині коня; 2) (тех.) назва деталей для насадки, опори чого-небудь; 3) частина баранячої або телячої туші, що міститься біля нирок; 4) (мат.) тип особливої точки диференційного рівняння (3, с. 1322); *шолом* – 1) старовинний військовий металевий головний убір, що захищає від удару холодною зброєю; 2) спеціальний головний убір, що застосовується у військовій справі, на виробництві, у спорті, побуті для захисту голови й шиї від поранень, травм, холоду, сонячного проміння, опіків тощо; 3) роговий наріст без форми, який подекуди покриває верх голови самця козулі (3, с. 1628).

Здебільшого синонімічні відношення назв амуніції засвідчені на рівні периферії: *батіг* – *канчук* – *пуга* (7, с. 29), *бисага* – *торба* (23, I, с. 54), *кулечниця* – *ладівниця* – *ладунка* – *патрон-таш* (7, с. 31), *колчан* – *сагайдак* – *сайдак* (7, с. 28), *налобник* – *начільник* (21, V, с. 121), *піхви* – *шабельтас* (7, с. 44).

Група військових номенів на позначення амуніції *підсумок*, *ранець*, *ташка* групується навколо гіперсеми «військова сумка» й утворюють синонімічний ряд. Слід зауважити, що семантичні синоніми різняться окремими гіпосемами: *підсумок* – «невелика військова шкіряна сумка для патронів», *ранець* – «похідна військова сумка, яку носять на спині», *ташка* – «військова сумка, яку носили через плече» (20, II, с. 706) і вступають у зв'язки один з одним опосередковано через домінанту *сумка*. Частина цих слів є відомою більшості носіїв мови, тому що вживаються не лише у військовій галузі, як-от, скажімо лексема *ранець шкільний*. Натомість слово *ранець* існує у військовій підсистемі як окрема назва одного із предметів амуніції, а також у складі словосполучень, наприклад: *парашутний ранець* (2, с. 227), *ранець із системою життєдіяльності* (2, с. 227). 3-поміж компонентів цього

синонімічного ряду виокремлюється маловідома військова лексема *ташка*, яка на сучасному етапі розвитку військової амуніції отримала статус застарілої і в лексикографічних працях української мови супроводжується відповідною позначкою.

Під час дослідження з'ясовано, що військові номені є не просто сукупністю синонімів, а утворюють організовані синхронічні лексичні групи, пов'язані між собою певною смисловою залежністю. Так, особливістю синонімічного ряду лексем на позначення назв амуніції вершника, які знаходяться на периферії ЛСГ «Назви амуніції» (*аранник*, *батіг*, *канчук*, *нагай*, *пуга*) є відсутність чітко вираженої домінанти, а кожен наступний член групи виражає більшу міру виявлення певної характеристики, ніж попередній. Наприклад: *аранник* – «довгий ремінний канчук» (3, с. 38); *батіг* – у першому значенні «прикріплений до держака мотузок або ремінець; канчук, пуга» (3, с. 64); *канчук* – «нагайка з переплетених ремінців» (3, с. 520); *нагай* – «батіг зі сплетених ремінців із коротким пужалном» (3, с. 706); *пуга* – «прикріплений до держака мотузок або ремінець, яким поганяють тварин, батіг» (3, с. 1187).

Антонімічні відношення в назвах амуніції майже не зафіксовані. Лише кілька трапляються з-поміж багатоконпонентних конструкцій на позначення частини сучасного захисного обладнання воїна, як-от: *маска для наземного спостереження* – *маска для повітряного спостереження* (10, с. 408).

Невелику кількість антонімічних пар спостерігаємо під час дослідження лексем, які є компонентами словосполучень, що репрезентують поняття, пов'язані з назвами амуніції. Протилежні поняття виражаються чергуванням префікса **без-** та його відсутністю: *безпарашутне сидання* – *парашутне сидання* (14, с. 408).

Зафіксовано поодинокі лексичні словосполучення, де протиставлення забезпечується першими компонентами складних слів: *великомірилова мапа* – *дрібномірилова мапа* (14, с. 310).

У різні періоди формування досліджуваної лексичної підсистеми кількість компонентів гіперо-гіпонімічних груп і їхня структура зумовлені важливістю понять, які позначають родові найменування, у системі понять військової сфери, ґрунтовністю вивчення певного військового явища, дією мовних і позамовних факторів.

З удосконаленням військової справи розвивається та розгалужується система військових понять. Наприклад, раніше номен амуніція нараховував невелику кількість однослівних гіпонімів: *гніт, запальник, кресало, кулешник, ладівниця, линва, наплічник, порохівниця, ріг, сагайдак, черес* тощо [304, с. 80].

У сучасних наукових джерелах зафіксовано кількарівневу ієрархічну структуру, ґрунтовану на родо-видових відношеннях, що її утворюють складні назви сучасної амуніції. Гіперонім *амуніція* має гіпоніми *засоби вогневого захисту, засоби життєзабезпечення, засоби зв'язку, засоби індивідуального захисту, засоби розвідки й навігації, модульне спорядження* (17). Кожен із проілюстрованих гіпонімів виступає гіперонімом щодо понять нижнього рівня абстракції, як-от: *засоби зв'язку – комп'ютерний візир, навігаційний модуль, система радіозв'язку, багатофункціональний лазер* та ін.

Отже, лексико-семантична група «Назви амуніції» представлена невеликою кількістю лексем (15 % від загальної кількості досліджуваних військових номенів). Системна організація назв амуніції на семантичному та логіко-поняттєвому рівнях виявляється в польовій структурі лексико-семантичної групи, у формуванні парадигматичних відношень. Компоненти поля зонально диференціюються на основі їхньої комунікативної значущості в центрі або на периферії групи. Польовий підхід дозволив розкрити системні зв'язки та ієрархічні відношення між лексичними одиницями досліджуваної групи, установити внутрішню системну будову. У ЛСГ «Назви амуніції» зафіксовано малопродуктивність явища багатозначності й синонімії, виявлено обмежену кількість антонімічних пар і лексем-компонентів гіперо-гіпонімічних груп.

Лексико-семантичні особливості ЛСГ «Назви споруд».

Лексико-семантична група «Назви споруд» містить підгрупи: «назви військових споруд, приміщень спеціального призначення та їхніх частин», «назви фортифікаційних споруд». Назви фортифікаційних споруд диференціюємо за мікрогрупами: «назви польових фортифікаційних споруд» і «назви довготривалих фортифікаційних споруд» (рис. 3).

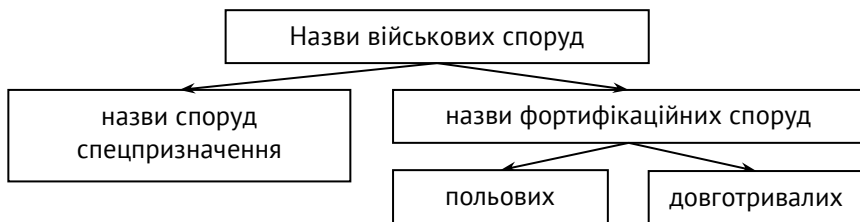

Рис. 3. Класифікація назв військових споруд

Фортифікаційні споруди – це оборонні споруди (окопи, траншеї, сховища і т. ін.) для успішного ведення бою і захисту від дій ворога (3, с. 545). Прикметник *фортифікаційний* походить від французького *fort*, що означає «окреме замкнене укріплення (постійне або тимчасове), одиничне або як складова частина зовнішньої лінії оборонних споруджень фортеці та укріпленого району» (3, с. 545). Під лексемами на позначення фортифікаційних споруд розуміємо назви оборонних споруд, призначених для підвищення ефективності застосування зброї та військової техніки, забезпечення стійкого управління військами, захисту військ і населення від засобів ураження противника.

Структура лексико-семантичної підгрупи «назви військових споруд, приміщень спеціального призначення та їхніх частин» представлена такими номенами: *ангар* (3, с. 29), *казарма* (3, с. 514), *командний пункт* (3, с. 558), *пропускний пункт* (3, с. 1165), *шпирталь* (3, с. 1629), *штаб* (3, с. 1631).

Мікрогрупа «назви польових фортифікаційних споруд» репрезентована лексичними одиницями: *барикада* – «укріплення, загородження, що служить захистом під час вуличних боїв» (3, с. 68), *гласис* – «положистий земляний насип попереду зовнішнього рову фортеці» (3, с. 244), *окоп* – «земляна споруда, що служить укриттям від вогню, вогневою позицією та місцем спостереження за ворогом для одного бійця чи підрозділу» (3, с. 837), *редут* – «зімкнуте квадратне або багатокутне польове укріплення здатне до самостійної оборони» (3, с. 1208).

Мікрогрупа «назви довготривалих фортифікаційних споруд» містить номені: *арсенал* – «склад зброї та військового спорядження»

(3, с. 40), *барбет* – «насипна площадка за бруствером, укріплення для установки артилерійської зброї та кулеметів» (15, с. 22), *дот* – «оборонна споруда для прикриття артилерійської зброї та її обслуги» (3, с. 323), *забороло* – «щити з дерева або каменю, встановлені на мурах фортеці для захисту її оборонців від ворога» (3, с. 376), *капонір* – «фортифікаційна споруда, що забезпечує ведення вогню в двох протилежних напрямках» (3, с. 521), *мур* – «висока кам'яна або цегляна стіна навколо чогось» (3, с. 696), *форт* – «окреме замкнуте укріплення, одиничне чи як складова частина зовнішньої лінії оборонних споруджень фортеці й укріпленого району» (3, с. 1545). Проілюстровані лексеми об'єднуються навколо гіперсеми «фортифікаційний», у їх витлумаченні наявна відповідна лексема.

На периферії цієї підгрупи виокремлюємо маловживані назви. Їхньою специфікою є те, що сьогодні вони кваліфікуються як історичні, наприклад: *бастіон* – «старовинне укріплення – п'ятикутна бойова споруда на розі фортечного муру» (3, с. 63), *дитинець* – «центральна укріплена частина староруського міста, огорожена стінами» (3, с. 300), *кремль* – «внутрішня фортеця в містах давньої Русі» (3, с. 585), *куртина* – «частина фортечного валу між двома бастіонами» (3, с. 599), *равелін* – «допоміжна фортифікаційна споруда трикутної форми, розташована поза огорожею старовинної фортеці між двома бастіонами» (3, с. 1194). До периферії ЛСГ «Назви споруд» відносимо територіальні діалектизми, як-от: *зброївня* – «зброярня» (3, с. 443); *обахта* – «гауптвахта, караульне приміщення» (3, с. 797) тощо.

У досліджуваній ЛСГ спостерігаємо наявність бісемантів, що є, з одного боку, свідченням розвитку поняттєвої системи певної галузі знань, з іншого, – виявом мовної економії [264, с. 111]. Наприклад, лексема *ескарп* у військовій субмові має два значення, як-от: «укіс рівчака з внутрішнього боку укріплення, що використовується як протиштурмова перешкода»; «протитанкова перешкода у вигляді високо зрізаних схилів горбів чи берегів рік, звернених у бік противника» (3, с. 356). Лексема *каземат* уживається на позначення оборонної споруди, збудованої на поверхні землі чи під землею для захисту від снарядів і авіабомб дрібного

й середнього калібру, і броньованого приміщення на кораблі для гармат середнього калібру (21, III, с. 71). У лексемі *бараж* значення «повітряне загородження, що перешкоджає польоту ворожих літаків» і «сукупність засобів загородження проти надводних і підводних суден» (3, с. 61), пов'язані спільною семою «загородження, перешкода». Номен *редан* – «польова фортифікаційна споруда з двох фасів під кутом 60–120 градусів, що виступає в бік противника» (3, с. 1207) – у морській справі дає назву уступу на днищі швидкохідного катера, летючого човна або поплавка гідролітака, що зменшує опір під час руху по воді й полегшує злітання летючих човнів і гідролітаків.

Засвідчене явище внутрішньої полісемії репрезентує процес збагачення військової підсистеми унаслідок розщеплення семантики військової лексеми і набуття нового додаткового значення. Але більшість назв споруд дали ґрунт для збагачення інших фахових субмов, як-от наприклад, архітектури, сільського господарства, будівництва, технічної галузі. Так, у лексико-семантичній групі «Назви споруд» фіксуємо явище міжсистемної полісемії. Значна частина лексем на означення фортифікаційних споруд посіла своє місце в архітектурній галузі.

Розширення первинного значення лексеми *траверс* – «поперечне прикриття (насип) в окопах, траншеях, що захищає від вогню з флангів або з тилу» – спричиняє розширення і сфери її функціонування. У будівельній галузі номен *траверс* (фр. *travers* – перекладина, поперечний брус) використовується на означення гідротехнічної споруди у вигляді дамби, що тягнеться від берега до середини річки й захищає берег від руйнівної дії течії (3, с. 1466).

Слово *амбразура* [фр. *embrasure* – бійниця < *embraser* – запалювати < *braise* – жар] має значення «отвір у стіні укріплення оборонної споруди, у бронебашті й т. ін., через який стріляють і ведуть спостереження» (5, I, с. 66). На основі зовнішньої подібності виникає нове поняття в архітектурній термінології «отвір у стіні будинку для дверей або вікна, розширений всередину» (3, с. 25).

Лексема *траншея* (фр. *tranchee* – траншея) у військовій лексичній одиниці означає «вузький глибокий рів із бруствером, що з'єднує в одну лінію всі вогневі точки оборонних позицій». Із розвитком інших галузей суспільного життя, зокрема сільськогосподарської та гірничої, ця назва набуває нових семантичних значень «довгий, вузький рів, виїмка для зберігання, укладання, укриття або вирощування чого-небудь»; «канавоподібне місце відкритого добування корисних копалин» (3, с. 1470).

Дібраний фактичний матеріал засвідчує лексеми, що належать до пасивного словника, тобто перебувають на периферії лексико-семантичної групи «Назви споруд», і не вступають у семантичні відношення з одиницями активного вокабуляра. Утрата функціональної активності таких лексем зумовлена застарінням денотата [127, с. 98]. Водночас ці лексичні одиниці трапляються сьогодні для позначення окремих реалій інших галузевих підсистем. Так, лексема *потерна* (фр. *poterne* – таємні двері) з часом утратила первинне значення «невеликі таємні двері у фортечній стіні, до яких вів таємний хід і які дозволяли потайки вибратися із замку чи міста у випадку облоги». У сучасному витлумаченні лексема *потерна* означає «галерея (тунель) під землею або всередині масивної споруди» (3, с. 1088).

Номен *люнет* (фр. *lunette* – окоп для спостереження) – «польова фортифікаційна споруда, що складається з чотирьох фасів і відкрита з тилу» – при переході до архітектурної царини набув значення «арковий проріз у склепінні або стіні над дверима, вікном, горизонтально обмежений знизу» (3, с. 632). Крім того, цей звуковий комплекс використовується в машинобудуванні на позначення пристрою для додаткового підтримування тонкої довгої заготовки, яку обробляють на металорізному верстаті.

Процес трансформації військової лексики до сільськогосподарської галузі спостерігаємо на прикладі номена *палісад* – «старовинна оборонна споруда у вигляді частоколу з товстих, загострених зверху колод», який походить з французької *palissade* «палісад» < пров. *palissada* < *palissa* – частокіл < лат. *pālus* – кілок (5, IV, с. 267). У сучасному витлумаченні репрезентує значення

«ряд забитих у землю паль для укріплення укосів і насипів»; «легкий ажурний паркан» (3, с. 878).

Отже, явище полісемії у назвах споруд підтверджує тісний зв'язок військової лексики як із загальномовною лексико-семантичною системою загалом, так і з іншими галузевими підсистемами, що вказує на спільність закономірностей їхнього розвитку. Явище міжсистемної полісемії відбувається внаслідок перегрупування та перерозподілу військових лексичних одиниць, переосмислення їх парадигматичних і синтагматичних характеристик. Сьогодні назви військових споруд, інтегруючи в інші царини життя суспільства, стають важливим засобом мовної репрезентації об'єктів, не пов'язаних із військовою справою, набувають іноді статусу галузевої лексики.

Військові номени ЛСГ «Назви споруд» мають омоніми в багатьох галузевих лексичних підсистемах: техніці, сільському господарстві, спорті, фінансовій справі тощо. Наприклад, до міжгалузевих належить також лексема *траверс*¹, що функціонує у військовій лексичній підсистемі зі значенням «поперечне прикриття (насип) в окопах, траншеях, що захищає від вогню з флангів або з тилу» та спортивному лексиконі *траверс*² – «перехід альпіністів по гребені гірського хребта, що об'єднує кілька гірських вершин» (21, X, с. 219). Звуковий комплекс *застава*¹ у військових лексикографічних працях має дефініцію – «місце розташування військового підрозділу, який охороняє певну ділянку державного кордону; охоронна варта» (21, III, с. 326). У банківській справі іменник *застава*² позначає «віддавання кредиторів якого-небудь майна або коштовності для забезпечення одержуваної позички».

Результати аналізу мовного матеріалу дають змогу виділяти комбіновані омогрупи, що складаються з військового номена, лексем з інших галузей і слів загальноновживаної мови: *вал*¹ – «високий земляний насип навколо поселення, міста чи фортеці для захисту від ворога», *вал*² – «товсті нитки з клоччя» та *вал*³ – «деталь (у формі стрижня або циліндра) машин і механізмів, що обертається навколо своєї повздовжньої осі на підшипниках ковзання або кочення» (3, с. 109).

У досліджуваній фаховій підсистемі зафіксовано ускладнення омонімії полісемічними відношеннями, тобто колишні значення одного слова, утративши між собою зв'язок у сучасній мові, стають основою для виникнення багатозначного слова, поступово розвиваючи систему похідних значень [130, с. 63]. Так, військова лексична підсистема послуговується номеном *засада*¹ зі значеннями: 1) приховане місце, де розташовується хто-небудь для раптового нападу; 2) несподіваний напад із прикритого місця; 3) загін війська, добре замаскований для раптового нападу // розм. людина або група людей, які заховалися де-небудь задля несподіваного нападу на когось або для спостереження за кимсь, чимсь. Ці значення засвідчують явище ланцюжкової внутрішньосистемної полісемії. У сучасних лексикографічних працях зафіксовані й інші дефініції цієї лексеми: *засада*² – 1) основа чогось; те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь; 2) вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки; 3) спосіб, метод здійснення чого-небудь (3, с. 419).

Дослідники фахової субмови зауважують, що в галузевій лексичній підсистемі, як і в загальноповсякденній мові, не можна повністю позбутися омонімічних одиниць тому, що вони мають абсолютно різне, чітко визначене для кожної галузі значення, є переважно міжсистемним явищем і не викликають непорозуміння [208, с. 15; 239, с. 83]. Учені розглядають омонімію як лексичні процеси, що впорядковують номінативні одиниці певних терміносистем, пов'язують їх з іншими науковими системами та загальноповсякденною лексикою [222; 241].

На нашу думку, міжсистемні, міжфункціонально-стильові й комбіновані омоніми у військовій підсистемі не підлягають уніфікації, оскільки однозвучні лексичні одиниці реалізуються в різних підсистемах загальнолітературної мови.

З-поміж аналізованих військових номенів виокремлюємо фонематичні варіанти: *бівак* – *бівуак* – «табір» (7, с. 3), *радуг* – *редуг* – «зімкнуте квадратне або багатокутне польове укріплення, здатне до самостійної оборони» (3, с. 1208), *табір* – *табор* (16, IV, с. 242); морфологічні: *ретурад* – *ретурада* – «укріплене місце

в кріпосних спорудах і на польових позиціях для оборони на випадок відступу» (21, VIII, с. 516), *цитадель* – *цитаделя* (7, с. 116) і словотворчі: *бастіонний* – *бастіоновий* (3, с. 63), *блокпостовий* – *блокпостний* (3, с. 98), *летище* – *летовище* (2, с. 31), *стрілище* – *стрільниця* (2, с. 290).

На основі фактичного матеріалу засвідчено лексичні синоніми на означення назв споруд: *арсенал* – *зброївня* – *гарматня* (7, с. 1), *башта* – *варовня* – *вежа* – *городина* – *гуляй* – *пирг* (7, с. 2), *бійниця* – *стрільниця* (7, с. 3), *бурун* – *вал* (7, с. 5), *буцегарня* – *карцер* (7, с. 27), *вал* – *окіп* – *перекоп* – *радуг* – *ретраншемент* – *траншея* – *шанець* (7, с. 77), *гауптвахта* – *калавурня* – *обахта* (7, с. 12), *городня* – *горожа* (23, I, с. 184), *замок* – *кріпость* – *окріп* – *укріплення* – *фортеця* – *цитадель* (7, с. 30), *казарма* – *касарня* (13, с. 69), *комора* – *речовий склад* – *цекавз* – *шпихлір* (7, с. 116), *лікарня* – *шпиталь* (7, с. 4), *обоз* – *таборище* (23, II, с. 14).

У процесі дослідження ми виявили, що в межах цієї спеціальної лексики досить активно функціонують як запозичені, так і власне українські назви. Відповідно, це дало змогу виділити синонімічні відношення таких типів:

а) запозичений номен – запозичений номен: *бастіон* (3, с. 63) – *цитадель* (3, с. 1586), *блокгауз* (3, с. 88) – *фортеця* (3, с. 1545), *варта* (3, с. 113) – *гауптвахта* (3, с. 225);

б) запозичений номен – питомий номен: *аеродром* (8, с. 111) – *летище* (8, с. 111), *амбразура* (3, с. 25) – *бійниця* (3, с. 80), *арсенал* (3, с. 40) – *зброївня* (3, с. 443), *фортеця* (3, с. 1545) – *укріплення* (3, с. 1502), *цейхгауз* (3, с. 1580) – *комора* (3, с. 560);

в) питомий номен – питомий номен: *бійниця* (3, с. 80) – *стрільниця* (3, с. 1403).

Домінантою пов'язані між собою значення слів із різними стилістичними характеристиками. Так, стилістично нейтральні синоніми *бастіон*, *блокгауз*, *фортеця*, *цитадель* – «бойові споруди, призначені для самостійної кругової оборони невеликих військових частин» через слово-показник *укріплення* вступають у синонімічні відношення з номеном *твердиня*, використання якого надає мовленню урочистості.

У досліджуваній підсистемі наявні складніші синонімічні групи, у яких поєднуються семантичні й стилістичні синоніми. Наприклад, широко представлений синонімічний ряд *варовня, гауптвахта, калавурня, обахта* з домінантним словом *вартова*, що є стилістично нейтральним та означає «приміщення для вартових» (21, I, с. 295). Така дефініція уможлиблює висновок, що *вартова* й *гауптвахта* тотожні лише у значенні «сторожове приміщення». Згодом номен *гауптвахта* розширив своє значення і в сучасному витлумаченні позначає «приміщення для заарештованих військовослужбовців» (21, II, с. 41). Синонім *обахта* вживається в діалектному мовленні, а лексеми *калавурня* (1, с. 177), *караульня* (3, с. 523) репрезентують значення «вартівня» та характеризуються належністю до розмовного стилю.

Аналізуючи антонімічні відношення у ЛСГ «Назви споруд», ми виокремили невелику кількість лексем, які репрезентують взаємопротилежні явища у фортифікаційній галузі.

Під час вивчення фактичного матеріалу виявили обмежену кількість одиниць, що протиставляються за такими диференційними ознаками, як «функціональне призначення» (*вхідний отвір – вихідний отвір* (10, с. 202) і «особливості конструкції» (*однопрогоновий міст – багатпрогоновий міст* (10, с. 403).

У ЛСГ «Назви споруд» поодинокі фіксацію мають антонімічні відношення на рівні слова, у яких протилежність понять виражається за допомогою інтернаціонального префікса *контр-*, наприклад: *контрескарп – ескарп* (10, с. 402).

Компоненти лексичних словосполучень, що надають протиставлюваного значення складним спеціальним одиницям, можуть бути виражені:

а) іменниками: *аеродром вильоту – аеродром сідання* (2, с. 31), *пункт вантаження – пункт розвантаження* (2, с. 214);

б) прикметниками: *вихідний пункт – кінцевий пункт* (14, с. 415), *вихідні ворота танків – вхідні ворота танків* (10, с. 202), *внутрішній рейд – зовнішній рейд* (10, с. 238);

в) дієприкметниками: *відкрита позиція – закрита позиція* (14, с. 415);

в) прислівниками: *шанець для стріляння лежачи* – *шанець для стріляння стоячи* (2, с. 147).

В окресленій лексико-семантичній групі наявні компоненти антонімічних пар, протиставлення яких ґрунтується на кореляції префіксів: *без'ядерний полігон* – *ядерний полігон* (14, с. 408); *наземний ракетний комплекс* – *підземний ракетний комплекс* (10, с. 254).

Так само як і назвам зброї, але в меншому обсязі, номенам ЛСГ «Назви споруд» властива антонімія, представлена з допомогою заперечної частки *не*: *замаскований об'єкт* – *незамаскований об'єкт* (14, с. 482), *замінований об'єкт* – *незамінований об'єкт* (14, с. 482), *ядерна бойова частина* – *неядерна бойова частина* (14, с. 485).

Антонімічні відношення у спеціальній лексиці будь-якої сфери допомагають систематизувати поняття досліджуваної галузі, з'ясувати й розмежувати значення синонімів й окремі семантичні одиниці фахової лексики, пояснювати наукові поняття через протиставлені їм інші поняття тощо. У військовій лексиці антоніми стали засобом творення деяких складних і складених лексичних одиниць, компоненти яких утворилися внаслідок поєднання – з логічного погляду – двох протилежних понять в одне. Наприклад: *вантажно-розвантажувальні естакади* (10, с. 202), *злітно-посадний майданчик* (2, с. 45), *приймально-передавальна радіостанція* (14, с. 485).

Проведений аналіз номенів засвідчив, що явище антонімії, наявне у військовій лексиці української мови, має свої особливості. Причиною та джерелом виникнення антонімів є екстралінгвальні чинники. Ґрунтуючись на опозиційності значень, антонімічні відношення в досліджуваній групі лексики сприяють поглибленому усвідомленню понять, допомагають точніше окреслити місце назв споруд у військовій лексичній підсистемі та їхні взаємозв'язки.

Гіперо-гіпонімічні відношення у ЛСГ «Назви споруд» можна характеризувати як привативно-еквіполентні, оскільки між одиницями гіперо-гіпонімічної лексичної парадигми простежується своєрідний синкретизм відношень власне привативних (на рівні «гіперонім – гіпонім») та еквіполентних – на рівні «гіпонім –

співгіпонім». Наприклад, у гіперо-гіпонімічній групі *назви військових споруд спеціального призначення* позначають загальне родове поняття та є гіперонімом, а номени *казарма, командний пункт, шпиталь, штаб* тощо є логічно підпорядкованими йому гіпонімами, які співвідносяться між собою як співгіпоніми. З-поміж них евконімічними відношеннями пов'язуються між собою лексичні словосполучення одного рівня узагальнення, наприклад: *курінний пункт меддопомоги, пункт бойового постачання, пункт військовополонених, пункт контролю безпеки зв'язку, пункт обробки радіолокаційної інформації, стежний пункт* тощо (2, с. 214).

У ЛСГ «Назви споруд» гіперо-гіпонімічні групи об'єднують військові номени, що виражають ту саму семантичну ознаку з різним ступенем конкретизації: гіперонім позначає родове поняття, гіпонім – більш конкретні видові ознаки.

Ієрархічні відношення у ЛСГ «Назви військових споруд» є багаторівневими. Проілюструємо це на прикладі гіперо-гіпонімічної групи назв польових фортифікаційних споруд (рис. 4).

У наведених структурах спостерігаємо послідовне підпорядкування ступенів конкретизації, коли номен попереднього рівня є родовим для наступного.

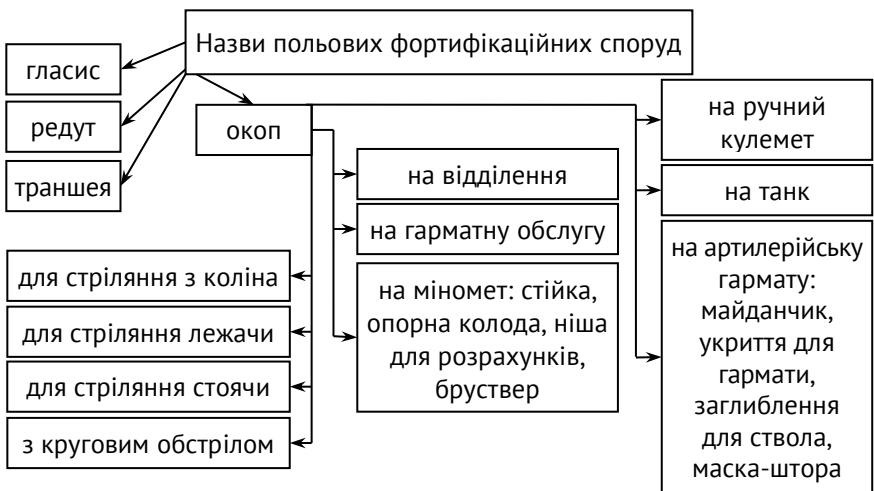

Рис. 4. Назви польових фортифікаційних споруд

Дослідження демонструє, що кожен мінімальний або максимальний її елемент виявляється взаємозв'язаним на лінії «рід – вид» із багатьма іншими елементами. Розгортання кожного гіперогіпонімічного блоку демонструє ступінь складності й розробленості відображувальних ділянок дійсності: що складніша й більш вивчена певна сфера, то більше рівнів узагальнення і, відповідно, ярусів у блоці. Розгортання демонструє родо-видові зв'язки між об'єктами, указує місце кожного елемента в ієрархічній системі, оскільки ізольовано немає родових і видових явищ як таких, вони стають ними в певних системах.

Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що гіперогіпонімічна парадигма є однією з найважливіших категорій, яка формує систему військових найменувань споруд та інших лексико-семантичних груп і виступає засобом їх тематичної ієрархічної організації. Гіперогіпонімічні кореляції слугують основою семантичної організації номенів у мікрополі спеціальної лексики, тому їх дослідження має велике практичне й теоретичне значення, оскільки в цих відношеннях найчіткіше простежується системність відповідності плану вираження планові змісту, що має бути головним вектором упорядкування спеціальної лексики.

Отже, аналіз лексико-семантичної групи «Назви споруд» (25 % від загальної кількості досліджуваних військових номенів) доводить, що об'єднуючись на основі узагальненого значення в ЛСГ, її компоненти розподіляються за наявністю семантичних ознак у більш конкретні угруповання, кожне з яких бере свою участь у формуванні військової субмови. Наявність полісемічних відношень між лексичними одиницями репрезентує явище внутрішньої і міжсистемної полісемії. Багатозначність полісемантів найчастіше розвивається шляхом метафоричних перенесень найменувань, унаслідок чого відбувається семантичне переосмислення конкретних понять та розширення значень слів. У ЛСГ «Назви споруд» зафіксовано функціонування видів омонімічних лексем, що реалізуються в різних підсистемах загальнолітературної мови; лексичні синоніми різних типів і синонімічні групи; сформовані під впливом екстралінгвальних чинників антонімічні відношення.

ДЕРИВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У ВІЙСЬКОВІЙ ЛЕКСИЦІ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗБРОЇ Й ТЕХНІЧНОГО ОСНАЩЕННЯ

Виявлення особливостей та основних тенденцій розвитку словотвірної системи фахової лексики, як уже зазначалося в попередньому розділі, належить до актуальних завдань сучасної лінгвістики. Спостереження за шляхами розвитку фахового лексичного складу української мови засвідчують, що традиційно одним із важливих джерел лексичного збагачення було й залишається словотворення, тобто реалізація потенційних можливостей, закладених у цій підсистемі національної мови. Спираючись на власні словотворчі ресурси, а також запозичуючи певну їх кількість з інших мов, українська дериваційна система формує великий потенціал для утворення різноманітних лексичних одиниць. Стан сучасного словотворення як одного з основних засобів номінації цікавить нас із позиції розв'язання завдань, поставлених перед мовою у зв'язку з тенденцією до інтелектуалізації, у якій вбачається можливість передавати мовними формами нові аспекти дійсності, світобачення, світосприйняття. Своєрідним проявом інтелектуалізації в сучасній українській мові можна назвати широке проникнення спеціальної лексики, зокрема військової, і засобів її творення в загальнолітературну мову, що спричиняє функціонування в ній нових словотвірних типів і способів деривації. У пропонованому дослідженні приділяється увага передусім морфологічним способам творення військової лексики на прикладі назв зброї, амуніції, споруд, які зумовлені внутрішніми законами мови й зовнішніми (позамовними) факторами.

МОРФОЛОГІЧНІ СПОСОБИ ПРОДУКУВАННЯ ВІЙСЬКОВИХ НОМЕНІВ.

До морфологічних, як відомо, належать усі способи творення простих слів за допомогою афіксальних морфем, а також творення складних і складноскорочених одиниць.

Науковці, зокрема Т. Михайленко, Л. Мурашко, Я. Рибалка, Н. Яценко та багато інших, наголошують на відсутності особливих словотворчих засобів, специфічних моделей, характерних тільки

для термінологічної або нетермінологічної військової лексики, які вирізняли б її з-поміж інших галузевих підсистем [161; 170; 202; 308]. Однак вважають, що військова сфера мовного спілкування має певні особливості щодо відбору і характеру використання структурних елементів у системі словотворення.

Опрацювання системи словотвірних гнізд військової лексики української мови як найважливіших комплексних одиниць дериваційної системи та створення відповідного словника, у якому було б відображено їхню структурно-семантичну організацію та морфологічні трансформації, що супроводжують процеси формування нової номінації шляхом використання словотвірного потенціалу й ресурсів, є невід'ємною частиною процесу дослідження.

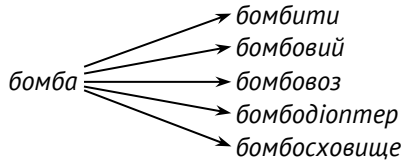
У лінгвістичній традиції «словотвірне гніздо» – це сукупність слів, упорядкованих відношеннями похідності й об'єднаних спільним коренем, кожен елемент якого займає місце, передбачене системою мови та закріплене нормою вживання. Структура ієрархічна, з послідовним підпорядкуванням одних одиниць іншим, що виявляється у співвідношенні слів різного ступеня похідності [268, с. 621].

З-поміж значної кількості словотвірних гнізд, які функціонують в українській військовій лексиці, істотно домінують одиниці з іменниковими словами-вершинами. Такі гнізда за наповненістю можуть бути як елементарними (гніздо являє собою словотвірну пару): *амбразура* – *амбразурний*, *ескарп* – *ескарповий*, *ефес* – *ефесний*, *каземат* – *казематний*, так і багатослівними (гніздо – три й більше слів):

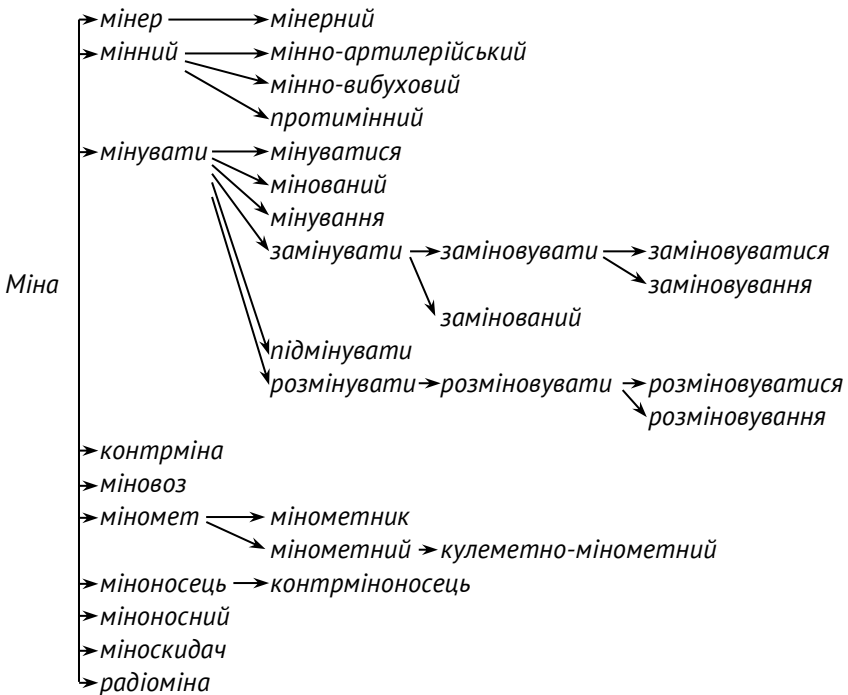
У словотвірному гнізді одночасно виявляються всі словотвірні зв'язки спільнокореневих слів, тобто визначається словотвірна структура слова, його дериваційні можливості, місце та роль у словотвірному механізмі мови [54, с. 135].

Сукупність слів, безпосередньо похідних від того чи того твір-ного компонента, формують словотвірну парадигму гнізда:

Як бачимо з наведених прикладів, похідні одиниці словотвірної парадигми не пов'язані між собою відношеннями мотиваційної залежності та знаходяться в одному словотвірному такті.

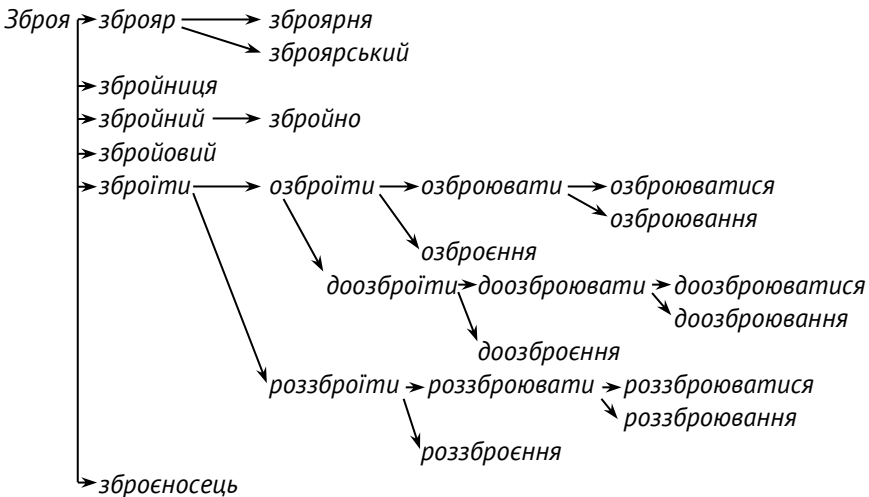
Здебільшого номені досліджуваних лексико-семантичних груп укладають комплексні системи словотвірних гнізд. Так, слово-твірне гніздо з вершиною *міна* має таку структуру:

У цьому словотвірному гнізді 21 словотвірний ряд, 10 слово-твірних парадигм, 5 словотвірних тактів.

До аналізованого словотвірного гнізда входять такі словотвірні ланцюжки, упорядковані зв'язком послідовної похідності: *міна* – *мінер* – *мінерний*; *міна* – *мінний* – *мінно-артилерійський*; *міна* – *мінний* – *мінно-вибуховий*; *міна* – *мінний* – *протимінний*; *міна* – *мінувати* – *мінуватися*; *міна* – *мінувати* – *мінований*; *міна* – *мінувати* – *мінування*; *міна* – *мінувати* – *замінувати* – *заміновувати* – *заміновуватися*; *міна* – *мінувати* – *замінувати* – *заміновувати* – *заміновування*; *міна* – *мінувати* – *замінувати* – *замінований*; *міна* – *мінувати* – *підмінувати*; *міна* – *мінувати* – *розмінувати* – *розміновувати* – *розміновуватися*; *міна* – *мінувати* – *розмінувати* – *розміновувати* – *розміновування*; *міна* – *контрміна*; *міна* – *міновоз*; *міна* – *міномет* – *мінометник*; *міна* – *міномет* – *мінометний* – *кулеметно-мінометний*; *міна* – *міноносець* – *контрміноносець*; *міна* – *міноносний*; *міна* – *міноскидач*; *міна* – *радіоміна*.

За нашими підрахунками словотвірне гніздо з вершиною *зброя* налічує 26 компонентів.

Деривати словотвірного гнізда з вершиною *зброя* розташовуються на п'яти рівнях похідності. Перший ступінь складають три частинимовні зони (7 одиниць): а) іменники (4): суфіксальні (*зброяр*, *збройниця*), композити (*зброєносець*); б) прикметники (2): суфіксальні (*збройний*, *збройовий*); в) дієслово *зброїти*.

Другий ступінь формують чотири частиномовні зони (6 одиниць), утворені суфіксальним (іменник *зброярня*, прикметник *зброярський*, прислівник *збройно*) та префіксальним (дієслова *озброїти*, *роззброїти*, *доозброїти*) способами.

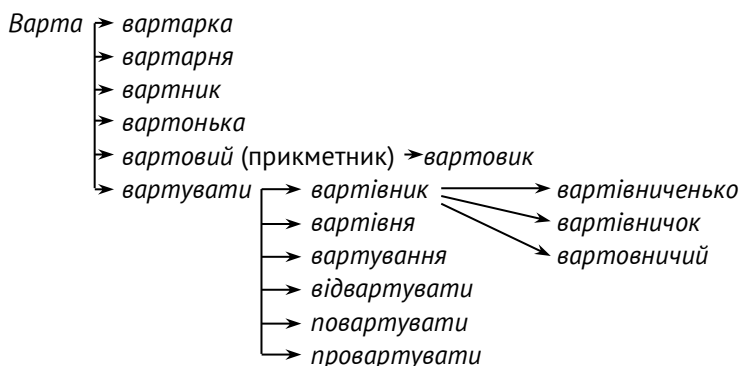
На третьому ступені визначаються дві частиномовні зони (5 одиниць), утворені способом суфіксації: іменники (*озброєння*, *роззброєння*), дієслова (*озброювати*, *роззброювати*), та дієслово (*доозброїти*), утворене за допомогою префікса *до-*.

Аналогічно на четвертому ступені похідності виокремлюємо дві частиномовні зони (6 одиниць): іменники суфіксальні (*озброювання*, *роззброювання*, *доозброєння*), дієслово (*доозброювати*), утворене за допомогою форманта *-ува-*, та дієслова, утворені за допомогою постфікса *-ся* (*озброюватися*, *роззброюватися*).

П'ятий рівень похідності репрезентують два деривати утворені суфіксальним способом (дієслово *доозброюватися*, іменник *доозброювання*).

Засвідчено, що склад аналізованих словотвірних гнізд може бути як однорідним, тобто представленим вершиною і похідними одиницями нейтральними, або міжстильовими, а також такими, що належать до одного стилю, так і неоднорідними, оскільки складаються з різностильових утворень.

Так, словотвірне гніздо з вершиною *варта* (від нім. *Warte* – сторожова башта, спостережна вежа) містить одиниці розмовного та діалектного мовлення.

У словотвірній парадигмі першого рівня іменник *варта* має похідні діалектизми, як-от: *вартарка* «(зах.) будка для сторожа чи вартового», *вартник* «(зах.) вартовий». У народно-поетичному мовленні вживаються іменник *вартонька*, утворений за допомогою зменшено-пестливого суфікса *-оньк-*. На другому словотвірному рівні фіксуємо діалектну назву *вартовик* «(діал.) вартовий» та застарілий номен *вартівник* «вартовий», який мотивує походження розмовних дериватів *вартівниченько*, *вартівничок*, що творяться за допомогою формантів *-еньк-*, *-ок*.

Словотвірне гніздо відіграє важливу роль у систематизації, ієрархічній упорядкованості словотвірних одиниць і є яскравим репрезентантом взаємодії синтагматичних і парадигматичних відношень, на яких ґрунтується системність військової лексики.

Лексеми на позначення назв зброї, амуніції, споруд вирізняються розмаїттям диференційних особливостей. Їм здебільшого властиві морфологічні способи творення, зокрема: а) афіксація; б) основоскладання; в) абревіація.

Афіксація. Українська мова знаходить ресурси для поповнення лексики військової справи переважно в межах власної системи, зокрема за рахунок словотвірної деривації. Одним із поширених способів словотворення є афіксація. Питання, пов'язані з функціонуванням афіксів в українській мові, розглядали багато мовознавців, зокрема П. Білоусенко, Л. Вакарюк, Г. Віняр, В. Горпинич, Н. Клименко, І. Кочан та ін. [175; 27; 36; 53; 83; 100]. Особливостям утворення похідних військових номенів присвячені наукові праці О. Андріянової, Л. Мурашко, Я. Рибалки, Н. Яценко й ін. [3; 170; 202; 308]. Проте актуальним залишається творення військових термінологічних і нетермінологічних одиниць у лексико-семантичних групах «Назви зброї», «Назви амуніції», «Назви споруд», визначення їх структурної, семантичної та функціональної організації.

З-поміж назв вищезазначених тематичних груп виділяємо номени, утворені за допомогою питомих префіксів: *над-*, *напів-*, *пере-*, *проти-*: *надзброя* ← *зброя*, *надпровідник* ← *провідник* (3, с. 713), *напівпонтон* ← *понтон* (3, с. 1049), *напівпричіп* ← *причіп*

(3, с. 728), *перемислокація* ← *дислокація* (3, с. 907), *перезарядка* ← *зарядка* (3, с. 910), *протиракета* ← *ракета* (3, с. 1174) і т. ін.

Продуктивність словотворчих засобів у військовій лексиці маніфестує екстралінгвальну актуальність, тобто потребу для найменування нових понять. Чимало військових назв і їх частин утворено за допомогою іншомовних морфоелементів *анти-*, *де-*, *контр-*, які набули статусу міжнародних префіксів і вживаються у номенах, що означають протилежні поняття, названі мотивуючим словом, наприклад: *антирадіолокаційний (комплекс)* ← *радіолокаційний (комплекс)* (14, с. 487), *антиракета* ← *ракета* (14, с. 487), *антипеленгаційна (станція)* ← *пеленгаційна (станція)* (14, с. 487), *деактиватор* ← *активатор* (14, с. 277), *демодулятор* ← *модулятор* (14, с. 283), *дешифратор* ← *шифратор* (14, с. 291), *контр-батарейна (стрільба)* ← *батарейна (стрільба)* (14, с. 465), *контр-міна* ← *міна* (14, с. 465), *контрмінометний (вогонь)* ← *мінометний (вогонь)* (14, с. 465).

З-поміж компонентів, що активно використовуються для творення сучасних військових назв, виокремлюємо низку словотвірних одиниць перехідного статусу, які мають кореневу семантику, виступають компонентами складних слів, проте розвивають здатність утворювати однотипний ряд слів, тобто виступати носієм узагальненого словотвірного значення [36, с. 147].

У лінгвістичній традиції такі компоненти кваліфікують як афіксоїди, вважають їх проміжними морфемами, частинами складних або складноскорочених утворень, здебільшого співвідносних із повнозначними словами чи основами, які повторюються з тим самим значенням у ряді слів і наближаються за словотвірними функціями до афіксів. У позиції суфіксів афіксоїди називають суфіксоїдами, а в позиції префіксів – префіксоїдами. У префіксоїдів і суфіксоїдів інша семантична природа, ніж у префіксів і суфіксів, оскільки перші творилися від коренів, наділених лексичним значенням [268, с. 38].

Значну групу досліджуваної лексики становлять номени з префіксоїдами: *авіа-*, *авто-*, *аеро-*, *гідро-*, *гіро-*, *радіо-*, *турбо-*, *фото-*.

Творення номенів, пов'язаних із військовою авіацією, відбувається за допомогою словотвірного компонента *авіа-*, наприклад: *авіабаза* ← *база*, *авіабензин* ← *бензин* (3, с. 4), *авіабомба* ← *бомба* (3, с. 4), *авіадвигун* ← *двигун* (3, с. 4), *авіалайнер* ← *лайнер* (3, с. 4), *авіамотор* ← *мотор* (3, с. 4), *авіапаливо* ← *паливо* (3, с. 4).

Префіксоїд *авто-* відповідає поняттям «самохідний, самостійний»: *автогенератор* («генератор з самозбудженням») ← *генератор* (3, с. 6), *автодегазація* («обробка гарячим повітрям у польових умовах обмундирування, індивідуальних засобів захисту задля дезінфекції за допомогою пересувної установки») ← *дегазація* (3, с. 6); «автомобільний»: *автопанцерник* ← *панцерник* (2, с. 27); «автоматичний»: *автопілот* («пристрій для автоматичного керування літаком») ← *пілот* (3, с. 8).

На переконання дослідників, такі міжнародні терміноелементи відіграють важливу роль у фахових субмовах, бо полегшують розвиток науково-технічних зв'язків між країнами. Крім того, з них легко побудувати фахову лексичну одиницю в тому разі, коли з національних терміноелементів побудувати короткий і точний термін не вдається [100, с. 34]. Наприклад, морфема *аеро-* репрезентує зв'язок із поняттям «повітряний» у лексемах: *аеробомба* ← *бомба* (3, с. 14), *аеромаяк* ← *маяк* (3, с. 14), *аеронавігація* ← *навігація* (3, с. 14), *аеропорт* ← *порт* (3, с. 14).

Компонент *гідро-* номінує поняття, пов'язані з водою або водним простором, які використовуються у військовій галузі, наприклад: *гідроакумулятор* ← *акумулятор* (3, с. 237), *гідролітак* ← *літак* (3, с. 237), *гідролокатор* ← *локатор* (3, с. 237), *гідромуфта* ← *муфта* (3, с. 238), *гідростанція* ← *станція* (3, с. 238), *гідротурбіна* ← *турбіна* (3, с. 238). Для вираження понять, що пов'язані з водою або водним простором, в українській мові наявний питомий словотвірний компонент *водо-*, який є синонімом префіксоїда *гідро-*. Проте у військовій субмові національний компонент не набув поширеного вживання. Переважає використання запозиченого форманта для продукування лексем, що вживаються у військовій лексиці, на нашу думку, відбувається на фоні загальної тенденції до інтернаціоналізації фахових підсистем і військової зокрема.

На сучасному етапі розвитку військової лексики міжнародні терміноелементи є одним із продуктивних способів творення військових номенів, тому що короткі грецькі та латинські основи, виконуючи функцію терміноелементів, нерідко позначають ознаки, які в українській мові вимагають громіздких конструкцій складних слів та словосполучень, наприклад, префіксоїд *гіро-* відповідає поняттю «обертний рух» і продукує номени на позначення військово-технічних приладів: *гірокерманич* ← *керманич* (2, с. 58), *гірокомпас* ← *компас* (3, с. 238), *гірокурсказівник* ← *курсказівник* (2, с. 58), *гіростабілізатор* ← *стабілізатор* (3, с. 238).

Терміноелемент *радіо-* («спосіб передавання на відстань і приймання звукової інформації за допомогою електромагнітних хвиль») утворює назви: *радіодетонатор* ← *детонатор* (2, с. 218), *радіокомпас* ← *компас* (3, с. 1196), *радіолокатор* ← *локатор* (3, с. 1197), *радіоміна* ← *міна* (3, с. 1197), *радіопеленгація* ← *пеленгація* (3, с. 1197). Окрім запозичених основ, зафіксовано приєднання питомих словотвірних одиниць, наприклад: *радіовисадник* (2, с. 217), *радіопересилач* (2, с. 218), *радіопідривник* (2, с. 217).

Активність словотворення за допомогою запозичених елементів відбувається також під впливом поглиблення наукових знань, виникнення нових наукових галузей на межі різних наук [36, с. 159]. У досліджуваних групах військової лексики наявні утворення з формантом *турбо-*, що вказує на зв'язок з поняттям «турбіна» і бере участь в продукуванні назв частин приладів і устаткування спеціальної військової техніки, як-от: *турбовентилятор* ← *вентилятор* (3, с. 1486), *турбокомпресор* ← *компресор* (3, с. 1486), *турбопомпа* ← *помпа* (3, с. 1486). Використання цих лексем пояснюється тим, що технічні можливості сучасної зброї зумовлюють наявність технічних термінів у військовій субмові.

Префіксоїд *фото-* пов'язує військові поняття зі значенням «який діє за допомогою світла», «заснований на дії світла». Другі компоненти військових дериватів є здебільшого запозиченими, наприклад: *фотоапарат* ← *апарат* (3, с. 1546), *фотобомба* ← *бомба* (3, с. 1546), *фотодетектор* ← *детектор* (3, с. 1546), *фотодіод* ← *діод* (3, с. 1546), *фотокарта* ← *карта* (3, с. 1547), *фотокулемет*

← *кулемет* (3, с. 1547), **фотоплан** ← *план* (3, с. 1547), **фотопомпа** ← *помпа* (3, с. 1547), **фоторушниця** ← *рушниця* (3, с. 1547), **фототрансформатор** ← *трансформатор* (3, с. 1548) і т. ін.

Не применшуючи ролі традиційних словотвірних засобів у військовій лексиці української мови, слід відзначити високу активність проілюстрованих утворень із запозиченими аглютинативними морфемами. Такі греко-латинські елементи виступають ядром військової лексики, забезпечуючи уніфікованість значень фахових номенів.

Поряд із префіксацією у вітчизняній військовій лексиці широко використовується суфіксальний спосіб словотворення. Типовим для творення військових номенів є суфікс **-ач**, за допомогою якого від усічених дієслівних основ утворюються іменники чоловічого роду на позначення назв військових приладів і частин військової техніки, наприклад: **викидач** ← *викидати* (3, с. 136), **винищувач** ← *винищувати* (3, с. 142), **випромінювач** ← *випромінювати* (3, с. 147), **відбивач** ← *відбивати* (3, с. 164), **загороджувач** ← *загороджувати* (3, с. 385), **перемикач** ← *перемикати* (3, с. 917), **перетворювач** ← *перетворювати* (3, с. 930), **перехоплювач** ← *перехоплювати* (3, с. 930), **підсилювач** ← *підсилювати* (3, с. 969), **приймач** ← *приймати* (3, с. 1117), **прискорювач** ← *прискорювати* (3, с. 1131), **розбивач** ← *розбивати* (2, с. 37) **сповільнювач** ← *сповільнювати* (3, с. 1371).

Деривати з суфіксом **-ник** утворюються переважно від дієслів недоконаного виду і мають значення «предмет, за допомогою якого виконується дія», наприклад: **вимірник** ← *виміряти* (3, с. 141), **виснажник** ← *виснажити* (3, с. 152), **глушник** ← *глушити* (3, с. 247), **запальник** ← *запалити* (3, с. 410), **заслінник** ← *заслоняти* (3, с. 422), **мірник** ← *міряти* (4, с. 678), **обмежник** ← *обмежити* (3, с. 810) тощо.

Під час дослідження спостерігаємо поодинокі маловживані відіменні утворення із формантом **-ник**, як-от: **катапультник** – «корабель з катапультною» (8, с. 140), **мапник** – «прилад у тулубі літака» (8, с. 154).

Назви зброї, амуніції, боєприпасів, похідні назви, як свідчить фактичний матеріал, дають ґрунт для продукування інших військових

похідних і не лише із царини відповідних назв досліджуваних лексико-семантичних груп. Так, скажімо, за допомогою аналогічного суфікса *-ник*, а також суфіксів *-ар*, *-ер*, *-іст*, *-ист* від іменних основ утворюються назви осіб, які поповнюють ЛСГ «Назви військових осіб за родом їхньої професійної діяльності», наприклад: *автомат* → *автоматник*, *гармата* → *гарматник*, *кулемет* → *кулеметник*, *міномет* → *мінометник*, *панцир* → *панцирник*, *торпеда* → *торпедник*, *зброя* → *зброяр*, *пушка* → *пушкар*, *міна* → *мінер*, *артилерія* → *артилерист*, *танк* → *танкіст*.

Суфікс *-к-* використовується у продукуванні лексем зі значенням знаряддя дії, що є віддієслівними похідними назвами машин, механізмів, військово-технічних приладів, пристроїв і їх складників: *заглушка* (З, с. 384), *закривка* (З, с. 398), *засічка* (З, с. 421), *застібка* (З, с. 425), *засувка* (З, с. 426), *затулка* (З, с. 430), *защіпка* (З, с. 439), *змичка* (З, с. 466), *розпинка* (З, с. 1256) й ін.

У межах досліджуваних одиниць нами помічено, як уже зазначалося в одному з попередніх підрозділів, явище універбації – різновид суфіксального способу словотворення, при якому словосполучення за допомогою суфіксації згортається у слово [268, с. 749]. Цей процес ґрунтується на відношенні семантичної еквівалентності між твірним словосполученням і похідним словом. Основою слова стає той член мотивуючого словосполучення, що виконує роль атрибута, функцію іменника бере на себе суфікс з предметним значенням *-к-*: *запалювальна бомба* → *запалка* (З, с. 410), *зенітна устава* → *зенітка* (2, с. 83), *самохідна гармата* → *самохідка* (З, с. 1292) тощо.

Аналіз назв амуніції та кінського спорядження свідчить про високу продуктивність іменників, утворених суфіксально-префіксальним (конфіксальним) способом здебільшого від іменних основ. Військові похідні, сформовані в такий спосіб, представлені моделями: *на-* + основа + *-ник*: *набедреник* (З, с. 701), *навушник* (З, с. 706), *наголінник* (З, с. 708), *наголовник* [175, с. 240], *нагрудник* (З, с. 709), *налобник* (З, с. 722), *налокітник* (З, с. 722), *наплічник* (З, с. 729), *наспинник* (З, с. 737), *нашийник* (З, с. 745); *під-* + основа + *-ник*: *підборідник* (З, с. 949), *підсідельник* (З, с. 965), *підчеревник* (З, с. 970),

підшоломник (З, с. 970) й ін. Такі лексеми перебувають на периферії військової підсистеми, і у словниках переважно мають відповідну позначку *заст.*

Невисоку продуктивність у досліджуваних лексичних одиницях має нульова суфіксація. Активнішими є утворення жіночого роду на позначення назв споруд, укріплень і їхніх частин: *загорода* (З, с. 385), *переправа* (З, с. 923), *перешкода* (З, с. 935) тощо. Меншою мірою представлено нульсуфіксальні утворення віддієслівних іменників чоловічого роду зі значенням конкретного предмета, наприклад: *перевал* (З, с. 901), *приціл* (З, с. 1139), *приціп* (З, с. 1140) тощо. При безсуфіксному творенні віддієслівних іменників відкидаються всі дієслівні суфікси, тим самим нульова суфіксація забезпечує переведення дієслівної основи до класу слів, що виражають предметність.

Отже, у словотвірній системі військової лексики наявний певний набір афіксальних формантів і словотвірних моделей із арсеналу загальнономовних, яким властива поняттєво-категорійна спеціалізація в межах військової субмови.

Основоскладання. Окрему групу військових назв складають слова, що мають у своїй структурі кілька твірних основ. Разом із афіксальними дериватами вони належать до морфологічного словотвору, динаміка якого в сучасній військовій підсистемі і є об'єктом нашого дослідження. Основоскладання (композиція) є одним із актуальних способів творення назв сучасної зброї, амуніції, споруд. Номени утворені таким способом дають змогу точніше схарактеризувати ознаки того чи того поняття у військовій сфері. Вони поєднують у своєму складі кілька основ, унаслідок чого стає конкретнішою їхня мотивація, та є словотвірною базою для похідних слів. Це суцільно оформлені одиниці не тільки у граматичному, а й у семантичному плані. На думку Н. Клименко, складні слова, або композити, виникають переважно на ґрунті словосполучень, але порівняно з ними є цілісно оформленими номінативними одиницями, порядок розташування компонентів яких майже завжди сталий [83, с. 243].

Традиційні моделі поєднання основ шляхом композиції представлені у словотворенні військової лексики невеликою кількістю дериватів, у порівнянні з іншими способами формування складних військових назв. Композити-іменники зі сполучними голосними **-о**, **-е** є переважно назвами зброї, військової техніки, обладнання, амуніції, споруд, наприклад: *бензосховище* (14, с. 408), *бомболюк* (14, с. 411), *бомбоприціл* (14, с. 412), *вибухопакет* (14, с. 416), *вогнеприпаси* (14, с. 426), *маскошолом* (2, с. 114), *панцерожилет* (2, с. 40), *панцерокатер* (2, с. 40), *панцеролафет* (2, с. 40), *тепловізор* (2, с. 302), *теплореленгатор* (14, с. 546) тощо.

Типи композитів розрізняються за твірними основами і синтаксичними зв'язками та відношеннями між компонентами словосполучення, на основі якого утворюється нове слово, а також за словотвірною семантикою відповідних похідних. Утворення складних слів у військовій субмові відбувається на основі як сурядних: (*воєнно-стратегічний* – *воєнний* і *стратегічний*), так і підрядних синтаксичних словосполучень (*лівофланговий* – *лівий фланг*). Спостерігаються процеси основоскладання з афіксацією, що особливо виразно виступає у явищі творення військових назв.

За структурно-морфологічними ознаками складні номен у військовій лексиці мають певні особливості і диференціюються за групами.

До першої групи належать композити-іменники, мотивовані поєднанням дієслова і залежного іменника. Процес злучення основ у похідне слово супроводжується суфіксацією з матеріально вираженим компонентом [26, с. 156]. До таких похідних належать назви військових предметів, знарядь, приладів: *бомб + о + скид + ач* ← *бомба*, *скидати*; *бомб + о + трим + ач* ← *бомба*, *тримати*; *курс + о + вказів + ник* ← *курс*, *вказувати*; *літак + о + підійм + ач* ← *літак*, *підіймати*; *мін + о + шук + ач* ← *міна*, *шукати*; *пломен + е + відбив + ач* ← *племінь*, *відбивати*; *пломен + е + гас + ник* ← *племінь*, *гасити*. Продуктивність таких конструкцій помітно зростає. І це не випадково: складні слова як найбільш економічний засіб номінації є свідченням дії в мові закону економії лінгвальної енергії, що надзвичайно важливо для професійного мовлення.

Активне поповнення номенами виявляють складні слова з другим усіченим компонентом. Вони репрезентують назви військової техніки та зброї і співвідносяться з дієслівно-іменниковим словосполученням, як-от: *атом + о + хід + ∅* ← *атом, ходити*; *газ + о + віз + ∅* ← *газ, возити*; *гранат + о + мет + ∅* ← *граната, метати*; *дальн + о + мір + ∅* ← *дальній, міряти*; *вод + о + мет + ∅* ← *вода, метати*; *мін + о + мет + ∅* ← *міна, метати*; *вогн + е + мет + ∅* ← *вогонь, метати*; *панцер + о + віз + ∅* ← *панцер, возити*; *торпед + о + віз + ∅* ← *торпеда, возити* й т. ін. Модель з другим усіченим компонентом використовується у фаховому номенотворенні завдяки прозорості внутрішньої форми і компактності таких утворень [36, с. 118].

Виокремлюється група складних назв, складовим компонентом яких є займенник *сам*: *самонаводіння* (14, с. 527), *самописець* (3, с. 1290). З-поміж них трапляються одиниці, як уже зазначалося вище, з другим усіченим компонентом: *сам + о + стріл + ∅* ← *сам, стріляти*; *сам + о + тяг + ∅* ← *сам, тягнути*; *сам + о + хід + ∅* ← *сам, ходити*. Якщо першим компонентом складного слова, зауважує О. Андріянова, виступає займенник *сам*, то він набуває значення префіксоїда зі значенням дії, замкненої в самому предметі, певна ознака криється в самому процесі [3, с. 139].

У військовій субмові помітно активізується і творення складних прикметників. Відомо, що після іменників найбільш активним у словотворенні виступає саме цей лексико-граматичний розряд слів, що так само зумовлено тенденцією до номіналізації в мові [243, с. 177]. Наступна група містить переважно складні прикметники, утворені на основі іменниково-прикметникового словосполучення. Такі лексеми є компонентами складених одиниць на позначення досліджуваних груп номенів, наприклад: *бронбійний* (3, с. 98), *бронетанковий* (3, с. 98), *вибухонебезпечний* (3, с. 128), *вогнебезпечний* (3, с. 197), *вогнепальний* (3, с. 197), *ехопеленгаційний* (14, с. 444). Активне творення складних прикметників зумовлене передусім екстралінгвіальними чинниками. У досліджуваній період динамічного розвитку військової галузі український військовий соціум потребує належного мовного забезпечення для передавання

різноманітних ознак, якостей властивостей сучасної зброї, амуніції, споруд тощо.

У військовій підсистемі спостерігаємо кількісне зростання композитів-прикметників, утворених на основі сурядної синтаксичної конструкції – «прикметник + прикметник». Такі одиниці з'явилися внаслідок основоскладання з нульовою суфіксацією і мають словотвірне значення «характеристика видів військового озброєння, їхніх ознак тощо», пор.: *артилерійсько-ракетний* (14, с. 405), *військово-повітряний* (14, с. 425), *військово-польовий* (14, с. 425), *військово-технічний* (14, с. 425), *оперативно-тактичний* (14, с. 488).

В окрему групу виділяємо складні прикметники, першим елементом яких є числівник, другим – іменникова основа, ускладнена прикметниковим суфіксом [251, с. 292], як-от: *двогарматний* (14, с. 435), *двоствольний* (3, с. 277), *двоторпедний* (14, с. 435), *однозарядний* (3, с. 829), *одноствольний* (3, с. 831).

Варто відзначити, що за своїм лексичним наповненням іменникові та прикметникові військові композити неоднорідні. Вони складаються переважно з відомих національних компонентів (*загальновійськовий*) (3, с. 382). Решта містить складники здебільшого іншомовного походження (*бомбоштурмовий*) (14, с. 412) або відомі українські й запозичені компоненти (*гранатовловлювач* (14, с. 433), *міноносець* (3, с. 877).

Дібраний матеріал свідчить, що творення назв досліджуваних груп військової лексики в такий спосіб зумовлене особливостями й тенденціями розвитку сучасної військової справи, еволюцією наукових і практичних досліджень військової галузі.

Абревіація. В аналізованій тематичній групі військової лексики спостерігаємо активізацію процесу абревіації, який передбачає утворення похідної лексичної одиниці шляхом з'єднання компонентів кількох слів [54, с. 129]. Найпродуктивнішим способом компресії багатослівних назв є створення абревіатур, що сприяє лексичному збагаченню мови, унаслідок створення нових кореневих морфем і розширення синонімічних відношень базового словосполучення.

Оскільки безпосередніми складниками аббревіатур виступають літери, звуки, склади, то класифікувати їх із погляду структури можна по-різному. Під час дослідження військової лексики на означення зброї, амуніції та військових споруд виокремлюються такі структурні типи аббревіатур: ініціальні, частковоскорочені й комбіновані [3, с. 142].

Найбільш представлені у військовій сфері аббревіації ініціального типу, які репрезентують складноскорочені слова, що утворюються від початкових звуків або літер і позначають назви: 1) амуніції: АДК ← *артилерійський дегазацийний комплект* (4); ДМК ← *десантовий метеорологічний комплект* (2, с. 65); ЗІП ← *запасні інструменти та приладдя* (4); 2) зброї: АСКВ ← *автоматична система керування вогнем* (27); ВР ← *вибухова речовина* (4); ЗА ← *зенітна артилерія* (29); ЗМУ ← *зброя масового ураження* (29); РД ← *ракетний двигун* (4); ЦАС ← *центральний автомат стріляння* (29); 3) споруд і укріплень: КЗЗ ← *колективні засоби захисту* (29); ОП ← *опірний пункт* (29; 2, с. 149); ЦКП ← *центральний командний пост* (29).

3-поміж досліджуваних лексем трапляються назви, які різняться за структурою кількісним складом із мотивуючим словосполученням, тому що твірна база таких аббревіатурних утворень містить скорочений компонент. Наприклад, аббревіатура ПРЦ походить від двокомпонентного словосполучення *приймальний радіоцентр* (4), яке містить один атрибутивний компонент і складноскорочений субстантивний, утворений поєднанням скороченого прикметника та повного іменника. Аналогічно у складі словосполучення *артилерійська радіолокаційна станція* (29), що мотивує утворення аббревіатури АРЛС, наявний складний прикметник *радіолокаційна*. Подібні структурні особливості наявні в аббревіатурах, як-от: КППО ← *корабель протиповітряної оборони* (29); УФГ ← *уламково-фугасний гарматень* (29).

У сучасній військовій лексичі, як і в термінологічній номінації, що представлена аббревіатурними утвореннями, розрізняємо два підтипи ініціальної аббревіації: утворення з початкових звуків слів й утворення з назв початкових літер. Звукові ініціальні аббревіації

утворюються за наявності у складі аббревіатури голосних звуків, коли таке скорочення легко вимовляти як окреме слово, що своїм звуковим складом наближається до звичайних слів української мови, наприклад: *АРМ* ← *автоматизоване робоче місце* (29), *АСК* ← *автоматизована система керування* (29). Якщо ж аббревіатуру важко вимовити як окреме слово, застосовується літерна ініціальна аббревіація, наприклад: *КНС* (вимовляється *каенес*) ← *комплексна навігаційна система*; *РЛС* (вимовляється *ерелес*) ← *радіолокаційна станція*.

Деякі похідні аббревіатури вступають у парадигматичні відношення зі словами загальноживаної мови, як-от, скажімо: *ЦАП* ← *центральний артилерійний пост* (29) і *цап* – «самець кози, козел».

За кількістю скорочених слів-компонентів усі аббревіатури можна поділити на дво-, три- і чотирикомпонентні.

Найбільша кількість двокомпонентних ініціальних аббревіатур утворена на основі атрибутивних конструкцій, побудованих за моделлю «прикметник + іменник» зі значенням видового поняття з вказівкою на ознаку, належність, функцію стосовно іменника: *БК* ← *бойовий комплект* (11), *ЗК* ← *захисний костюм* (11), *РК* ← *ракетний комплекс* (11), *СГ* ← *самохідна гаубиця* (11), *СУ* ← *самохідна установка* (11).

Трикомпонентні ініціальні військові аббревіатури продукуються за моделями, як-от:

1) *прикметник + прикметник + іменник*. З-поміж дериватів цього типу можна виділити три структурні підтипи: а) твірною базою є складний прикметник, утворений основоскладанням прикметника з прикметником або іменника з прикметником із інтерфіксацією та іменник: *ЗРК* ← *зенітно-ракетний комплекс* (18), *КПП* ← *контрольно-перепускний пункт* (18), *КШМ* ← *командно-штабна машина* (26); б) твірною базою є два прикметники та іменник: *РБУ* ← *реактивна бомбова установка* (28), *САУ* ← *самохідна артилерійська установка* (28), *ТНК* ← *танковий навчальний комплекс* (28);

2) *іменник + прикметник + іменник*: *ЗМУ* ← *зброя масового ураження* (29), *ОНБ* ← *окуляри нічного бачення* (29).

З-поміж трикомпонентних конструкцій трапляються поодинокі абрєвіатури на зразок: *ОВТ* ← *озброєння і військова техніка* (29), *ТЕМ* ← *трал електромагнітний* (29).

Власне ініціальні чотирикомпонентні абрєвіатури утворюються за моделями, які є семантично й структурно подібними, і відрізняються від останніх лише кількісно. У групі номенів, що репрезентуються за моделлю «*прикметник + прикметник + прикметник + іменник (наз. відм.)*», зафіксовано два структурні підтипи: а) твірною базою є три прикметники та іменник: *ВСТУ* ← *військова стереофонічна трансляційна установка* (29); б) твірною базою є простий прикметник, складний прикметник, утворений основоскладанням прикметника з прикметником або іменника з прикметником із інтерфіксацією та іменник: *БРДМ* ← *бойова розвідувально-дозорна машина* (11), *ПЗРК* ← *переносний зенітно-ракетний комплекс* (11). Зафіксовано й менш продуктивні скорочення на основі конструкції «*прикметник + іменник + прикметник (род. відм.) + іменник (род. відм.)*»: *РСЗВ* ← *реактивна система залпового вогню* (27) тощо.

Абрєвіатури частковоскороченого типу репрезентують скорочення не всіх компонентів базового словосполучення, вони характеризуються наявністю повного слова. Це забезпечує прозорість внутрішньої форми часткових скорочень, активне сприйняття мовцями номенів такого типу, широке входження їх у загально-вживану лексику. Структура частковоскорочених слів указує на їх проміжний характер між абрєвіацією й основоскладанням, вони мають власні моделі словотворення.

З-поміж частковоскорочених слів у військовій лексиці виявляють активність абрєвіатури, утворені на базі узгодженого словосполучення «*прикметник + іменник*», у яких усічена частина прикметника приєднується до повного стрижневого слова. Наприклад, абрєвіатури *військспоруда* (14, с. 423), *військспорядження* (14, с. 423) *військтехніка* (14, с. 423) виникли в результаті соціальної актуалізації прикметника *військовий* і частотного використання його в атрибутивній функції. За цим же зразком утворюється чимало військових лексем, як-от: *військлікярня*, *військмайно*, *військмістечко*, *військчастина*.

Поширення прикметника *маскувальний* у складі аналітичних найменувань зумовило їх абрєвіатурне скорочення та функціонування ряду номенів із першим компонентом *маск-*, напр.: *маскпокриття* (14, с. 471), *масксітка* (14, с. 471), *маскспоруда* (14, с. 471).

Окремі компоненти частковоскорочених абрєвіатур виявляють активність у сучасній військовій лексиці, регулярно виступаючи на місці відповідного прикметника у складених найменуваннях, як-от: *плавзасіб* (14, с. 499), *плавпричіп* (14, с. 499), *плавтанк* (14, с. 499).

У цілому ряді військових номенів наявна абрєвіатурна морфема *спец-*, яка заміщує у структурі частковоскорочених слів значення прикметника *спеціальний*. У цих назвах компонент *спец-* набуває видільної семантики, указуючи на особливість відповідного денотата в порівнянні з позначеним іменником без усічення *спец-*: *спецзона* (14, с. 534), *спецмапа* (14, с. 534), *спецмашина* (14, с. 53), *спецміна* (14, с. 534), *спецрідина* (14, с. 534), *спецтехніка* (14, с. 534).

На думку Г. Віняр, скорочення першого компонента атрибутивного словосполучення, що є складеним найменуванням, відбувається під впливом двох факторів: 1) наявність у мові абрєвіатур із таким скороченням; 2) потреба в такому скороченні внаслідок частого вживання атрибутивного словосполучення в номінативній функції як реалізація тенденції до мовної економії [36, с. 132].

Абрєвіатури комбінованого типу у військовій лексиці репрезентують назви зброї, військової техніки й укріплень і передбачають складання частин першого твірного слова та букв, цифр: *2С1 «Гвоздика»*, *БМ-21 «Град»*, *РЛС «Дар'ял»-УМ*, *Р-27*, *«Стріла-3»*, *Челенджер-2* (11).

Утворення таких синтетичних словотвірних моделей відповідає одній із загальних характерних рис військової субмови – великій частотності вживання в ній скорочень. Цьому сприяють як закон мовної економії, прагнення уникнути складних форм номінації, пошук виражальних засобів мови, так і позамовні детермінанти: сама сфера функціонування відповідної лексики, тобто «обслуговування» нею потреб спілкування під час розв'язання військових та військово-політичних проблем; можлива ситуація, що має місце

під час ведення бойових дій або яка складається у зв'язку з можливістю виникнення збройного конфлікту чи кризи. Усе це вимагає швидкості та точності передачі інформації, уникнення багатозначності, скорочення складних та складених найменувань, форма яких вступає в суперечність із цілісністю та єдністю їх номінативної функції.

Отже, прагнення передавати максимальний обсяг інформації мінімальними мовними засобами зумовлює виникнення нових компресивних форм. Нові утворення функціонують подібно до лексичних одиниць, відповідаючи всім лексико-граматичним показникам повнозначного слова. Аббревіатури, зокрема, входять до складу висловлення як готові комплекси і сприймаються єдиними номінативно-когнітивні утвореннями, що не викликають труднощів у процесі сприйняття вузькопрофесійних понять.

Для позначення зразків озброєння і військової техніки широко використовуються умовні індексні (літерні та цифрові) скорочення. Система умовних індексних одиниць використовується для маркування керованих та некерованих ракет, літальних апаратів, радіоелектронного обладнання та різних видів боєприпасів, озброєння та бойової техніки.

З-поміж джерел утворення комбінованих аббревіатур виокремлюємо: 1) літерно-цифрові сполучення (*НАР С-5, Р-23, РТ-23УТТХ, УР-100*); 2) назви квітів, рослин, річок (*ЗПРК «Тунгуска», САУ «Акація», САУ «Гвоздика»*); 3) асоціативні назви (*ЗРК «Оса-АК», ПЗРК «Голка», ПЗРК «Стріла»*); 4) початкові літери назв конструкторських бюро або прізвищ розробників озброєння (*АН-70, МІ-М, МіГ-29, Су-25*); 5) назви характерної ознаки чи властивості виду озброєння (*БМ-21 «Град», ПТРК-«Штурм -С», РСЗВ 9К58 «Смерч», РСЗВ 9К57 «Ураган»*) (11).

Зазначений спосіб оформлення нових назв набув поширення завдяки компактній передачі інформації, зручності і зрозумілості для фахівців. Ускладнення сучасних об'єктів військової номінації зумовлює пошук чітких, стандартних структурних типів.

З-поміж військових номенів, що досліджуються, на периферії виокремлюються певні лексеми, які продукуються ініціальними

абрєвіатурними утворєннями, що активно вживаються в неофіційній мові військових, як-от: *ака* – «автомат Калашникова» [8, с. 267]; *бе-ка, бик* – «бойовий комплект» [8, с. 268]; *бетер* – «бронетранспортер» [8, с. 267]; *ваїшка* – «автомобіль ВАІ (військової автоінспекції)» [8, с. 269]; *ве-че* – «військова частина» [8, с. 269]; *ер-ге* – «ручний гранатомет» [8, с. 273]; *зе-зе-ка* – «загальновійськовий захисний комплект» [8, с. 275]; *це-пе* – «центральный прохід у казармі» [8, с. 288]. Більшість військових складових скорочень вживається задля емоційно-експресивної передачі значення повної конструкції. Вони обмежено використовуються і належать до субстандартної лексики [27, с. 98]. Наприклад: *емпі* (нім. MP – Maschinenpistole) [50, с. 30]; *пападьошка, пепедьошка* (від ППД: «пістоль-кулемет Дегтярьова») [50, с. 30]; *папаха, папашка* (від ППШ: «пістоль-кулемет Шпагіна») [50, с. 30]; *песик, собачка* – «машиновий пістоль» (від скорочення ППС: «пістоль-пулемет Сударева») [50, с. 30]; *уфавде* – «радянський тактичний бомбовик, уживаний на східному фронті здебільшого вночі» (нім. U. v. D. – Unteroffizier vom Dienst «днювальний підстаршина», що будить свою частину) [50, с. 21]. Прототиби таких слів є стилістично і емоційно нейтральними, а скорочення мають розмовний або жаргонний характер.

Отже, українська військова лексика поповнюється тими ж шляхами, використовує ті ж способи словотвору та словотворчі засоби, що й загальнолітературна мова. Протягом ХХ – початку ХХІ ст. у військовій підмові відбувається стрімкий розвиток абрєвіації як прояв раціоналізації мовленнєвої діяльності й оптимізації мовотворчих процесів. Найбільш поширеним типом скорочень у військовій субмові є ініціальні абрєвіатури, які стисло передають значення багатокомпонентних лексичних одиниць, характерних для спеціальної лексики.

РЕЗУЛЬТАТИ СИНТАКСИЧНОЇ ДЕРИВАЦІЇ.

Дослідження фахової підсистеми репрезентують, що професійна лексика не обмежується однослівними номенами [46; 47; 67; 90; 92; 110; 132; 174; 198]. У розвитку галузевих підсистем спостерігаються дві протилежні тенденції. Перша полягає у прагненні

до короткості (стислості), до економії мовних засобів, що зумовлює утворення термінів-слів і термінів-скорочень. Друга пов'язується з прагненням до семантичної регулярності, тобто до відображення у структурі фахової лексики родо-видових та інших відношень, що стимулюють утворення складних слів і словосполучень [59, с. 134]. Тут доцільно виходити з уявлень про формування основних типів словосполучень у військовій лексиці у плані синтаксичної деривації, тому що в дослідженні схиляємося до витлумачення синтаксичної деривації як процесу утворення синтаксичних одиниць. Хоч, зауважимо, що мовознавці, які дотримуються цього підходу, неоднотайні у своїх принципах їхнього конструювання: одні вважають, що на основі слів продукуються словосполучення, які служать будівельним матеріалом для речення [225, с. 63], на думку інших, – словосполучення є згорненим реченням [52, с. 85–99]; треті розглядають словосполучення як таке, що постає під час побудови речення внаслідок поширення слова [297, с. 126–133]. Безумовно, такі підходи є виправданими, оскільки у фаховій лексиці провідною функцією словосполучення є репрезентація розчленованої назви [225, с. 63]. Це, як зазначають дослідники фахової підсистеми, єдино можливий спосіб передачі необхідного значення відповідних спеціальних понять [42, с. 125].

Дослідженням словосполучення, термінологічність якого певний час була предметом дискусій мовознавців, фахівців із інших галузей знань, присвятили свої праці такі вчені: Б. Головін, Р. Кобрін [48], В. Даниленко [62], А. Д'яков, Т. Кияк, З. Куделько [67], Т. Канделаки [75], Д. Лотте [141], В. Овчаренко [183], Т. Панько, І. Кочан, Г. Мацюк [188] та ін.

Компоненти, що входять до складу військової лексичної підсистеми, відображають певні відношення і зв'язки, які об'єктивно існують у колі названих понять та явищ, що мають різний ступінь термінологічності, можуть загалом і не бути термінами: *заряджений пістолет, колесо танка, ремінь рушниці*.

За ступенем семантичного стягнення лексем стійкі військові словосполучення поділяємо на різновиди, як-от:

1) термінологічні словосполучення, які не мають переосмислених компонентів і легко розчленовуються: *авіаційне озброєння* (2, с. 50), *автоматична гвинтівка* (2, с. 46);

2) термінологічні словосполучення з переосмисленим одним компонентом, які не мають прозорі мотивації і сприймаються тільки неподільно: *люлька гармати* (10, с. 93), *панцерний ковпак* (2, с. 97), *тіло гармати* (2, с. 301).

Отже, з-поміж військових назв є синтаксично вільні і синтаксично стійкі поєднання. Ця класифікація досить умовна, оскільки будь-яке поєднання слів формує нові значення. Вільні словосполучення з терміном, що є в їхньому складі, не мають поняттєвої цілісності, їхня семантична структура нестійка, порядок розташування компонентів може бути довільним. Стійкі військові словосполучення характеризуються відтворюваністю компонентів і неможливістю їхньої заміни, їм властивий фіксований порядок розташування компонентів. Вони можуть замінюватися умовним позначенням або аббревіатурою. Водночас, при відмінностях у підходах до номінації одних і тих самих понять можлива синонімічна заміна компонентів синтаксично стійкого словосполучення. У сфері функціонування допускається компресія таких термінів, якщо немає потреби в актуалізації якогось із компонентів; у сфері фіксації потрібне постпозитивне розташування означальних компонентів стосовно означуваних.

Динамічність характеру військової підмови пояснюється бурхливим розвитком поняттєвої сфери у зв'язку з використанням досягнень військової науки. Це дає змогу виявити соціальну зумовленість мови в її історичному розвитку. Виникнення нових військових складних найменувань відображає зміни в інвентарі, складі та властивостях предметів і явищ, пов'язаних із військовою справою, а також відповідну професійну діяльність людини та її свідомості.

Словосполучення у військовій субмові є різновидом стійких утворень і характеризуються тим, що становлять єдине складне найменування науково-технічного поняття, мають цілісне значення, виконують номінативну функцію та є невід'ємною частиною фахової підсистеми. Як зауважує В. Даниленко, таким конструкціям легше,

ніж іншим словотворчим засобам, передати належність до класифікаційного ряду, ґрунтованому на родо-видовому співвідношенні понять [62, с. 132].

Складені фахові одиниці репрезентують особливий вид словосполучень. Більшість із них семантично споріднені з вільним словосполученням у тому розумінні, що значення складених військових одиниць дорівнюють сумі значень їх частин [48, с. 71].

На відміну від вільних словосполучень, складені терміни позначають наукові та технічні поняття внаслідок прямої й безпосередньої спрямованості на поняття (предмет) й одночасно співвідносять значення складників складених термінів зі структурою і складом поняття про предмет [59, с. 135].

Дослідження формально-синтаксичних особливостей складених конструкцій у військовій лексиці вимагає детального аналізу. Суть складених військових конструкцій полягає в тому, що для номінації нових або для перейменування вже відомих явищ військової дійсності, словосполучення, як стверджує А. Загнітко, «позначають розширений факт дійсності» [72, с. 50], конструюють нову матеріальну форму вираження, яка репрезентуючи єдине, але розчленоване поняття, не тільки відображає світ актуальних об'єктивних військових предметів і явищ, але й демонструє відношення між ними.

У сучасній військовій лексиці зафіксовано значну кількість номенів прикладкового типу. А Нелюба, який здійснив аналіз наявних в лінгвістиці поглядів на статус та місце мовних одиниць такої структури, дійшов висновку, що вони «за основними ознаками ближче знаходяться до словосполучень аніж до складних слів» [176, с. 92]. Підґрунтям для цього є те, що в сучасному мовознавстві виділяють апозитивні зв'язки між словами як різновид атрибутивних. Апозитивні відношення між іменником і прикладкою виражають смислову та граматичну рівноправність, коли обидва слова позначають один об'єкт реальної дійсності. Прикладка, що виражається теж іменником або субстантивованим словом, приєднується до головного слова паралельними з ним формами для визначення, уточнення чи пояснення; позначаючи предмет, дає йому іншу назву,

тобто поєднує значення ознаки предмета з його значенням [72, с. 171]. У такий спосіб устанавлюються відношення пояснення між предметом і його ознакою. Це свідчить про те, що апозитивні відношення близькі до атрибутивних, але відрізняються від них засобами вираження. Наприклад, у лексико-семантичних групах «Назви зброї» і частково «Назви амуніції» фіксуємо апозитиви на позначення назв видів озброєння та його частин, боєприпасів: *гавбиця-пушка* (2, с. 57), *капсуль-запальник* (2, с. 92), *міна-пастка* (2, с. 119), *міна-торпеда* (2, с. 119), *пістолет-кулемет* (2, с. 171), *протигаз-шоломофон* (2, с. 512), *танк-амфібія* (2, с. 300) і т. ін. У проілюстрованих номенах прикладки пов'язуються з підпорядковуваними словами зв'язком, побудованим на основі кореляції, тобто сполучувані компоненти належать до однієї частини мови та дублюють відмінкові форми один одного [225, с. 34].

На основі корелятивного синтаксичного зв'язку поєднані компоненти словосполучень, один з яких означає родову належність військових номенів. Так, у мікрогрупі «літаки» спостерігаємо назви, як-от: *літак-авіаносій* (2, с. 241), *літак-амфібія* (2, с. 241), *літак-безхвістка* (2, с. 241), *літак-біплан* (2, с. 241), *літак-бомбардувальник* (2, с. 241), *літак-винищувач* (2, с. 241), *літак-коригувальник* (2, с. 241), *літак-моноплан* (2, с. 241), *літак-носіій* (2, с. 241), *літак-патруль* (2, с. 241), *літак-ракетоносіій* (2, с. 241), *літак-ретранслятор* (2, с. 241), *літак-розвідник* (2, с. 241), *літак-танкер* (2, с. 241), *літак-торпедоносіій* (2, с. 241), *літак-фоторозвідник* (2, с. 241); у мікрогрупі «ракети» наявні номені: *ракета-носіій* (2, с. 226), *ракета-мішень* (14, с. 517), *ракета-перехоплювач* (2, с. 226), *ракета-торпеда* (2, с. 226) тощо. Значення ознаки в таких конструкціях виявляється ослаблено, відношення між компонентами встановлюються на рівні логіко-семантичного і лексичного аспектів взаємодії компонентів, переважно виявляються значення «родового» і «видового». Визначальною рисою таких конструкцій є те, що їх компоненти, відрізняючись лексично, водночас являють собою номінативну тотожність. Означуваний прикладкою іменник виступає основною, родовою назвою, а прикладка – уточнювальною,

деталізувальною, видовою. Характерною ознакою прикладки є її властивість становити з іменником цілісну єдність.

У межах досліджуваної лексики виділяємо структури, які виражають відношення «загальне – часткове». Апозитивні конструкції цього розряду називають предмет, поняття, окреслюючи його в межах якоїсь множинності, (*артилерія-резерв* (2, с. 30) або індивідуалізують названий предмет, зараховуючи його до певного класу об'єктів (*винищувач-бомбардувальник* (14, с. 418), *винищувач-перехоплювач* (14, с. 418).

Зауважимо, що процес найменування військового предмета або поняття засобом корелятивного синтаксичного зв'язку характеризується, з одного боку, точністю і повнотою, а з іншого, – стислістю: пор.: *міна-пастка* – «морська чи інженерна міна, замаскована під безпечний предмет, який здатний привертати увагу (ручка, лялька тощо), і який вибухає під час користування цим предметом» (2, с. 119; 15, с. 159), *танк-амфібія* – «танк, який пересувається на суші та на воді» (2, с. 300; 15, с. 13).

У більшості галузевих підсистем основний масив становлять не терміни-слова, а номінації, до складу яких входять два і більше компоненти. Цей факт є особливо важливим для тих фахових субмов, які почали формуватися й активно функціонувати в останні десятиліття завдяки виокремленню цілої низки нових наукових дисциплін. Стійкі словосполучення, які називають єдине поняття чи реалію, є поширеними й для номінації нових понять і реалій у військовій лексиці: *військовий склад* (2, с. 49), *внутрішня варта* (2, с. 47), *гарматна бійниця* (2, с. 49). Термін-словосполучення відрізняється від однослівного терміна змістом (смысловими показниками). На відміну від однослівних назв за допомогою словосполучень утворюються більш конкретні поняття, оскільки словосполучення – це перший ступінь у конкретизації лексичних значень слів.

Словосполучення у військовій лексиці репрезентують такі самі типи, які існують і в загальноповсякденній мові: це словосполучення з різними видами синтаксичного підрядного зв'язку між їхніми компонентами. Підкреслимо, що в досліджуваній галузі

функціонують здебільшого іменникові складені назви (за лексико-граматичною природою стрижневого слова), що пояснюється особливою роллю іменників у сфері спеціальної лексики. Для військової субмови типовими є безприйменникові і прийменникові синтаксичні конструкції, з-поміж яких виокремлюємо двокомпонентні й багатоконпонентні.

Продуктивних моделей творення двокомпонентних сполучень у досліджуваних групах лексики можна виділити кілька. Найбільш частотна структура «прикметник + іменник»: *гарнізонний шпиталь* (2, с. 60), *глибинна бомба* (2, с. 58), *гніздовий шанець* (2, с. 59), *детонаторна гільза* (2, с. 57), *кулеметне гніздо* (2, с. 59), *проти-мінна галерея* (2, с. 56), *слізний газ* (2, с. 56), *снайперський кріс* (2, с. 46) і т. ін. Певний прошарок з-поміж двокомпонентних сполук складають термінологічні одиниці, утворені за схемою «іменник + іменник»: *аеродром базування* (2, с. 31), *аеродром дозавправлення* (2, с. 31), *аеростат стеження* (2, с. 31), *апаратура самонаведення* (2, с. 29), *артилерія супроводу* (2, с. 30), *вежа панцерника* (2, с. 34), *мережа шанців* (2, с. 256), *система вибухозахисту* (2, с. 255), *система скидання* (2, с. 256), *склад гарматнів* (2, с. 258), *склад набоїв* (2, с. 258), *склад стрілива* (2, с. 258), *схил бруствера* (2, с. 258), *щілина амбразури* (2, с. 354) тощо. До цієї групи зараховуємо конструкції «іменник + прийменник + іменник»: *бійниця для спостережника* (2, с. 38), *двигун без нагнітача* (2, с. 63), *запальник з детонатором* (2, с. 311), *ніша для стрілива* (2, с. 136) і т. ін. З-поміж виокремлених моделей домінують конструкції на зразок «прикметник + іменник», які дають змогу передавати родо-видові відношення між військовими поняттями. Специфікою проілюстрованих прикладів є те, що наведені за структурним принципом словосполучення диференціюються різними видами синтаксичного зв'язку. Так, наприклад, компоненти словосполучень першої групи поєднуються за допомогою узгодження, а другої – відмінкове прилягання.

Як свідчить досліджуваний матеріал, з-поміж військових лексем на позначення сучасної зброї, амуніції, споруд доволі багато об'ємних громіздких конструкцій, термінологічних словосполучень. Доцільність їхнього використання у професійному мовленні

є питанням окремої наукової розвідки. На цьому етапі дослідження ми зупинимось на певних особливостях їхньої структури та вживання, тому що деякі з них це кальки з російської мови, наприклад: *гребінь мірникової рамки* (2, с. 60), *запальник змінного сповільнення* (2, с. 45), *індикатор колового огляду* (2, с. 87), *панцеротанкове озброєння* (2, с. 40), *суходільне летовище* (2, с. 31).

Двокомпонентні військові словосполучення є ґрунтом для утворення багатокомпонентних назв (три-, чотирикомпонентних та з більшою кількістю складових, що утворюються шляхом додавання до двокомпонентного ще одного компонента, який деталізує поняття), до яких належать трикомпонентні словосполучення, побудовані за принципом різних комбінацій означуваних та означальних слів [225, с. 66], зокрема:

1) поширення прикметниково-іменникового сполучення означальним словом: *авіаційний ракетний комплекс* (2, с. 26), *артилерійна межова устава* (2, с. 29), *артилерійна палубна устава* (2, с. 30), *бойова гарматна бійниця* (2, с. 38), *бойова розвідча стежа* (2, с. 37), *довгочасна вогнева споруда* (2, с. 68), *дросельований ракетний двигун* (2, с. 63), *повертові пристрої веж* (2, с. 173), *рідке реактивне пальне* (2, с. 72), *фотоновий ракетний двигун* (2, с. 226), *ядерна силова устава* (2, с. 360);

2) поширення іменника сполученням прикметника з іменником: *база балістичних ракет* (2, с. 32), *база підводних човнів* (2, с. 32), *бліндаж вартової частини* (2, с. 36), *бомба повітряного вибуху* (2, с. 38), *кімната побутового обслуговування* (2, с. 99), *міна сповільненої дії* (2, с. 119), *носії ядерної зброї* (2, с. 137), *склад автобронетанкової техніки* (14, с. 531), *склад вибухових речовин* (2, с. 258), *стрижень спускового механізму* (14, с. 539);

3) поширення іменниково-іменникового словосполучення означальним словом: *балістичний наконечник гарматня* (2, с. 126), *бортовий комплект оборони* (2, с. 39), *допоміжний пункт керування* (2, с. 52), *навігаційний комплекс корабля* (2, с. 123) й т. ін.

З-поміж трикомпонентних словосполучень спостерігається значна кількість термінологічних сполук із прийменником: *вежа з коловим обертанням* (2, с. 34), *двигун із відцентрованим*

компресором (2, с. 63), *запальник із відлічувальним механізмом* (2, с. 45), *лафет із розсувними стовпами* (2, с. 108), *пакет із дегазованою речовиною* (14, с. 491), *паливо для реактивних двигунів* (2, с. 305), *сховище для вогнебезпечних матеріалів* (14, с. 542) тощо.

Утворені з трьох і більше повнозначних слів синтаксичні конструкції можуть бути розкладені на кілька простих словосполучень. Найчастіше це поєднання на зразок: просте словосполучення і залежне від нього слово (*артилерійська / межева устава*), поєднані зв'язком узгодження. До складу трикомпонентних військових словосполучень належать також утворення на основі двох і більше різних зв'язків, що стосуються одного підпорядковуючого слова, наприклад, (*мережа дротяних перепон* (2, с. 252), *споруда для вогневого засобу* (14, с. 535), *прозора трубка мірника* (2, с. 46) тощо. Як зауважують науковці, такий поділ словосполучень хоч і більш точний, ніж інші, але має свої труднощі, тому що важко відмежувати поняття одиничного і подвійного зв'язку, сильного і слабого, керування від відмінкового прилягання [225, с. 67].

Кожен із компонентів складеної конструкції має усталену закріплену позицію у структурі термінологічного словосполучення незалежно від кількості елементів. Уважаємо за можливе в дослідженні виділяти не всі структурні моделі синтаксичної деривації у військовій лексиці, а лише найбільш уживані, тому решту багатокомпонентних словосполучень розподіляємо за моделями:

а) «іменник + прикметник + іменник + іменник»: *устаткування підводного водіння танків* (2, с. 140), *хлипак аварійного скидання тиску* (2, с. 95);

б) «прикметник + іменник + прикметник + іменник»: *безпілотові засоби повітряного нападу* (2, с. 35), *бойова машина реактивної артилерії* (2, с. 97), *вибуховий пристрій миттєвої дії* (14, с. 416), *висувні пристрої підводного човна* (2, с. 53), *імітаційні засоби повітряних цілей* (2, с. 86), *індивідуальні засоби радіоелектронного заглушення* (2, с. 87), *підводний човен радіолокаційного дозору* (14, с. 496), *рухомий засіб радіотехнічного розвідування* (14, с. 526), *сигнальна ракета натяжної дії* (14, с. 529);

в) «іменник + іменник + прикметник + іменник»: *зона закладання прикордонних нарядів* (2, с. 83), *зона пуску зенітних ракет* (2, с. 84), *прилади керування торпедною стрільбою* (2, с. 196), *пункт обробки радіолокаційної інформації* (2, с. 214);

г) «прикметник + прикметник + прикметник + іменник»: *всезгодний зенітний ракетний комплекс* (2, с. 99), *двоваловий двоконтуровий турбореактивний двигун* (2, с. 63), *індивідуальний ранцований літний апарат* (2, с. 87), *протитанкова самохідна артилерійська установка* (14, с. 513), *протитанковий керований реактивний снаряд* (14, с. 513), *самохідна артилерійська гарматна установка* (14, с. 528), *хімічні бінарні бойові припаси* (2, с. 37).

Водночас чотирикомпонентні конструкції слів передбачають чотири повнозначні компоненти, що супроводжуються службовим словом, наприклад: *полігон для стрільби по наземних цілях* (14, с. 502), *ракета для боротьби з балістичними ракетами* (14, с. 517) і т. ін.

Невисоку продуктивність мають багатоконпонентні утворення, де означуване слово поширюється підрядною означальною конструкцією: *протигаз, що забезпечує захист від ХБР-зброї* (14, с. 512); *радіостанція, яка працює в діапазоні радіомережі бронетанкових військ* (14, с. 516); *ціль, яка переміщається з великою швидкістю* (14, с. 561) тощо.

Досліджувальний матеріал засвідчує: зі збільшенням компонентів стає слабшою сила синтаксичних стосунків між ними, що зумовлює зменшення кількості терміносполук й появи складених термінів. Військові поняття переважно номінуються терміносполученнями, з-поміж яких виявляють активність двоконпонентні та триконпонентні структури. Сила синтаксичних стосунків між компонентами терміносполук, на відміну від складених термінів, виявляється більшою, що свідчить про тенденцію до цілеспрямованої термінологізації військової лексики. Багатоконпонентні одиниці поступаються в активності двоконпонентним й формуються переважно на їх ґрунті.

Отже, аналіз складених назв військової лексичної підсистеми засвідчив, що синтаксична деривація – один із досить продуктивних

шляхів поповнення ядра української військової лексики. Побудова аналітичних номенів здійснюється здебільшого в напрямку створення багатоланкових словотвірних термінологічних парадигм унаслідок послідовної, поетапної конкретизації вихідного терміна з родовим значенням означальних компонентів у функції видових класифікаторів.

Аналіз лексико-семантичних особливостей номенів груп «Назви зброї», «Назви амуніції», «Назви споруд», дериваційних процесів, найхарактерніших способів творення лексики військової справи дає змогу зробити такі узагальнення:

1. Системний характер військової лексики визначається наявністю лексико-семантичних груп. Українська військова лексика кожної групи має польову структуру, що відображає зв'язки між поняттями військової лексичної підсистеми та містить ядро й периферію. Компоненти лексико-семантичних груп зонально диференціюються на основі їх комунікативної значущості в ядерній зоні або на периферії. Ядерна зона кількісно домінує в зіставлених групах. До ядра відносимо лексеми на позначення основних понять військової сфери, які є родовими назвами зброї, амуніції, споруд. Периферія містить рідковживані слова (соціальні й територіальні діалектизми, історизми й архаїзми). Під впливом екстра- та інтралінгвальних чинників відбувається зміна частотності вживання військового вокабуляра, що виявляється у процесах архаїзації та неологізації.

2. Для української військової лексики властиві лексико-семантичні явища, які характеризують лексику загалом – полісемія, омонімія, синонімія, антонімія, гіпонімія тощо. Ці лексико-семантичні процеси зумовлені розвитком семантичного значення слова, що відбувався у двох напрямках: перший – за рахунок зміни денотатів, коли на передній план виступає метафоризація, другий – зумовлюється поглибленням змісту сигніфіката внаслідок взаємодії системи значень. Особливостями парадигматичних відношень у досліджуваних лексико-семантичних групах є наявність внутрішньої і міжсистемної полісемії. Багатозначність військових назв розвивається здебільшого шляхом метафоричних і метонімічних

найменувань, унаслідок чого відбувається семантичне переосмислення назв конкретних понять, розширення чи звуження значень слів. Найбільше синонімічні відношення виявляються у ЛСГ «Назви зброї», значно рідше у ЛСГ «Назви споруд». Виникнення синонімів зумовлено кількома чинниками: по-перше, появою нових слів на позначення одного й того ж поняття, по-друге, паралельним функціонуванням застарілих і нових слів, по-третє, синхронним уживанням питомого й запозиченого номенів. Назвам зброї, амуніції, споруд властива акцентуаційна, фонематична, словотвірна варіантність.

У досліджуваних групах лексики антонімія реалізується у двох типах – лексичному й словотвірному, що репрезентується префіксацією та складовими компонентами іншомовного походження. Лексичні антоніми, на відміну від загальноживаної лексики, є нечисельними й указують на якісні, кількісні, часові, просторові значення, протилежно спрямовані дії тощо. Зі структурного погляду розрізняємо антоніми однокореневі й різнокореневі. Поширеними антонімами виступають багатоконпонентні спеціальні одиниці.

Порівняно з іншими лексико-семантичними групами в назвах амуніції зафіксовано малопродуктивність явища багатозначності й синонімії, виявлено обмежену кількість антонімічних пар.

3. Одним із основних способів збагачення військової лексики є морфологічна деривація, що відбувається за законами й моделями сучасної української літературної мови. У назвах виокремлено такі способи творення військових номенів: суфіксальний, префіксальний, префіксально-суфіксальний, нульова суфіксація, осново-складання, абревіація. Види морфологічного способу відзначаються неоднаковою продуктивністю. Суфіксація є кількісно пріоритетним способом творення для військових номенів. З-поміж суфіксів, які використовуються для творення військових номенів досліджуваних груп, продуктивними є: *-ар*, *-ач*, *-ер*, *-іст*, *-к*, *-ник*. У префіксальному творенні іменників поширеними є словотвірні типи з префіксами: *де-*, *над-*, *напів-*, *проти-* та префіксоїдами: *авіа-*, *авто-*, *аеро-*, *гідро-*, *гіро-*, *радіо-*, *турбо-*, *фото-*. Досить виразною тенденцією в українській військовій лексиці є збільшення кількості термінів, утворених за допомогою осново-складання. Плідним є використання як чистого

основоскладання, так і ускладненого суфіксацією (матеріально вираженою чи нульовою).

4. У військовій субмові активізувався процес абревіації, зумовлений потребами мовної економії, прагненням уникнути громіздких і незручних конструкцій. Для дериваційної системи української військової лексики властиві ініціальний, частковоскорочений і комбінований структурні типи абревіатур. Найпродуктивнішими виявилися ініціальні абревіатури.

6. Результати синтаксичної деривації засвідчують, що номени, утворені в такий спосіб, характеризуються прозорою цілісністю, точністю позначуваного змісту. У професійній лексиці військовиків синтаксичні конструкції характеризуються різноманіттям синтаксичних відношень (апозитивні, атрибутивні) і структурних типів. У військовій підсистемі домінують дво-, три- та деякі чотирикомпонентні словосполучення. Багатокомпонентні моделі мають невисоку активність уживання. Продуктивність застосування аналітичних назв у військовій лексиці зумовлена розвитком поняттєвої системи військової справи, зручністю створення таких точних, умотивованих, однозначних одиниць, широкими можливостями виникнення нових назв на ґрунті вже наявних, систематизацією військових понять (за допомогою своїх компонентів складені терміни можуть передавати родо-видові відношення, чітко визначаючи обсяг позначуваних ними понять).

СЕМАНТИЧНІ МОДИФІКАЦІЇ ТА ШЛЯХИ ОНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ВОКАБУЛЯРА

Поряд із названими вище способами (морфологічна та синтаксична деривація) поповнення військового словника, спостерігаємо розширення наявних та появу нових військових номінацій. Це зумовлено передусім позамовними чинниками, основні з яких розглядалися в першому розділі. Відомо, що мова як форма соціальної пам'яті зберігає інформацію, накопичену мовним колективом, фіксуючи в мовних знаках матеріальні та духовні потреби людини, її матеріальне оточення, рівень громадського та культурного розвитку, відмінності соціальних умов життя [127, с. 64]. Відповідно, мова є функціональною системою, нерозривно пов'язаною з суспільством через людину, яка є головним суб'єктивним фактором, що визначає основні тенденції змін у системі мови.

Розвиток словникового складу військової підмови здійснюється значною мірою шляхом семантичної динаміки, у процесі якої відбуваються зміни семантики вихідних одиниць. Вони можуть бути спрямовані на використання нового знака в новому значенні або функції [30, с. 102]. Проблемі визначення суті семантичних трансформацій присвячені праці Д. Василенка, А. Залізняка, Ю. Зацного, В. Левицького, Л. Лисиченко, Д. Мазурик, К. Мусатової, Е. Розен, І. Самойлової, Н. Тропіної [30; 73; 74; 117; 131; 144; 172; 205; 212; 261]. Під семантичною трансформацією традиційно розуміють формування нових значень у семантичному полі однозначного чи багатозначного слова, тобто відношення семантичної похідності, що виникають між різними значеннями одного слова [144, с. 118]. Крім того, учені вбачають у цьому процесі

обов'язкову закономірність динаміки словникового складу мови [243, с. 21; 283, с. 82].

На думку О. Стишова, основними чинниками, що зумовлюють зміни значень у словах, є: 1) постійний розвиток мовної семантики у процесі активного функціонування мови (пошук нових номінацій і виражально-зображальних засобів); 2) ментально-психологічні, асоціативні закони мовосприймання кожного народу; 3) ситуативність мовлення та контекстуальна взаємопов'язаність слів; 4) активізація індивідуально-авторської мовотворчості тощо [243, с. 210].

Відповідно до потреб суспільства в номінації предметів і явищ навколишньої дійсності семантична структура окремих лексичних одиниць збагатилася додатковими значеннями, відбулося розширення реалізації їх семантичної функції. Цей процес пов'язаний із феноменом вторинної номінації, під якою розуміють використання в акті номінації фонетичної оболонки лексичних одиниць у ролі найменування нового денотата [118, с. 48].

Спостереження над лінгвістичним матеріалом переконливо свідчать про розширення і поглиблення семантичного вмісту значної кількості військових номенів, виникнення у них лексико-семантичних варіантів, завдяки яким задовольняються потреби в нових фахових лексичних одиницях шляхом семантичного переосмислення наявних у мові слів та відбувається поповнення й удосконалення виражально-зображальних засобів літературної мови загалом.

Причинами цього процесу є логічні чинники (особливості асоціативного мислення, ментальність, вплив індивідуально-авторського світосприйняття, мислення й мовотворчості на загально-вживану мову), а також фактори соціально-історичного характеру (зростання актуалізації, суспільної вартості певних реалій і понять в окремі періоди розвитку соціуму й відповідне виявлення цієї актуалізації в тематичних групах військової лексики).

ФУНКЦІОНАЛЬНА ПЕРЕОРІЄНТАЦІЯ ЛЕКСИКИ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДСИСТЕМИ

Показником динаміки розвитку фахової лексики є функціональна переорієнтація. У сучасній лінгвістиці це явище визначається як зміна функціональних характеристик мовної одиниці, що передбачає переструктурування елементів мовної системи, та є особливим дериваційним процесом [126, с. 9].

Результатом дії функціональної переорієнтації, на думку Т. Лебедевої, є трансформації, які відбуваються в кількох напрямках: категорійний зсув – по когнітивній лінії; відхилення у вживанні – по прагматичній лінії; порушення референтного співвідношення між позначуваним і позначувальним – по семантичній лінії; набуття мовною одиницею нових граматичних категорій замість старих – по морфологічній лінії; заміна валентних чинників – по синтаксичній [127, с. 97].

У процесі функціональної переорієнтації провідна роль, як зазначалося вище, належить людському факторові у процесі спілкування та системно-мовному, який полягає в можливості мовної структури реалізувати процес функціональної переорієнтації мовних одиниць.

Передумовами функціональної переорієнтації мовної одиниці В. Левицький називає: 1) особливості динаміки системи мови, які виявляються в посиленні асиметрії мовного знака, можливості субституції одних мовних засобів іншими, виході з ужитку застарілих лексичних одиниць і появі нових, у чому вбачають дію законів мовної економії й аналогії; 2) індивідуально-особистісні особливості комунікантів, що передбачають образність й асоціативність мислення людини, схильність до психологічної переорієнтації, індивідуалізований характер комунікативної діяльності; 3) особливості реалізації мовних одиниць у висловлюванні – номінативна й комунікативна значущість одиниць номінації, наявність комунікативних стереотипів [118, с. 48].

До однієї з форм такої функціональної трансформації лексичних одиниць відносимо утворення семантичних неологізмів як зрушення в денотативному компоненті лексичних одиниць. У досліджуваній лексиці виявлено такі типи семантичних інновацій: розширення семантики лексичних одиниць і звуження обсягу значення. Відомо, що перехід загальноновживаної лексики до спеціальної здійснюється передусім завдяки звуженню значення слова. Протилежний перехід спеціальної лексики до загальноновживаної такого акту не потребує. Якщо окремі спеціальні поняття набувають популярності, їх словесні позначення стають загальним надбанням і входять до загального вжитку. У процесі детермінологізації відбувається спрощення поняття, що передається терміном. Багато військових термінів увійшли в їх спрощеному вигляді настільки глибоко до лексики загальнолітературної мови, що вони вже не потребують у словниках спеціальних позначок.

Як зазначає Г. Мацюк, у термінологізації як мовному явищі «перетинаються фактори екстралінгвістичної (технічний прогрес породжує нові поняття) і внутрішньомовної дійсності (потреби в номінативних ресурсах забезпечуються використанням слів загального вжитку у функції термінів)» [154, с. 69]. В. Даниленко стверджує, що проникнення окремих спеціальних назв у загальнолітературну лексику та фіксація їх тлумачними словниками української мови – свідчення їхньої популярності, поширеності й уживаності [62, с. 202].

У процесі дослідження виділяємо два процеси, які впливають на розвиток лексичного складу військової субмови: 1) набуття термінологічного специфічного значення, із яким активно вживається у військовій сфері; 2) утрата термінологічного значення та специфічної сфери вживання.

Спеціальні назви як окремі мовні знаки можуть утворюватися на основі метафоричного перенесення значення загальноновживаного слова. Як зазначає Т. Панько, «процес метафоризації – це вміння пізнавати одні предмети через інші, а нові явища – через порівняння з уже відомими» [188, с. 161].

У військовій лексиці виділяємо кілька різновидів метафоричних перенесень:

- 1) на основі зовнішньої подібності;
- 2) на основі функціональної подібності.

До першої групи належать номени на зразок: *башта* – «висока й вузька споруда багатогранної чи круглої форми, що будується окремо або становить частину будівлі, вежа» → *башта* – «верхня обертова частина корпусу танка чи броньованого автомобіля; вишка на судні, у якій містяться гармати» (21, I, с. 116); *гачок* – зменш. від *гак* – «металевий або дерев'яний стрижень, загнутий на одному кінці» → *гачок* – «частина затвору вогнепальної зброї» (3, с. 225); *диск* – «предмет, який має вигляд плоского круга» → *диск* – «магазин для патронів у ручному кулеметі або автоматі» (21, II, с. 283); *рамка* – «зменш. до рама» → *рамка* – «пристрій на стволі вогнепальної зброї для прицілу» (3, с. 1200).

Як підтверджує дослідження, лексеми цієї групи виникають унаслідок абстрактного мислення людини, що дає змогу відокремлювати певну ознаку від її носія і допускає використання назви цієї ознаки для номінації реального об'єкта, наприклад: *стрічка* – «вузька смужка якої-небудь тканини, що використовується як прикраса, для оздоблення і т. ін.» → *стрічка* – «подвійна смужка парусини з гніздами для патронів» (21, IX, с. 781); *труба* – «довгий порожнистий предмет або пристрій, звичайно кільцевого перерізу, призначений для переміщення рідини, пари, газу й т. ін.» → *труба* – «порожистий пристрій циліндричної форми, що є частиною деяких видів вогнепальної зброї, торпедних апаратів» (21, X, с. 289); *фас* – «вигляд обличчя, предмета тощо» → *фас* – «прямолінійна ділянка оборонної споруди, повернена до противника й з певним напрямом вогню» (21, X, с. 567); *шашка* – «плесканий предмет круглої форми з дерева, кістки, пластмаси, яким грають на спеціальній дошці» → *шашка* – «плитка, циліндр, кубик спресованої вибухової речовини» (21, XI, с. 425); *шнур* – «тонкий мотузок, сплетений з кручених ниток або пасом прядива» → *шнур* – «пристрій у вигляді мотузка з порохом наповненням, яке служить для підпалювання вибухової речовини» (21, XI, с. 504); *щілина* –

«вузький довгастиий отвір» → *щілина* – «короткий, вузький і глибокий рів, призначений для укриття людей від осколків, снарядів, бомб, танків» (21, XI, с. 590).

Метафора формує нову категоризацію дійсності та її фрагментів. За допомогою метафоризації, як зазначає О. Клименко, реалізуються специфічні номінативні можливості мови: предикація одному предмету ознак іншого шляхом зіставлення цих предметів або їх ознак [84, с. 7]. Так, на основі функціональної подібності продукуються лексеми на зразок: *бункер* – «вмістилище для недовгого зберігання й перевантаження сипких матеріалів; може бути складовою частиною якоїсь машини» → *бункер* – «підземне сховище, вогнева точка» (3, с. 102); *винищувач* – «той, хто винищує кого-, що-небудь» → *винищувач* – «бойовий, швидкохідний літак з сильним озброєнням, призначений для знищення в повітрі ворожих кораблів» (21, I, с. 441); *гніздо* – «у птахів – улаштоване чи пристосоване для кладки й виведення пташенят» → *гніздо* – «заглиблення в окопі, а також місце, призначене для бійця з кулеметом та іншою зброєю»; *куля* – «геометричне тіло, утворене обертанням кола навколо свого діаметра» → *куля* – «маленький свинцевий або сталевий снаряд для стрільби з ручної вогнепальної зброї та кулеметів, що є передньою частиною бойового патрона» (21, IV, с. 392); *люк* – «отвір, звичайно з заслонкою, для проникнення вниз, у середину чого-небудь» → *люк* – «отвір у борті судна, броні танка тощо для стрільби з артилерійської гармати, кулемета» (21, IV, с. 571); *сорочка* – «одяг; захисна оболонка чого-небудь» (3, с. 1358) → *сорочка* – «порожнина в машинах і апаратах, призначених для циркуляції рідини чи газу, які охолоджують або нагрівають що-небудь» (21, IX, с. 466); *чохол* – «покриття або футляр з матерії чи іншого матеріалу, зроблений за формою якогось предмета для захисту його від пошкодження, забруднення, негоди» → *чохол* – «металевий циліндр, що його надягають на гранату для посилення її бойової дії» (21, X, с. 370).

Одним із джерел позначень частин деталей і власне деталей механізмів військової зброї та споруд є назви органів людини

й тварини, назв птахів і тварин, деталей одягу, предметів домашнього вжитку.

Типовою для спеціалізації загальноновживаних слів у військовій підсистемі є побутова лексика. Так, наприклад, загальноновживана лексема *відріз* – «кілька метрів тканини на костюм, плаття тощо» – функціонує у військовій підсистемі зі значенням «гвинтівка з відрізаною частиною дула; обріз; утинок» (3, с. 179).

Багатозначна лексична одиниця *звід* уживається у відомих широкому загалові й зафіксованих в українських лексиконах значень «довга жердина, пристосована над колодязем для витягування води»; «зведені в одне ціле й розміщені в певному порядку тексти, документи, закони»; «криволінійне перекриття, що з'єднує стіни або опори якої-небудь споруди». Згодом у військовій лексиці вона репрезентує назву частини затвора чи замка, що утримує ударний механізм вогнепальної зброї в положенні готовності до пострілу (3, с. 446).

Загальновідомий звуковий комплекс *замók* – «пристрій для замикання дверей у приміщеннях, дверцятах шафи, скринь, шухляд» набув спеціального значення «у деяких видах вогнепальної зброї – пристрій, призначений для здійснення пострілу» (21, III, с. 218).

Крім побутової лексики, джерелом термінологізації військових понять є соматизми, як-от: *ніс* – «передня частина човна, судна, літака й т. ін.» (21, V, с. 427); *п'ятка* – «верхній кут приклада рушниці» (3, с. 1193); *тіло* – «ствол артилерійської гармати або кулемета» (21, X, с. 139).

Так звана фаунонімічна лексика активно вживається для позначення військової зброї та техніки. Наприклад: *гусениця* – «широкий ланцюг, що накладається на колеса танка й т. ін. для підвищення прохідності машини» (3, с. 267); *їжак* – «нахрест скріплені й обмотані колючим дротом колоди або рейки, що їх використовують проти ворожих танків і піхоти» (3, с. 509); *крило* – «нерухома відносно корпусу плоска поверхня літака, що підтримує його в повітрі під час польоту» (21, IV, с. 346); *хвіст* – «задня, кінцева частина літального апарата (літака, ракети й т. ін.)» (21, XI, с. 44); *хобот* – «ствол гармати, кулемета // задня видовжена частина

лафета польової гармати» (21, XI, с. 100); *чайка* – «іст. бойовий довбаний човен запорізьких козаків з вітрилами та веслами, обшитий зовні дошками або очеретом для кращої плавучості й захисту від ворога».

Отже, у сучасній військовій субмові спосіб творення спеціальних назв на основі метафоричного переосмислення загальнозживаного слова є продуктивним. Як бачимо, перенесення номінації з однієї сфери до іншої здійснюється обґрунтовано, у результаті переосмислення суттєвої ознаки, покладеної в основу дефініції, що дає змогу встановити прозорий зв'язок значення й звукової оболонки спеціальної назви на основі її лексичної та структурної співвіднесеності, зробити спеціальний номен умотивованим.

Мотивація військових соціальних діалектизмів, створених на базі загальнозживаної лексики, здійснюється за допомогою образів, на основі яких народжується метафора. На думку Г. Бучиної, метафора у військовій субстандартній лексиці на позначення озброєння використовується досить потужно. Це явище дослідниця пояснює, з одного боку, тим, що озброєння належить до життєво важливих складників служби кожного військовика, а з іншого, – метафора здатна наочно репрезентувати технічно складні поняття цієї тематичної галузі [26, с. 86]. Лексика військових соціальних діалектів доволі часто створюється військовослужбовцями через метафоричні перенесення на суто військові предмети назв інших предметів, здебільшого невійськового характеру, які подібні до них. Така подібність визначається на основі асоціацій, створених відповідними військовими предметами. Проведене дослідження дає змогу класифікувати соціальні діалектизми за такими функціонально-стилістичними ознаками:

1) подібність за зовнішнім виглядом і формою: *біб*, *горох*, *сливка* – «куля» [50, с. 7]; *боби* – «набої до пістоля» [50, с. 19]; *горобець*, *пташка*, *яструб* – «літак» [50, с. 15]; *груша*, *яблучко* – «граната» [50, с. 15]; *картошка* – «яйцева граната» [50, с. 7]; *коробка* – «танк» [50, с. 15]; *репанка*, *яйце* – «ручна граната» [50, с. 30]; *телескоп* – «гармата» [50, с. 15]; *цибуля* – «медаль» [50, с. 7]; *черепаха* – «каска» [50, с. 7];

2) подібність за властивостями та функціями: *бухикало* – «гармата» [50, с. 15]; *джміль* – «гелікоптер» [8, с. 272]; *коромисло* – «рушниця» [50, с. 7]; *коса* – «шабля кіннотника» [50, с. 7]; *оса* – «куля» [50, с. 7]; *тріщалка* – «автомат, кулемет» [8, с. 286]; *шило* – «штик» [50, с. 7];

3) асоціації з людьми: *аня, маша* – «гармата» [50, с. 15]; *горпина* – «протитанкова гармата» [50, с. 24]; *дурний Іван* – «важка російська гавбиця 220 мм» [50, с. 9]; *макар* – «пістолет Макарова» [50, с. 30]; *марина, маруся* – «рушниця» [50, с. 15].

Найбільш численними групами семантичних утворень, побудованих на основі метафори, у сфері військової термінології та субстандартної лексики є назви зброї і назви військової техніки. Метафоричним способом номінації утворюються військові лексичні одиниці цих підгруп, оскільки озброєння та технічне оснащення належать до життєво важливих складових армії.

Деякі одиниці утворені на основі каламбурної гри слів: *максим, горький* – «станковий кулемет» (як каламбурна назва від марки «максим» до імені й прізвища російського письменника) [50, с. 7]; *рачбум* – «радянська протитанкова гармата» (нім. *Ratschbum* звукоподібне – від вистрілу й розриву) [50, с. 21]; *шталіногель* – «радянська реактивна багатociвкова гармата, катюша» (нім. військ. *Stalinorgel*, дослівно «Сталінові органи») [50, с. 21].

У субстандартній лексичній метафора виконує, крім номінативної, також образну й експресивно-оцінну функції. У семантиці військових соціальних діалектизмів, в основі яких є експресивно-оцінна метафора, важливу роль відіграє конотація. Такі лексичні одиниці не стільки позначають предмети, поняття, явища, скільки характеризують їх, а також мають значний прагматичний потенціал за рахунок компонентів семантичної структури, які містять експресивні, емоційні та оцінні елементи значення. Усі одиниці соціальних діалектизмів можна розділити на: а) негативно-оцінні: *дура* – «куля», *душогубка* – «міномет» [50, с. 7], *заграбачка* – «польова лопатка» [50, с. 9], *корито* – «польова кухня» [50, с. 7], *могила* – «окопи» [50, с. 16], *намордник* – «протигаз» [50, с. 15], *трупарня* –

«шпиталь» [50, с. 16]; б) позитивно-оцінні: *гостинчик* – «граната» [50, с. 15], *домік, курорт* – «тюрма» [50, с. 16], *рай* – «шпиталь» [50, с. 16], *поцілунок* – «куля» [50, с. 15]; в) нейтрально-оцінні: *крючок* – «пістоль», *магазин* – «наплічник», *оселедець* – «шабля» [50, с. 7], *розпиляч* – «машиновий пістоль» [50, с. 19].

Зміни в семантичному значенні лексеми супроводжується змінами його функціональних характеристик, що відбувається внаслідок популяризації певних номенів у суспільстві. Військова лексика проникає до різних сфер людської діяльності, таких як техніка, архітектура, спорт, медицина та інших. У мовознавстві кваліфікують цей процес як перетермінологізацію [243, с. 231], транстермінологізацію [30, с. 57; 248, с. 203] або ретермінологізацію [16, с. 508–509; 268, с. 629] і визначають його як поступове набуття частиною відомих спеціальних слів нових термінологічних значень. Такий процес спостерігається тоді, коли номен, не втрачаючи своєї спеціальної семантики в певній галузі, паралельно використовується і в іншій з інноваційним значенням. Узаємодія лексики військової справи та інших галузевих підсистем репрезентуємо схематично (Рис. 5).

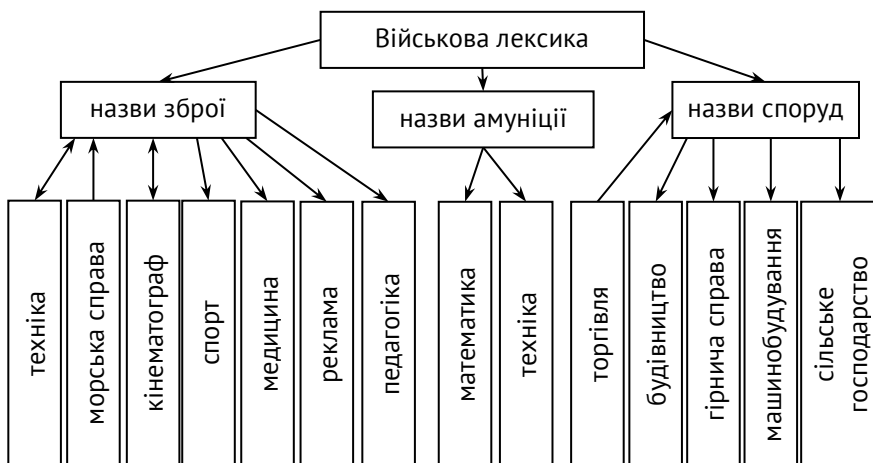

Рис. 5. Узаємодія військової лексики з іншими фаховими підсистемами

Дібраний фактичний матеріал дає змогу виокремити групу вузькоспеціальних лексем, які потрапили до військової лексики з інших галузевих підсистем. Найчисленніші приклади спостерігаємо в лексико-семантичній групі «Назви зброї та її частин». Лексична одиниця *візир* на основі спеціальної семантики «видошукач; пристрій у фото- або кіноапараті для наведення об'єктива на предмет, який фотографують» набула військового значення «деталь прицілу з вузькою щілиною» (3, с. 186). Лексема *дешарж*, що в морській справі має значення «розвантаження корабля», у мові військовиків вживається на позначення випалу гармати (3, с. 290). Спеціальний номен *ежектор* – «струминна помпа для переміщення рідини, газів, пари або сипких тіл, дія якого відбувається на основі ежекції» у військовій галузі має значення «механізм у вогнепальній зброї, який автоматично викидає патрон під час стріляння» (3, с. 337). Здобутком військової лексичної підсистеми є номен *тригер* – «курок, спусковий гачок у вогнепальній зброї», який у технічній галузі вживається на позначення пристрою, здатного як завгодно довго бути у стані стійкої рівноваги та перемикатися стрибком у інший стан (3, с. 1473).

Поповнення лексико-семантичної групи «Назви споруд» відбувається внаслідок переосмислення лексеми *база*, яка у військовій лексиці номінує назву території із зосередженою на ній військовою технікою, спорудами, складами для обслуговування військових частин (21, I, с. 87). Цей процес зумовлений модифікацією загальновідомої семантики, як-от: 1) *архіт.* Нижня розширена частина колони чи стовпа; 2) Місце скупчення матеріалів, сировини, використовуваних для забезпечення якого-небудь району, підприємства й т. ін.; склад, місце зберігання різних продуктів, товарів (21, I, с. 87).

До того ж спостерігаємо групу військових назв, що поповнили інші галузеві субмови. Паралельно у військовій і технічній підсистемі вживається лексема *лафет* – (військ.) «станок, на якому закріплюється ствол гармати» і *лафет* – (тех.) «станок, на якому закріплюються частини агрегату, механізму й т. ін.» (21, IV, с. 454). Крім технічної, військова лексика на позначення назв зброї знаходить

своє використання у сфері спорту, медицини, кінематографічній справі тощо. Наприклад, номен *граната* – «розривний артилерійський снаряд, наповнений вибуховою речовиною; невеликий розривний снаряд, якого кидають рукою» в легкій атлетиці дає назву снаряду для метання (3, с. 258). Лексема *гармата* – «артилерійська довгоствольна вогнепальна зброя з похилою траєкторією, призначена для ураження живої сили й бойової техніки противника, руйнування оборонних споруд» у медицині позначає назву апарату для лікування радіоактивним випромінюванням (3, с. 223). Лексема *обтюратор* – «пристрій у вогнепальній зброї, який не допускає прориву порохових газів крізь замок під час пострілу» в кінематографічній справі дає назву затвору, який періодично перекриває світловий потік у момент зміни кадру в кінопроекторах (3, с. 822). Значеннєвої інновації зазнало слово *рейдер*, яке у військовій субмові називає озброєне судно, що виконує самостійні бойові дії на морських шляхах задля знищення суден противника. Поза межами фахової лексики воно вживається на позначення фірми, яка прагне поглинути іншу (3, с. 1210).

Зауважимо: деякі лексеми, що знаходяться на периферії досліджуваних груп військової лексики, набувають сучасної семантики в інших фахових підсистемах. Наприклад, лексема *забрало*, яка раніше у військовій лексиці вживалася на позначення рухомої частини шолома, що опускається на обличчя для захисту від ударів, сьогодні номінує в технічній галузі щит, заслон, що прикриває який-небудь пристрій (3, с. 376). Давня лексема *спис* – «холодна зброя у вигляді гострого металевого наконечника на довгому держаку (21, IV, с. 175) нині функціонує у сфері спорту на позначення гімнастичного снаряду в легкій атлетиці» (3, с. 1366). У давнину лексема *обушок* використовувалася для номінування одного з видів холодної зброї (16, III, с. 30), а тепер у гірничій справі називає знаряддя для відколювання пластів вугілля в шахті (3, с. 822). Полісемічне слово *ядро* – (іст. військ.) «кулястий суцільний снаряд ударної дії в гладкоствольній артилерії» – у новітній період актуалізувалося, набувши спеціальної семантики в інших галузях науки та виробництва, як-от: 1) (спорт.) важкий металевий снаряд для

штовхання, що має форму кулі; 2) у мовах програмування – загальна частина множини варіантів мови (3, с. 1646).

Поодинокі лексеми мають дуже розгалужену полісемантичну структуру, в якій доволі важко встановити на якому етапі розвитку мови відбулося переосмислення тієї чи тієї лексеми та зміни у її функціонуванні. Наприклад, лексема *барабан* – «обертовий циліндр у револьвері з заглибинами для патронів» репрезентує кілька значень у різних галузевих підсистемах: 1) (муз.) ударний музичний інструмент, що має форму широкого порожнього циліндра, обидва отвори якого затягнені шкірою, пластиком; 2) (тех.) деталь у різних машинах і механізмах, яка має форму порожистого циліндра; великого розміру котушка, циліндр, що на нього намотують канати, дріт і т. ін.; 3) (архіт.) циліндрична чи багатогранна частина будівлі, на яку спирається купол (3, с. 61). Лексема *дериґація* – «відхилення артилерійських снарядів і куль нарізної зброї в польоті», яка у гідромеліораційній справі позначає відведення води від головного русла річки вбік каналу, а у мовознавстві вживається із семантикою «творення похідних слів від слова-основи» (3, с. 287). Так само військова лексема *затвор* – «частина вогнепальної зброї, призначена для замикання ствола для виконання пострілу» вживається у техніці на позначення рухомої конструкції для закривання отворів приладів і споруд для припинення руху, доступу чого-небудь через отвір і розширює сферу свого функціонування в кінематографі зі значенням «механізм фотоапарата, яким дозується час освітлення світлочутливого шару фотопластинки чи фотоплівки (3, с. 427). Широковживана військова лексична одиниця *пістон* поряд із відомим значенням «невеликий ковпачок із вибуховою речовиною, від удару по якому запалюється пороховий заряд у патронах або снарядах» набула також інших спеціальних значень: 1) невеличка металева оправа певної форми, яку механічно прикріплюють, пробиваючи водночас отвір у шкірі, картоні й т. ін.; 2) клапан у мідному музичному духовому інструменті (3, с. 976).

Як зазначалося вище, словниковий склад української мови військової сфери може поповнюватися за рахунок загальноживаної лексики. Проте військова лексика здатна проникати до сфери

останньої. На думку К. Брисіної, цей процес можна представити як розщеплення загальної семантики слова на окремі самостійні значення – термінологічне й загальнолітературне [18, с. 72]. Так, наприклад, спеціальний номен *проти́рка* – 1) (спец.) пристосування для протирання каналу ствола вогнепальної зброї в загальнонаціональній мові набуває спрощеного значення – «ганчірка для протирання чого-небудь» і вживається здебільшого в розмовному стилі (21, VIII, с. 320).

Мовознавці, характеризуючи перехід спеціальної лексики до загальноновживаної, обстоюють думку, що функціональна переорієнтація спеціальних назв може мати два етапи: 1) входження терміна у вигляді слова з термінологічним значенням до загального складу мови; 2) у загальному складі мови перенос значення термінологічного слова й поява (частіше метафоричного) побутового слова на його основі [30, с. 51; 248, с. 134].

Д. Василенко слушно зауважує, що семантично переорієнтовані військові лексеми формують частину слів, що поповнюють загальноновживану лексику. Такі семантичні утворення набувають нових значень, відтінків значень, конотацій, поширюються комбінаційні можливості та сфери функціонування слів. Переосмислена семантика знайомих слів є наслідком функціонально-стилістичної мобільності лексики, її переходу від периферії системи (від військової субмови) до її ядра (загальнолітературної мови) [30, с. 51].

Лінгвістичні дослідження номенів на означення назв зброї, амуніції та споруд переконливо свідчать про розширення й поглиблення змістового вмісту значної кількості слів, виникнення в них лексико-семантичних варіантів, завдяки яким відбувається поповнення й удосконалення виразливо-зображальних засобів літературної мови. Так, наприклад, через метафоризацію за подібністю прямого значення лексеми *бомба* – «розривний снаряд, начинений вибуховою речовиною» (21, I, с. 216) – виникає вторинна номінація, що означає «вибух, яскрава подія».

Номен *приціл* у військовій галузі традиційно вживається на означення пристрою у вогнепальній зброї для наведення її на ціль.

У сучасному загальному вжитку набуло нової семантики – «те, до чого прагне, на що розраховує хто-небудь; мета» (21, VIII, с. 91).

Багатозначна лексема *таран* – «удар гвинтом або корпусом літака (танка, корабля тощо) по ворожому літакові (танкові, кораблеві й т. ін.)» згодом набуває нового переносного значення – «те, чим можна завдати сильного вирішального удару; те, що править за головну пробивну силу» (21, X, с. 38).

У лексичній одиниці *фортеця* поряд із традиційною семантикою – «укріплений пункт з міцними капітальними спорудами, постійним гарнізоном, озброєнням і різними запасами, призначений для тривалої кругової оборони» розширилася і переосмислилася її змістова структура: «надійний захист, опора» (21, X, с. 628).

Асоціативно на основі первинного значення лексеми *мішень* – «штучна чи природна ціль при навчальній і тренувальній стрільбі» – розвинулася вторинна переносна семантика – «про того, хто є предметом нападок, глузувань, переслідувань» (21, IV, с. 761).

Явище семантичної модифікації відзначаємо в номені *ціль* – «предмет, істота чи місце, куди спрямовують постріл, кидок, удар і т. ін.», що в досліджуваній підсистемі набуло переносного значення – «те, до чого прагнуть, чого намагаються досягти; мета» (21, XI, с. 234).

Отже, лексика, що входить до військової лексичної підсистеми, «обслуговуючи», окрім військової сфери, й інші сфери людського життя, набуває значення загальноновживаної лексики, стає невід'ємною частиною мовної картини світу пересічного носія української мови.

Інтенсивний розвиток суспільства безпосередньо позначається на значенневих модифікаціях і збільшенні загального обсягу семантичної структури мови. Переважно процеси такої модифікації у військовій лексиці, як і в мові загалом, відбуваються завдяки метафоричним і метонімічним перенесенням назв. Продуктивність процесу семантичної деривації, яка ґрунтується на метафоричному перенесенні, пояснюють універсальністю метафори як способу вторинної номінації, її здатністю оперувати образними асоціаціями, адже «образ, що лежить в основі метафори, відіграє важливу роль внутрішньої форми, є ознакою чи рядом ознак, які необхідні для

створення нового значення та є посередниками між вихідною й метафоричною семантикою» [283, с. 82].

Лексема *форпост* (гол. *voorpost*) має первинне значення «передня варта, передній пост охоронних частин; укріплений пункт на кордоні». У переносному значенні номен *форпост* означає «район, підприємство й т. ін., що є найбільш розвиненим, передовим і має провідне значення». Основою для нового значення слова слугує виділена у процесі абстрагування одна з ознак поняття – «передній, передовий», за якою встановлюється схожість із новим об'єктом номінації. Таке розгалуження семантичної структури слова спричиняє розширення сфери його функціонування (3, с. 1545).

Лексема *арсенал*, засвоєна через польську та російську мови з італійської, спочатку функціонувала із семантикою «місце, де переховуються кораблі». Італійське *arsenate* походить від арабського *dar as sind 'a* «воєнна фабрика, судноверф» (5, I, с. 87). У широкому витлумаченні цей номен має кілька значень: «склад зброї та військового спорядження»; «забудова, на якому виготовляють зброю, військово-спорядження». На основі метафоричного переосмислення першого значення за подібністю виконуваних функцій лексема *арсенал* набуває переносної семантики «великий запас чого-небудь (засобів, можливостей)» (3, с. 40).

Номен *цитадель* запозичено через польську *cytadela* з італійської *citadella*, що означало «маленьке місто». Раніше *цитаделлю* називали фортифікаційну споруду, що використовувалася як в'язниця. Із часом лексема *цитадель* переосмислюється та набуває переносного значення «головний опорний пункт (центр) будь-якої організації; твердиня», у той час як первинне значення «споруда фортечного типу всередині давніх міст; найбільш укріплена частина фортеці, пристосована для самостійної оборони» (3, с. 1586) відходить на периферію.

Лексична семантика не становить якоїсь застиглої, цілісної, одномірної величини: у ній виділяється основне поняттєве значення й низка інших супровідних, побічних семантичних, денотативних і конотативних елементів, а також потенційно можливих значень, репрезентованих у певному синтаксичному цілому [243, с. 212].

Наприклад: лексема *бастіон* (фр. *bastion* – форт, бастіон) у військовій галузі означала «старовинне укріплення, п'ятикутна бойова споруда на розі фортечного муру; невеликий форт» (3, с. 63). У сучасному витлумаченні ця лексема репрезентується як «узагалі укріплення різного типу».

Поряд із названими вище існує певна кількість слів, які, хоч і використовуються в загальномовному вжитку і завдяки своїй прозорій внутрішній формі зрозумілі мовцям, проте їхнє переносне значення не потрапило до лексикографічних джерел. Лексема *барикада* у військовому лексиконі означає «укріплення, загородження, що служить захистом під час вуличних боїв» (21, I, с. 106). Пор.: *Барикади цегли – проти бездомності. Барикади поезії – проти бездумності. Барикади совісті – проти берій* (Л. Костенко).

Звуковий комплекс *бівуак* репрезентує значення «зупинка військ для відпочинку або ночівлі в польових умовах» (21, I, с. 173). Основою для нового значення послужила виокремлена у процесі абстрагування одна з ознак поняття – «табір, ночівля, відпочинок», за якою письменник установив асоціативну схожість за функцією з новим об'єктом номінації (пор.: *Сопки... розкинули свій бівуак понад кордоном* (Л. Смілянський). Інколи ця лексема набуває негативного відтінку значення, як-от: *Окремий кабінет – це бівуак або «шалаш»... Рай комфортабельний – це краще, аніж просто рай* (Л. Лайн).

Здебільшого загальновідомі військові назви вживаються для фігурального позначення широковживаних невійськових понять. Такі слова відображають гумористичне чи фамільярне ставлення до предметів дійсності. Наприклад, порівняймо: *глушитель* – 1) (спец.) пристрій, що зменшує силу звуку, шуму, пострілу й т. ін.; 2) (перен. зневажл.) той, хто перешкоджає розвиткові, вияву чогонебудь (21, II, с. 90).

Багатозначний номен *автомат* – «апарат (машина, прилад), що виконує роботу за допомогою особливого механізму без участі людини; ручна автоматична скорострільна зброя» – розширює спектр своєї семантики через переосмислення за подібністю та набуває переносного значення «людина, яка діє механічно, машинально» (21, I, с. 12).

Спеціальний номен *калібр*, крім уже відомого значення «діаметр каналу дула вогнепальної зброї», розширив свою семантичну структуру, набувши жартівливого стилістичного забарвлення – «розмір, форма або зразок чого-небудь» (3, с. 516).

Військова лексема *ретирада* – «укріплене місце у кріпосних спорудах і на польових позиціях для оборони на випадок відступу» в широкому вжитку переосмислюється й уживається в переносному значенні – ірон. «ухилення від рішучих дій» (21, VIII, с. 516).

Міжстильова взаємодія наукового й розмовного стилів зумовила семантичну модифікацію звукового комплексу *танк*, який згодом у сучасній українській мові, зокрема в розмовному мовленні, завдяки вторинній номінації, що розвинулася на основі прихованої семи «важкий», репрезентує значення «людина, яку важко сприймати».

Аналогічний процес переорієнтації семантики відбувається в лексемі *шрапнель* – «розривний артилерійський снаряд, начинений кулями, призначений для ураження живої сили ворога», яка у процесі розмовного вживання набула жартівливого значення «крута, перлова каша» (21, XI, с. 529).

Лексема *амуніція* у своїй номінативній функції означає «сукупність речей (крім одягу та зброї), що становлять спорядження військовослужбовця, а також військово спорядження коня». Вторинна номінація з'являється внаслідок метафоричного перенесення значення за функцією, дає назву одягу й речам, які свідчать про заняття людини загалом (наприклад, рибальське спорядження й ін.) (21, I, с. 40).

Як бачимо, переосмислення традиційної семантики, прагматичної спрямованості військових лексем тісно пов'язане з людиною як мислячим суб'єктом, що пізнає світ, і виникає в результаті комунікації. Аналіз процесів семантичної модифікації в українській військовій підсистемі, на нашу думку, свідчить про стійку тенденцію до зміни значень слів. Переносне значення з'являється поступово на основі повторюваних і підхоплюваних мовцями ряду переносних уживань, у яких міститься нетрадиційне бачення реалій, подій, явищ, ситуацій. Метафоричне використання військової лексики

надає мові виразності, яскравості й емоційності, робить особливий акцент на описаних явищах. Первинно індивідуально-авторські лексико-семантичні варіанти значення, які актуалізуються в узусі й поступово стають загальновідомими, відповідно, нормативними та кодифікованими [243, с. 213].

При продукуванні військової лексики, але менш активно, використовується метонімія, за допомогою якої здійснюється перенесення назви за суміжністю явищ (просторовою, часовою, логічною). У процесі аналізу фактичного матеріалу зафіксовані лексичні одиниці, утворені на основі типів метонімічного перенесення: 1) перенос назви частини предмета на весь предмет: *наконечник* – *стріла*; 2) перенос назви метала на предмет, із якого він виготовлений, наприклад: номен *сталь* – «твердий ковкий метал сріблясто-сірого кольору, що є сплавом заліза з вуглецем та іншими домішками, які вводяться для потрібної зміни якості» у переносному значенні вживається на означення холодної зброї, снарядів, куль, осколків і т. ін. (З, с. 1383): Пор.: *І шевську смолу прикладав, Но все те трохи помагав... Обценьками питавсь, кліщатами, Крючками, щипцями, зубами, Щоб вирвать проклятушу сталь* (І. Котляревський).

У застарілій назві *булат*, що мало первинне значення «високоякісна міцна сталь особливого гарту з узорчатою поверхнею» (пор.: *Но Турн байдуже, не скривився, Бо, бач, булатом весь обмився І був, як в шкаралупі боб* (І. Котляревський), на основі перенесення розвинулася вторинна семантика – «сталевий клинок, меч; узагалі зброя» (З, с. 101).

Номен *свинець* – «важкий м'який легкоплавкий метал синювато-сірого кольору» (пор.: *Вулкан, до кузні дочвалавши, Будить зачав всіх ковалів; Свинець, залізо, мідь зібравши, Все гріти зараз ізвелів* (І. Котляревський) доволі часто вживається в переносному значенні «куля» (З, с. 1297), пор.: *І в сотий раз по тім сліду, Що обходив, що обдивив, Біжить за місто й серед нив, Де їх снаряд обмолотив, Де їх зорали тягачі, Гарячі кулі-сівачі Важким посіяли свинцем – Стоїть з просвітленим лицем, Як сірий стовпчик* (А. Малишко).

Процес розвитку семантичної структури слова є тривалим і складним. Деякі лексеми, входячи в структури словосполучень,

фразеологізувалися. Наприклад, лексема *обух* має два значення, як-от: 1) тупа, важча частина гострого знаряддя чи зброї, що міститься з протилежного боку від гострої; 2) різновид примітивного знаряддя, зброї у вигляді насадженого на держак металевого бруска; молот (21, V, с. 599). Зауважимо, що на сучасному етапі розвитку військової галузі ця лексема втрачає свою актуальність під впливом екстралінгвальних чинників, проте зберігається в загальномовному вжитку як складова фразеологічного сполучення. Наприклад: *на муху з обухом* – «затрата великих зусиль на що-небудь незначне, не варте уваги», *підставляти голову під обух* – «ризикуючи, наражатися на небезпеку», *під обухом* – «постійно відчуваючи загрозу, небезпеку чого-небудь», *як віл обуха* (з дієсл.) – «з фатальною невірою в можливість відвернення якої-небудь загрози, небезпеки; покійно, приречено, безнадійно», *як обух над головою* – «постійна загроза чиемусь життю, безпеці й т. ін.», *як обухом бити по голові* – «вражати неприємною несподіваною інформацією», *як обухом по голові* – «дуже сильно» (24, II, с. 577).

Отже, аналіз процесів семантичної модифікації свідчить про стійку тенденцію до зміни значень слів, що функціонують в українській військовій лексиці. Це зумовлює перебудову семантичної підсистеми фахової мови, у якій посилюються процеси як диференціації, так і уніфікації. Аналізовані процеси в семантиці слів є наслідком складної взаємодії екстра- та інтралінгвальних чинників, які знаходять свій вияв, зокрема, у сконденсованій, економній номінації нових понять і реалій за допомогою вже наявних у мові слів й одночасному набутті ними образності, влучності, емоційності та експресивності, що яскраво репрезентується на периферії військової підсистеми в субстандартній лексиці.

Особливо продуктивно відбуваються процеси розширення семантичного обсягу військових номем, а також детермінологізація багатьох спеціальних військових лексем, що є важливою передумовою збагачення, інтелектуалізації мови, розширення ролі в ній наукових елементів і, безперечно, піднесення рівня освіченості й культури її носіїв.

ЗОВНІШНІ ВХОДЖЕННЯ ЯК ОДИН ІЗ ПРОДУКТИВНИХ ШЛЯХІВ ПОПОВНЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ПІДСИСТЕМИ

Запозичення іншомовних лексичних елементів – один з істотних шляхів збагачення лексичного складу мови. Це пов'язано з тим, що між народами весь час існують певні економічні, політичні, культурні й інші зв'язки, унаслідок яких до кожної мови проникають слова та вирази з інших мов. Найактивніше відбувається процес змін у лексичному складі мови, що зазнає впливу соціальних чинників, а процес запозичення є одним із основних його ознак. У зв'язку з цим проблема вивчення запозичень стає дедалі актуальнішою.

Питання теорії і практики запозичень постійно перебувають у полі зору лінгвістів, і інтерес до їх дослідження продовжує зростати, при цьому міжмовні контакти розглядаються як один із найважливіших чинників, що впливають на зміни і розвиток мови. В українській та зарубіжній лінгвістиці з-поміж ґрунтовних досліджень запозичень і мовних узаємин варто назвати праці Л. Булаховського [22], Л. Кислюк [79], Л. Крисіна [109], О. Мороховського [168], О. Муромцевої [171], В. Русанівського [210], В. Сімонок [223] й ін. У наукових студіях зверталася увага на процеси кількісного та якісного оновлення словника мови, адаптації іншомовних лексем, на зміни в лексико-семантичній системі мови. Проте багато питань теорії запозичень залишаються суперечливими. Так, на сьогодні ще не існує одностайної думки щодо дефініції поняття «запозичення» і «іншомовні слова». На думку Л. Кислюк, запозичення – це процес залучення лексики до мови й її адаптація [79, с. 8]. О. Мороховський вважає, що запозичують не лексеми, а засоби, які модифікуються системою навичок, закладених у мові [168, с. 21]. Деякі мовознавці чітко диференціюють названі терміни: запозиченнями називають слова з інших мов, які вже усталилися в тій чи тій мові і навіть частково сприймаються вже як власне національні, їхня етнічна природа визначається лише етимологічно; а лексичні одиниці з інших мов, що увійшли в мову порівняно

недавно або тільки входять і ще не втратили особливостей тієї мови, з якої прийшли, – іншомовними [41, с. 82–83, 99; 268, с. 179–180, 213–214]. У цьому дослідженні ми, як і деякі з мовознавців [243, с. 241], щодо слів, які потрапили з інших мов в аналізований період, використовуємо паралельно як терміни-синоніми лексеми – «запозичення» й «іншомовні слова».

Активізація залучення іншомовної лексики зумовлює різні дискусії як у суспільстві, так і з-поміж лінгвістів. Одні дослідники (Д. Баранник [9], О. Муромцева [171], В. Сімонок [223], О. Стишов [243] та ін.) уважають запозичення природнім процесом збагачення мови. Особливості функціонування запозиченої галузевої лексики віддзеркалюють суспільно-політичний і науково-технічний рівень розвитку соціуму (держави), його мовну політику в царині фахової комунікації, внутрішній і міжнародний статус національної мови тощо [161, с. 31].

Інші наголошують, що подібні слова можуть порушувати стабільність і самобутність сучасної української мови, «коли через невпинний чужомовний тиск у мовців занепадають власні творчі сили і слабшає контакт із прямими носіями рідномовної стихії. Невиправдані запозичення, хай навіть і культурних слів, за певних умов може загрожувати цілісності народу й призвести до його розпаду» [22, с. 270]. Дослідники зауважують, що у фаховому мовленні виявляється безліч нових термінів, доволі часто некорисних і непотрібних [21, с. 3; 216, с. 185]. П. Селігей визначає тенденції, спричинені надмірним або недоречним впливом іншомовних слів у галузевому спілкуванні, а саме: 1) перенасичення тексту малозрозумілими й зайвими терміноодинацями; 2) невиправдане залучення термінів з інших наук; 3) вигадання нових назв для явищ і понять, що вже мають узвичаєні терміни [213, с. 48].

У сучасному мовознавстві розрізняють зовнішні та внутрішні причини запозичень. До зовнішніх причин появи запозичень відносять безпосередні й опосередковані контакти між народами, зумовлені як близькістю географічного положення, так і потребами спільного розв'язання певних політичних, економічних питань, культурним та науковим обміном [171, с. 59].

Суто лінгвістичними причинами запозичень О. Муромцева вважає: 1) потребу в поповненні, а то й створенні певної лексико-семантичної групи, недостатньо представленої або відсутньої на певному етапі розвитку мови-реципієнта; 2) потребу в семантичному обмеженні питомого слова, усуненні його багатозначності; 3) вищий ступінь термінологічної визначеності запозичуваного слова, яка склалася в мові-джерелі, порівняно з наявним питомим відповідником [171, с. 60].

Однією з рушійних сил, що забезпечує розвиток української військової субмови, є іншомовний вплив, який виявляється у процесі запозичення нових лексичних одиниць. Екстралінгвальний підхід до походження та еволюції військової лексики дає змогу виявити причинну зумовленість вживання того чи того іноземного слова в мові військових й обґрунтувати шляхи творення і семантику термінологічної та субстандартної військової лексики.

Як відомо, запозичення стали проникати у військову лексику дуже давно, зокрема ще в спільнослов'янську добу та в період становлення і розвитку давньоукраїнської державності. Цей процес і всі періоди розвитку військової підсистеми не припинявся, але вияв його був різним із погляду інтенсивності та неоднорідності джерел. З огляду на це, у дослідженні іншомовні слова, засвоєнні українською військовою підсистемою, поділяємо на дві групи: а) запозичення зі слов'янських мов; б) запозичення з неслов'янських мов.

Запозичення зі слов'янських мов.

Лексична взаємодія української мови з іншими слов'янськими має багатовікову історію. Спільність походження слов'янських мов і їх структурна та семантична близькість, а також економічні, політичні та культурні взаємини зумовлювали активні процеси у військовій лексиці української мови.

До групи запозиченої лексики зі слов'янських мов традиційно відносять старослов'янські, польські, чеські та російські запозичення [252, с. 121].

Військова справа, а разом з нею і лексика, як одна з найдавніших галузевих підсистем активно реагувала на всі зміни,

що відбувалися в українському суспільстві і зумовлювалися не тільки бурхливим розвитком техніки, а і тісними міжмовними контактами [265, с. 84]. З огляду на це, цікавим для нас стало питання польських і російських військових запозичень.

Лексичні запозичення з польської мови належать до найдавніших і зумовлені тривалими контактами між двома мовами й народами за різних історичних обставин. Інтенсивність польськомовного впливу на українську писемну мову була зумовлена культурно-історичними подіями XVI–XVII ст., зокрема цей період в історії України відзначається релігійно-національним та культурним відродженням і супроводжується подіями, значення яких в історії України важко переоцінити. 1569 р. – Люблінська унія, яка означала включення основної частини українських земель до складу шляхетської Речі Посполитої. 1648 р. – початок українсько-польської війни і поєданого з нею соціально-політичного руху, що вже на першому етапі цієї війни завершився утворенням Української козацької держави [304, с. 105]. Дослідники зауважують, що польські лексичні елементи простежуються вже в найдавніших писемних пам'ятках української мови [57, с. 125].

До лексичних полонізмів [268, с. 503], що містяться на периферії досліджуваних лексико-семантичних групах, зараховуємо, зокрема, такі: *влочня* – «спис» (23, с. 107), *гаківниця* (5, I, с. 154), *збруя* (5, II, с. 248).

Українсько-польські мовні взаємозв'язки мали різний напрямок, інтенсивність, характер впливу, різну мовну стійкість. Саме польська мова була основним посередником при передаванні в українську мову запозичень з інших мов, наприклад: 1) з чеської мови: *брама* – «великі ворота в фортецях, укріпленнях» (5, I, с. 244); *рушниця* – «вогнепальна зброя» (5, V, с. 152); 2) з німецької мови: *аркебуза* – «старовинна гнотова рушниця, яку заряджали з дула (XV–XVI ст.)» (5, I, с. 85); *гаубиця* – «артилерійська зброя зі стволом середньої довжини, що стріляє навісним вогнем» (5, I, с. 482); *казарма* – «спеціальна будівля для розміщення військових частин» (5, II, с. 340); *куля* – «передня частина бойового патрона» (5, III, с. 135); *панцир* – «частина бойового спорядження воїна для

захисту тулуба від ударів зброї» (5, IV, с. 280), *пушка* – «гармата» (5, IV, с. 645); 3) з французької мови: *алебарда* – «старовинна зброя – сокира у вигляді півмісяця, насаджена на довгий держак із списом на кінці» (5, I, с. 60); амуніція – «спорядження» (5, I, с. 69); 4) з італійської мови: *башта* – «оборонне укріплення» (5, I, с. 156); *гармата* – «артилерія» (5, I, с. 475); *мушкет* – «старовинна гнотова рушниця» (5, III, с. 544). Загалом, на думку науковців, питання про польське посередництво при передаванні європейських упливів в українську мову залишається відкритим, оскільки багато західноєвропейців не мають спеціальних поміток, а тому шляхи їх проникнення в українську мову могли бути й іншими [304, с. 105].

Довге співіснування України з Росією в межах однієї держави пояснює потужний уплив російської мови на розвиток української військової лексики. Узаємодія двох мов, у якій переважали, звичайно, російські впливи, особливо протягом тривалого абсолютно безправного існування української мови, розпочалася з другої половини XVII ст. Уплив російської мови особливо посилювався із другої половини XVII – XVIII ст. після приєднання України до Росії.

Дослідження мовознавців, зокрема В. Сімонок, дають змогу констатувати, що для української мови XV – середини XVII ст. мовою-посередником виступала польська. Із середини XVII ст. на заході України триває вплив польської мови, на сході – російської [223, с. 7]. У сучасній україністиці точаться дискусії щодо встановлення джерела запозичень, визначення мови-посередниці; різні дослідники неоднаково також визначають початкову точку відліку історії запозичень у мові-реципієнті.

Особливо велика увага надається російській мові, яка в середині XX ст. була посередницею у процесі запозичення англійської лексики в українську мову. Ю. Шевчук вважає, що «російська культура для українського суспільства стала заміником англомовної культури. Вона стала кривим дзеркалом, у якому українське суспільство бачить решту світу й бачить себе самого в світі» [293]. За словами автора, уся іноземна культура, зокрема й англійські запозичення, потрапляє в українську мову лише через посередництво російської. О. Муромцева зазначає: слова з європейських

мов через посередництво російської засвоювалися у великому обсязі й значно активніше, ніж власне російські лексеми, що пов'язано із загальним процесом інтернаціоналізації лексичного складу багатьох мов [171, с. 59]. Дослідження деяких учених (О. Стишова, О. Семенюка) переконують, що, на відміну від попереднього періоду розвитку української літературної мови, сучасне запозичення здійснюється не через посередництво російської мови, а переважно з мови-джерела. На наш погляд, російська мова хоч і має великий вплив на українську, особливо у східних регіонах нашої держави, однак неправомірно вважати, що Росія є єдиним посередником і саме через неї відбувається запозичення всіх англійців в українську мову, адже питання визначення мови-джерела є дискусійним, і, окрім опосередкованих англійців, в українській мові є багато прямих запозичень з англійської [215, с. 97; 237, с. 242].

Як посередниця російська мова трансформувала значну кількість іншомовних військових лексем:

1) французького походження: *автомат* (5, I, 43); *алебарда* (5, I, с. 60); *амбразура* (5, I, с. 66); *ангар* (5, I, с. 72); *артилерія* (5, I, с. 88); *база* (5, I, с. 113); *бівак* (5, I, с. 190); *гашетка* (5, I, с. 484); *карабін* (5, II, с. 381); *корвет* (5, III, с. 13); *куртина* (5, III, с. 158); *лафет* (5, III, с. 202); *планшет* (5, V, с. 427); *портуня* (5, IV, с. 530); *редут* (5, V, с. 46);

2) німецького походження: *картеч* (5, II, с. 396); *плац* (5, IV, с. 433);

3) англійського походження: *берданка* (5, I, с. 169); *монітор* (5, III, с. 507) тощо.

Одним із засобів запозичення є кальки — це особлива форма адаптації, пристосування іншомовних слів (здебільшого інтернаціональних до системи мови-запозичувача) шляхом буквального перекладу [268, с. 245]. Якщо у звичайному запозиченні переймають і зовнішню, і внутрішню форми, то при калькуванні копіюють значення та спосіб будови номена, а зовнішню форму передають власними морфемами чи словами.

П. Селігей вбачає у процесі калькування більш осмислений спосіб збагачувати фахову лексику й термінологію, ніж «сліпе

запозичання». На його думку, кальки точніше передають значення оригінала, краще вписуються в лексичний і словотвірний рівні мови, збуджують її словотвірні можливості і, найголовніше, пришвидшують розвиток лексики [214, с. 27]. Н. Клименко зазначає, що калькування є характерною рисою мовного розвитку, підтверджуючи надійний імунітет розвиненої літературної мови, її здатність оперативно відбивати найновіші реалії життя [82, с. 99]. На наше переконання, цей процес у військовій субмові має і зворотній характер. В умовах посиленого російського тиску військова лексика надмірно перенаситилася кальками. Так, у назвах зброї, бойових припасів, амуніції фіксуємо лексеми: *затвор* (рос. затвор) – *замок*, *патрон* (рос. патрон) – *набій*, *прицільна планка* (рос. прицельная планка) – *планка мірника*, *речовий мішок* (рос. вещевой мешок) – *наплічник*, *сошка* (кулеметна) (рос. сошка) – *підпора* тощо. Українська військова лексика зазнавала тиску і на морфемному рівні, як-от морфемні кальки із суфіксом -уч, -юч, -овк: *детонуючий шнур* – *детонаційний*, *плавучі засоби* – *плавні*, *екіпіровка* – *виряд*; із префіксом обез-: *обеззброєний* – *роззброєний* тощо. На жаль, розвідок із теорії та історії калькування у військовій субмові, як і інших фахових підсистемах, замало. Словника кальок у військовому слововжитку немає, розпізнати їх часом буває важко. Ця проблема лишається перспективною ділянкою для дослідження.

Варто наголосити, що активізація процесів входження і функціонування військових запозичень в українську мову відзначається різноаспектністю й неординарністю. Проте чітко простежуються дві основні тенденції протилежного характеру. З одного боку, це долучення української лексичної системи в інтернаціоналізаційні процеси, розуміння необхідності заповнення термінологічних і поняттєвих лакун, а також сприйняття інтенсифікації запозичення з інших мов як опосередкованого вияву демократизації, свободи, політики відкритості тощо. З іншого ж, – протидія лінгвістичної і культурно-мовної свідомості української спільноти бурхливому припливу чужомовних елементів як шкідливому чинникові впливу, що руйнує національні лінгвальні основи [215, с. 119].

Тенденція до активізації власних мовних ресурсів у лексиконі, зауважує Н. Клименко, намагання позбутися кальок або й узагалі одиниць спільного лексичного фонду властиві будь-якій мові на етапі утвердження в статусі державної або офіційної [82, с. 105].

Актуальним, на нашу думку, є зауваження О. Ткаченка, що носії мов із міцним соціолінгвістичними позиціями загалом толерантно ставляться до процесу запозичення. Зовсім інакше до них ставиться народ, чю мову загрожує поглинути інша мова [259, с. 233].

Велика кількість русизмів відтворюється в соціальних діалектизмах українських вояків, що проходили військову службу на території Росії. Наприклад: *бабушка, баба* – «важка гармата» [50, с. 9]; *бутилка* – «гранати з ручкою» [50, с. 9]; *картошка* – «яйцева граната» [50, с. 9]; *кошельок* – «хлібна сумка» [50, с. 15]; *крючок* – «пістоль» [50, с. 9]; *чемодан* – «набій важкої гармати» [50, с. 9].

Установлено, що сучасні українські військові соціальні діалектизми зазнають впливу так званого українсько-російського військового «суржику», що функціонує у військовому середовищі [8, с. 13]. Наприклад: *алкоголічка* – «будь-яка цивільна сумка, яку курсанти використовують замість спеціальної польової сумки» [8, с. 267]; *битовка* – «кімната побутового обслуговування» [8, с. 268]; *взьютка* – «центральный прохід у казармі» [8, с. 269]; *каеспешка* – «контрольно-слідова смуга на кордоні (< від рос. КСП – контрольно-следовая полоса)» [8, с. 276]; *каптьорка* – «приміщення для зберігання майна підрозділу» [8, с. 277]; *караулка* – «приміщення для варти» [8, с. 277]; *липучка* – «міна» [8, с. 278].

На нашу думку, використання соціальних діалектизмів не завжди сприяє позитивному розвитку військової лексики. Розвиток професійної ненормативної лексики зумовлюють внутрішньомовні процеси, зокрема закон мовної економії, наприклад, *бик* – «бойовий комплект»; *гарнізонка* – «гарнізонна варта»; *грак* – «код. штурмовик СУ-25»; *ен-зе* «недоторканий запас»; *ефка, лимонка* – «ручна уламкова граната Ф-1»; *зе-зе-ка* – «загальновійськовий захисний комплект». Проте не всі запозичення з російської мови як у стандартній, так і в субстандартній військовій лексиці є виправданими з погляду структури української мови та її культури. На думку

науковців, надмір уживання таких конструкцій переобтяжує лексико-семантичну систему мови і витісняє наявні в ній загальноновживані відповідники [243, с. 288, 214, с. 21]. Це вимагає більш критичного ставлення до частини запозичень, що не відповідають фонетичним, граматичним, стилістичним особливостям військової лексики української мови і розхитують їх структуру. Деякі слова набувають статусу просторічної лайливої лексики й засмічують мову, наприклад: *дура* – «одиниця вогнепальної зброї» [8, с. 273], *кишкодав* – «ремінь» [8, с. 276], *ліфчик* – «спецжилет для магазинів і ручних гранат» [8, с. 278], *ригаловка* – «солдатська їдальня» [8, с. 283].

Оскільки російська мова, через історичні обставини й у зв'язку з «мовною» ситуацією в сучасній українській армії, усе ще застосовується для спілкування у військовій галузі, це зумовлює наявність «східної» тенденції в розбудові української військової субмови [161, с. 7]. Двомовність у Збройних Силах України є тимчасовим явищем, тому що її наявність спричинена особливостями функціонування української мови в попередній період її історії (виключенням зі сфери військового спілкування, відсутністю національних кадрів, які володіють рідною мовою в усіх її функціональних різновидах, комплексом інтра- та екстралінгвальних наслідків попереднього контактування з російською мовою, етносоціальним білінгвізмом більшості населення України).

Зауважимо, що динаміка значних лексичних модифікацій в сучасній українській мові спричинена передусім тенденцією до відродження національної ідентичності, зміною лінгвістичних смаків мовців. Так, у сучасній військовій субмові послугуються переважно лексемами, що з'явилися як результат відмежування від спільних або схожих з російською мовою слів (*гелікоптер*, *летовище*, *мана* замість *вертоліт*, *аеродром*, *карта*). У такому слововживанні ми вбачаємо спробу української військової спільноти заявити про себе специфічною лексикою, що характерно для кожного нового періоду в історії народу. Відбувається процес органічного несприйняття, відштовхування нав'язаної ідеологією мовної практики.

Отже, у науковій лексиці співіснують чуже й питоме, інтернаціональне й національне. Перший складник єднає її з міжнародними

стандартами, другий виявляє її самотність, зберігає народний характер. Гадаємо, що для повноцінного розвитку фахової субмови важливо дотримуватися рівноваги, оптимального співвідношення цих двох складових, урахувувати однаковою мірою як зарубіжні здобутки, так і національні традиції. В українській військовій лексиці це означає, що в ній мають на рівноправних засадах побутовати терміни як запозичені із західноєвропейських мов чи утворені з греко-латинських елементів, так і посталі на ґрунті питомих (слов'янських) словотвірних засобів. Нехтування тієї чи тієї складової може зашкодити усталенню галузевої лексики, порушити її органічність, загальмувати розвиток військової лексичної підсистеми.

Запозичення з неслов'янських мов.

Українська мова – мова етносу, який упродовж століть був надзвичайно динамічним щодо контактів із іншими народами, зберігає сліди впливів інших мов і культур упродовж усього засвідченого історією часу розвитку. Якщо враховувати те, що на українській етномовній території поряд із українською мовою широко функціонували інші мови, то важливо поетапно вивчити для кожного хронологічного зрізу історії української мови, і військової субмови зокрема, джерела, характер, напрями впливів інших мов і культур упродовж усього засвідченого історією часу розвитку [56, с. 3].

Основною причиною запозичень із неслов'янських мов мовознавці вбачають відсутність у рідній мові еквівалентного слова для позначення нового поняття, предмета, явища. Крім того, з-поміж внутрішніх чинників виокремлюємо тенденцію до вживання одного запозиченого слова замість описового звороту та потребу в деталізації відповідного значення, розмежування його смислових відтінків шляхом закріплення їх за різними словами [59, с. 44, 265, с. 84].

На сучасному синхронному зрізі за походженням дослідники військової лексики виділяють: 1) власно мовні запозичення (народні назви або переосмислення загальноновживаних слів, спільнослов'янські назви, перші іншомовні запозичення); 2) давні іншомовні запозичення; 3) запозичення XVIII–XIX ст.; 4) нові іншомовні запозичення [265, с. 83].

До найдавніших військових назв належать запозичення з тюркських мов: *аркан* (5, I, с. 85), *булат* (5, I, с. 289), *бунчук* (5, I, с. 296), *ганджар* [304, с. 111], *канчук* [304, с. 111], *кістень* [304, с. 111], *кинджал* [304, с. 111], *кіш* (5, II, с. 452), *кобур* [304, с. 111], *курінь* (5, III, с. 154), *нагайка* (5, IV, с. 20), *сагайдак* (5, V, с. 161), *чекан* [304, с. 111], *ятаган* (25, IV, с. 567). Вони зумовлені воєнними, торговельно-економічними контактами з тюркськими народами й відбувалися переважно усним шляхом. Фонетичними ознаками слів тюркського походження є вживання одного й того самого голосного звука в усіх складах слова (*бунчук*, *нагайка*, *сагайдак*, *ятаган*), наявність у кінці слів звукосполучення [ан] (*аркан*).

Освоєння давніх запозичень, на думку дослідників, було зумовлене потребою номінації нових реалій військової справи, які на українському ґрунті не мали поняттєвих відповідників [265, с. 85].

До найдавніших книжних засвоєнь належать запозичення з класичних мов – грецької та латинської. Можна припустити, що частина військових латинізмів й грецизмів на українські терени потрапила безпосередньо. Зауважимо, що чисельність прямих та безпосередніх запозичень із класичних мов досить обмежена, як наприклад, номен *катапульта* запозичений із латинської (лат. *catapulta*) – «військова машина для метання каменів, стріл, колод» (5, II, с. 402). До найдавніших грецьких запозичень належать насамперед слова, засвоєні староукраїнською мовою внаслідок безпосередніх торгово-економічних зв'язків східних слов'ян із Грецією та колоніями на північному узбережжі Чорного моря. Торговельні й військові зносини з греками дали українській мові номени *канат*, *корабель*, *парус* тощо [252, с. 126].

Крім давніх грецьких лексичних запозичень, українська військова лексика поповнюється різними термінологічними словами, утвореними з окремих грецьких словотворчих формантів (суфіксів, префіксів). Здебільшого військові назви, переважно сучасні, утворюються на ґрунті запозичених словотворчих елементів грецького походження (*авто-*, *аеро-*, *гідро-*, *електро-*, *фото-*, *анти-*), які вживаються для продукування нових військових назв на основі як іншомовних, так і питомих. Такі утворення, що досить значною

кількістю представлені у виокремлених групах військової лексики, ми розглядали в попередньому розділі.

Дослідження мовно-культурної ситуації в Україні доводять, що латинська мова через посередництво польської культури в XVI—XVII ст. активно проникає на східнослов'янські терени, де посідає помітне місце в науковому, духовному, адміністративному, культурному та військовому житті України [57]. Системне вивчення української військової лексики вказує, як зазначалося вище, на польське посередництво в засвоєнні окремих латинізмів, як-от: *армата* «гармата» [304, с. 104], *арматура* – «зброя, військовий риштунок» (5, I, с. 86); *апарат* – «сукупність речей призначених для стрільби» (5, I, с. 78).

Українська мова запозичила з латинської також низку префіксів та суфіксів, які активно вживаються для творення сучасних військових номенів: *де-*, *контр-*, *-ація*, *-тор* [252, с. 128]. Наведені приклади засвідчують, що поява нових військових номенів тісно пов'язана з використанням словотворчих елементів давньогрецької та латинської мов; класичні мови виконують роль термінотворчого потенціалу у створенні сучасної військової субмови. Використання сучасною термінологією інтернаціональних терміноелементів дає змогу говорити про інтернаціональний лексичний фонд та функціонування номенів греко-латинського походження в межах термінологічних одиниць, що належать сучасним фаховим підсистемам [42, с. 145]. Сьогодні латинська мова продовжує служити джерелом для побудови нових фахових номенів, які пристосовуються до норм мови-реципієнта графічно і фонетично. У військовій лексиці виникають слова, які були відсутні у класичних мовах. Особливо це стосується назв військово-технічного обладнання, де нові номени створювалися з греко-латинських елементів навіть для абсолютно нових понять, невідомих в античні часи.

Дедалі помітнішу роль у засвоєнні міжнародних термінів практично в усіх галузях військової діяльності відіграють сучасні мови, зокрема німецька, французька, англійська та інші. Ці засвоєння відбувалися за різних часів, інтенсивність їх визначалася історичними подіями. Так, запозичення слів із німецької мови потрапляли

до української внаслідок як військових конфліктів, так і економічних та культурних контактів. Німецькі запозичення настільки адаптувалися в лексичній системі української мови з власне номінативного, фонетичного та морфологічного поглядів, що в багатьох випадках вони не сприймаються як слова іншомовного походження, наприклад: *бомба* – нім. *Bombe* (314, с. 47), *варта* – нім. *Warte* (5, I, с. 333), *куля* – нім. *Kugel* (314, с. 394), *патрон* – нім. *Patrone* (5, IV, с. 317), *ракета* – нім. *Rakete* (19, с. 479). В українській військовій лексиці вживаються такі лексеми німецького походження, як-от: *візир* – «прицільне пристосування з прорізом для стрільби» (19, с. 107); *мундштук* – «вудила для управління верховим конем» (5, III, с. 534); *патронташ* – «сумка чи пояс з футлярами для рушничних або пістолетних патронів» (5, IV, с. 317); *шпора* – «металева дужка із зубчастим або гладеньким коліщатком посередині, що прикріплюється до чобіт вершника» (19, с. 657); *бекет* – «військовий пікет, сторожа» (5, I, с. 164); *берда* – «варта, сторожа» (5, I, с. 169); *бруствер* – «невеликий земляний насип для захисту бійців від ворожого вогню та зручнішої стрільби з шанця, траншеї» (19, с. 92).

Наведеними лексемами не вичерпується розмаїття німецьких запозичень у назвах зброї та амуніції. Наприклад, нові види зброї (хімічна, біологічна, бактеріологічна та інші) зумовлюють «військове замовлення» спеціальних лексем на позначення компонентів цих військових реалій, наприклад, *зарин* – «отруйна речовина нервово-паралітичної дії» (19, с. 214). Запозичення *компас* (5, II, с. 541), *рюкзак* (5, V, с. 151) вживаються на позначення реалій, які є необхідною складовою сучасної амуніції військовика.

Як правило, для німецьких входжень основною диференційною ознакою є звукосполучення [шт] (*штаб* – «орган управління військами, особи, що входять до складу цього органу, і місце його розташування» (19, с. 657) та звук [ц] на початку слова (*цапфа* – «частина осей і валів машин» (19, с. 639), а також творення складних слів без єднальних голосних (*блокгауз* – «бойова споруда, пристосована для ведення кругового кулеметного й артилерійського вогню» (19, с. 86); *цейхгауз* – «складське приміщення для зберігання запасів зброї, спорядження, обмундирування, продовольства» (19, с. 640),

гауптвахта – «приміщення для утримання під арештом військово-службовців» (19, с. 119). В останніх проілюстрованих прикладах наявна ще така особливість іншомовних слів, як збіг приголосних звуків *-йхг-*, *-птв-*. Інтегральною ознакою складних номенів *цейхгауз*, *блокгауз* є друга частина *-гауз* – нім. Haus «будинок» (314, с. 827).

У першій половині ХХ ст. вплив німецької мови спостерігаємо в соціолектизмах українців з австрійської та німецької армій: *броцак* – «хлібна сумка» (нім. Brotsack) [50, с. 21]; *вахцимбра* – «вартівня» (нім. Wachzimmer) [50, с. 10]; *гвер* – «рушниця» (нім. Gewehr – рушниця) [50, с. 9]; *гуляшканона* – «польова кухня» (нім. Gulaschkanone) [50, с. 10]; *лазар* – «шпиталь» (нім. Lazarett «військовий шпиталь») [50, с. 11]; *панцерфавстпатрон* – «патрон з бронебійною термогранатою» (нім. Panzerfaustpatrone) [50, с. 21]; *фельдшпата* – «польова лопатка» (нім. Feldspaten) [50, с. 21]; *шіфа* – «корабель» (нім. Schiff) [50, с. 9]; *шмайсер* – «машиновий пістоль» (нім. Schmeißer) [50, с. 21]; *шприт* – «бензин» (нім. військ. Sprit, скорочене з Spiritus, латин. «дух, есенція») [50, с. 21]; *штуба* – «кімната в казармі» (нім. Stube) [50, с. 25].

Для розвитку військового вокабуляра чимале значення мала французька мова, яка фактично була найбільшим донором поповнення інтернаціональної фахової лексики, оскільки на її теренах засвоєний досить великий обсяг латинізмів [67, с.116]. У її складі виокремлюємо такі лексико-семантичні групи сучасних назв на позначення: 1) зброї та її частин: *ежектор* (19, с. 187); *кастет* (5, II, с. 400); *петарда* (19, с. 436); *пістолет* (5, IV, с. 416); *револьвер* (5, V, с. 41); *трофей* (5, V, с. 652); *фугас* (19, с. 629); 2) амуніції: *бінокль* (5, I, с. 200); *парашут* (5, IV, с. 292).

На периферії виокремлених груп містяться запозичення, що номінують давні військові назви, як-от: *арбалет* (19, с. 52); *бомбарда* (19, с. 88); *кіраса* (5, II, с. 449).

У лексико-семантичній групі «Назви споруд» деякі французькі запозичення потребують пояснення значення, тому що не є загальновідомими для пересічних носіїв української мови. Наприклад: *апроші* – «змієподібні й зигзагоподібні земляні рови, що прокладалися для безпечного несподіваного наближення до стін фортеці

перед її штурмом» (19, с. 51); *репер* – «пункт на місцевості чи повітрі, за яким проводиться пристрілювання» (19, с. 496); *фас* – «прямо-лінійна дільниця фортечної огорожі чи польового укріплення з визначеним напрямом вогню» (19, с. 605); *флеш* – «старовинне, переважно польове укріплення з двох фасів, ровів, шанців, які утворювали тупий кут, звернений вершиною до ворога» (19, с. 618). Крім того, до запозичень досліджуваної групи зараховуємо лексеми, значення яких відомо або пояснювалося в попередніх підрозділах, як-от: *барикада* (5, I, с. 143), *потерна* (19, с. 455), *равелін* (19, с. 476), *тир* (5, V, с. 570), *траверз* (5, V, с. 612), *форт* (19, с. 624).

Ознаками слів французького походження є звукосполучення [ам], [ан] (*аванпост* (19, с. 5), *амфібія* (5, I, с. 69), *камуфляж* (5, II, с. 360), *траншея* (5, V, с. 620), основи на *-аж*, *-ер*, *-он* (*бастион* (5, I, с. 149), *бліндаж* (19, с. 85), *еспадрон* (19, с. 207), *медальйон* (5, III, с. 427), *пістон* (5, IV, с. 417), *понтон* (5, IV, с. 514), *транспортер* (19, с. 583), а також наявність напівпом'якшених губних перед [у] (*фюзеляж* – «корпус літака, вертольота, планера чи іншого літального апарата» (19, с. 630). У таких запозиченнях здебільшого наголошеним є останній склад (*каземат* (5, II, с. 341), *капонір* (19, с. 252), *люнет* (19, с. 380), *палісад* (5, IV, с. 267), *паранет* (5, IV, с. 291).

Окрему групу військової лексики становлять запозичення з голландської мови: *баласт* (5, I, с. 125), *камбуз* (5, II, с. 357), *крейсер* (5, III, с. 82), *рангоут* (25, III, с. 442), *рубка* (5, V, с. 132), *трап* (5, V, с. 620), *флагшток* (25, IV, с. 198), *шпангоути* (25, IV, с. 470).

Порівняно пізнішими є англійські лексичні запозичення в українській військовій лексиці. Л. Туровська зауважує, що українсько-англійські мовні зв'язки не були постійними й мали найчастіше опосередкований характер: головними посередниками були французька, німецька і, як уже зазначалося, російська та польська мови [265, с. 86]. За допомогою англійської запозичувалися переважно назви порівняно сучасної військової техніки та приладів: *базука* – «реактивна протитанкова зброя» (5, I, с. 114); *дредноут* – «великий панцерний лінійний корабель з далекобійною артилерією» (19, с. 182); *локатор* – «пристрій, яким визначають місце знаходження літака, судна чи іншого об'єкта» (5, III, с. 282); *стрингер* –

«одна з повздожніх в'язей корпусу судна або літака, що проходить через усю конструкцію та надає їй жорсткості й міцності» (19, с. 551), *трал* – «пристрої для вилову мін» (5, V, с. 616), а також загально-відомі військові лексеми *субмарина* – (5, V, с. 461), *танк* (5, V, с. 514), *торпеда* (5, V, с. 607).

З-поміж англійських запозичень трапляються назви споруд (*бункер* (5, I, с. 296) і вибухових речовин (*напалм* (5, IV, с. 37), *тро-тил* (5, V, с. 651)).

Фонетичною особливістю військових назв англійського походження є звукосполучення [ай], [ей] *рейдер* (19, с. 490); *снайпер*.

Сьогодні характерною рисою є наявність прямих, природних мовних контактів між англійською та українською мовами. Зазначимо, що важливу роль наразі відіграє термінологічна двомовність фахівців, пов'язана з глибоким вивченням іноземної мови, що полегшує фахове спілкування, зміцнює міжнародне військове співробітництво і сприяє розвитку вітчизняної військової справи через упровадження досягнень світової військової науки.

У процесі дослідження виокремлено групу лексем іншомовного походження, які потрапили до української військової субмови через посередництво інших мов. Так, скажімо, лексеми французького походження *гарнізон* (5, I, с. 476), *порт* (5, IV, с. 529), *рапіра* (5, I, с. 27) потрапили до української мови через німецьке посередництво.

З німецької через посередництво польської мови до військової лексики української мови увійшли лексеми: *аркебуза* (5, I, с. 85), *вал* (5, I, с. 323), *гаубиця* (5, I, с. 482), *казарма* (5, II, с. 340), *куля* (5, III, с. 135), *панцир* (5, IV, с. 280).

Висока відтворюваність іншомовних запозичень в українському військовому слововжитку ХХ ст. була не лише наслідком міжмовної взаємодії, спричиненої впливом на українську мову в результаті безпосереднього контактування територіально суміжних мов країн-завойовників, але й зумовлювалася дією суто лінгвістичних чинників, зокрема потребою залучення нових виражальних засобів для фахової номінації, яких українській мові вкрай бракувало через відсутність державності й недостатню сформованість галузевих підсистем. З огляду на це проникнення окремих елементів норм

німецької, польської, російської й інших мовних систем в українську було «природно неминучим, оскільки вони мали за собою тривалу традицію офіційно-адміністративного вживання і виступали провідниками-посередниками в засвоєнні українською мовою нових реалій і понять, пов'язаних із науковими та культурними здобутками сусідніх народів» [258, с. 88]. Подолання дефіциту власних номінативних засобів чужомовними лексичними надходженнями в цей час реалізовувалося передусім потугами національно свідомої української інтелігенції, представники якої намагалися інтелектуалізувати рідну мову, піднести її до рівня стилістично виповнених західноєвропейських. Так, наприклад, німецькі кальки на позначення видів зброї стали невід'ємною частиною сучасного українського військового лексикону, як-от: *Bombenwerfer* – *бомбомет* (8, с. 38), *Flammenwerfer* – *вогнемет* (8, с. 69), *Gaswerfer* – *газомет* (8, с. 79), *Granatwerfer* – *гранатомет* (8, с. 91), *Minenwerfer* – *міномет* (8, с. 142) тощо.

При переході до мови-реципієнта іншомовні запозичення починають видозмінюватися відповідно до її законів. Проникаючи до нового мовного середовища, запозичене слово пристосовується до чужої лексичної системи, входить у чужі для нього лексичні зв'язки. Процес адаптації – це формування лексичних зв'язків слова в новій системі, створення серій і рядів типових уживань його в мові, які узагальнюються та є достатніми для актуалізації значення [100, с. 4]. Ознаки адаптації можуть бути формальними, коли асиміляція запозичень до системи мови-реципієнта відображається на формальній оболонці слова (зміни зовнішньої структури слова сигналізують про пристосування запозичення до системи мови), і функціональними, до яких належать різні аспекти лексико-семантичних змін і вживаність запозичень у мові-реципієнта. Науковці виокремлюють кілька рівнів адаптації запозичених слів: фонетична, морфологічна та семантична адаптація [171, с. 85]. Закорінення іншомовного слова в мові-реципієнті пов'язують із чотирма етапами: 1) початковим – уживанням іншомовного слова в тексті в його питомій орфографічній (фонетичній) і граматичній формі, без транскрипції і транслітерації, як своєрідного

вкраплення; 2) другим – пристосування його до системи мови-реципієнта через надання слову відповідної граматичної форми; 3) третім – утратою іншомовним словом ознак незвичності, набуттям ним рівноправності з іншими питомими словами; 4) четвертим – адаптацією іншомовного слова у стилістичній системі мови-реципієнта, тобто зняттям ситуативно-стилістичних і соціальних обмежень слововживання [108, с. 74–78].

Ступінь фонетичної адаптації варіюється й залежить від того, наскільки близькими за своїм походженням є мова-постачальник нової лексичної одиниці й мова-реципієнт. У споріднених мовах іншомовне слово передається доволі точно. У разі, коли запозичене слово складається зі звуків, непритаманних для мови-реципієнта, вони замінюються найбільш близькими звуками, що існують у мові, наприклад: *ефес* < нім. *Gefaß* (19, с. 210), *гармата* < італ. *armata* (5, I, с. 475), *компас* < нім. *Kompaß* (5, II, с. 541), *мушкет* < фр. *mousquet* (5, III, с. 544), *планшет* < фр. *planchette* (19, с. 443), *флеш* < фр. *flèche* (19, с. 618), *фюзеляж* < фр. *fuselage* (19, с. 630). Так, українській мові не властиві дифтонги, тому в словах німецького походження на їх місці вживаються два голосні, що належать до різних складів, як-от: *блокгауз* < нім. *Blockhaus* (19, с. 86), *гаунтвахта* < нім. *Hauptwache* або замінюються на сполучення голосного з приголосним *цейхгауз* < нім. *Zeughaus* (19, с. 640).

У військових назвах іншомовного походження немає подовжених приголосних звуків, отже, і літер на їх позначення: *баласт* – гол. *ballact* (19, с. 70), *барикада* – фр. *barricade* (19, с. 74), *капонір* – фр. *carponnière* (19, с. 252), *корвет* – фр. *corvette* (19, с. 297), *лафет* – нім. *Lafette* (19, с. 317), *люнет* – фр. *lunette* (19, с. 330), *парабелум* – нім. *Parabellum* (5, IV, с. 288), *фугас* – фр. *fougasse* (19, с. 629).

До фонетичних ознак запозичених військових номенів відносимо початкове *а-* (*аванпост*, *амфібія*, *апроші*, *арбалет*), *ф-* (*фас*, *форт*, *фрегат*) поєднання приголосних сполук *-ск-*, *-ст-* (*баласт*, *бастіон*, *бруствер*, *кастет*, *перископ*, *пістон*, *стилет*, *стрингер*).

Із процесом фонетичного пристосування запозичень безпосередньо пов'язаний процес їх графічної адаптації. Коли ж основним

фактором є графіка, написання іншомовного слова, тоді йдеться про його транслітераційну передачу, наприклад: *артилерія* – фр. *artillerie* (19, с. 56), *вінчестер* – англ. *Winchester* (19, с. 108), *галера* – італ. *galera* (19, с. 114), *напалм* – англ. *napalm* (313, с. 993) *паланка* – італ. *palanca* (5, IV, с. 260), *револьвер* – англ. *revolver* (313, с. 1277), *флотилія* – італ. *flottiglia* (19, с. 619), *шрапнель* – англ. *shrapnel* (313, с. 1381).

Різновидом адаптації запозичень є їх морфологічне пристосування до граматичної та словотвірної систем мови-реципієнта. На переконання О. Стишова, цей процес, порівняно з фонетичним освоєнням, характеризується більшою чіткістю, усталеністю, відсутністю дублетних лексичних одиниць [268, с. 248]. Морфологічну адаптацію розглядають за граматичними категоріями. Більшість запозичень у сфері військової лексики належать до лексикограматичного розряду іменників. Морфологічне освоєння іншомовних іменників відбувається шляхом послідовної втрати артиклів, не характерних для української мови.

У результаті дослідження виявлені матеріальні трансформовані запозичення зі заміною закінчення: *фальконет* – італ. *falconetto* (19, с. 603), *флот* – фр. *flotte* (19, с. 619).

У деяких іменниках жіночого роду французького та німецького походження на позначення військових назв кінцевий голосний *-e* в українській мові замінюється на *-а*, наприклад: *амбразура* – фр. *embrasure* (19, с. 31), *бомбарда* – фр. *bombarde* (19, с. 88), *кіраса* – фр. *cuirasse* (19, с. 270), *куртина* – фр. *courtine* (19, с. 311), *потерна* – фр. *poterne* (19, с. 455), *ракета* – нім. *Rakete* (19, с. 479). У військових назвах французького походження чоловічого роду кінцевий голосний *-e* в українській мові не вживається: *арбалет* – фр. *arbalète* (19, с. 52), *бліндаж* – фр. *blindage* (19, с. 85), *каземат* – фр. *casemate* (19, с. 243), *палисад* – фр. *pallisade* (19, с. 415), *парашут* – фр. *parachute* (19, с. 421), *редут* – фр. *redoute* (19, с. 488), *траверс* – фр. *traverse* (19, с. 580), *фрегат* – фр. *frégate* (19, с. 627).

Одним із показників ступеня морфологічної адаптації є набуття запозиченими основами здатності приєднувати питомі суфікси.

Лексичні одиниці поступово адаптуються в новій для них мовній системі, асимілюються фонетично, набувають семантичної самостійності й продуктивної сили та стають потенційними засновниками нових слів: *автомат* → *автоматний*, *мушкет* → *мушкетний*, *ракета* → *ракетний*, *торпеда* → *торпедний*, *торпедований*, *торпедувати*.

На сучасному етапі розвитку назв військового обладнання, техніки та зброї, як уже зазначалося в попередньому розділі, спостерігається збільшення словотвірної продуктивності низки запозичених морфем, зокрема кореневих і афіксальних, як-от: *авіаносій* (2, с. 26), *аеронавігація* (14, с. 402), *гідроазимуткомпас* (2, с. 57), *інфрачервоний* (приціл, бінокль) (14, с. 459), *контрмінометний* (вогонь) (14, с. 464), *ультразвуковий* (локатор) (14, с. 553).

Головним показником морфологічного освоєння є входження іншомовного слова до певного лексико-граматичного класу слів (частин мови) мови-реципієнта й набуття у зв'язку з цим відповідних морфологічних і синтаксичних ознак. Наприклад, іменники-запозичення з німецької мови *блокгауз*, *мундштук* у мові-джерелі мають форму середнього роду *das Blockhaus* (314, с. 684), *das Mundstück* (314, с. 928), а в українській мові вони засвоєні у формі чоловічого роду. Німецькі запозичення *патрон* – *die Patrone* (314, с. 952), *патронташ* – *die Patronentasche* (314, с. 952), *шлагбаум* – *die Schranke* (314, с. 1001) у мові-джерелі виступали в жіночому роді, а українською мовою ці іменники освоєно у формі чоловічого роду. До цієї групи відносимо лексеми, які не є безпосередньо назвами зброї, але зараховуємо їх до групи частин військової техніки та оснащення, наприклад запозичені німецькі номени *шина* – *der Reifen* (314, с. 977), *шпора* – *der Sporn* (314, с. 544) у мові-джерелі мають форму чоловічого роду, а в українській мові – жіночого.

З-поміж морфологічних способів адаптації іншомовних слів виокремлюємо повне граматичне переосмислення й лексикалізацію [59, с. 58]. Повного граматичного переосмислення зазнають слова, які в мові-джерелі належать до однієї частини мови, а в українській – до іншої: укр. *артилерія* – 1) вогнепальна колективна

зброя, гармати різних конструкцій, що вражають противника з великої відстані; 2) рід військ, основним озброєнням яких є гармати; 3) наука про вогнепальну зброю та її застосування в бою; фр. *artillerie* – «постачати воєнне знаряддя» (5, I, с. 88); укр. *пищаль* – 1) старовинна вогнепальна зброя, схожа на рушницю; 2) старовинна артилерійська гармата; псл. *piscalь* від *pisčati* < *piskěti* «пищати» (5, III, с. 382).

Важливою стороною адаптації запозичень є їх семантичне освоєння. Абсолютна більшість запозичених назв зброї, амуніції, споруд в українській мові лексично засвоєна. Дослідники цього процесу відзначають, що семантичне освоєння запозичень передбачає їхнє входження в лексико-семантичну систему мови-реципієнта, установлення різноманітних зв'язків із питомими елементами словника, включення в різноманітні ряди і ланцюги залежностей, що в різних напрямках перетинають словниковий склад мови, належність нового слова до синонімічного ряду слів із подібним значенням і розмежування його – смислове чи стилістичне – з іншими елементами цього ряду; появу в ньому антонімічних опозицій на ґрунті нової мови; посідання ним певного місця в семантичних структурах і мікроструктурах нової мови і зміни в них, викликані його входженням [59, с. 60; 243, с. 250].

У розвитку семантичної структури слова спостерігається явище її ускладнення. Давні запозичення, що вже не сприймаються як такі (на це лише вказують етимологічні розвідки), мають здатність переосмислюватися на українському ґрунті. Наприклад, у військовій лексиці номен *багнет* (< пол. *bagnet* (5, I, с. 110) – «колюча зброя, яку звичайно насаджують на кінець дула рушниці; штик» через метафоричне перенесення за суміжністю набуває значення «один боєць-піхотинець (при вказуванні на кількість бійців)». Наприклад: *У батальйонах полку лишилося по п'ятнадцять – двадцять активних багнетів* (О. Гончар). У цьому ж переносному значенні реалізується лексема *шабля* «холодна, переважно кавалерійська зброя з зігнутим сталевим лезом і гострим кінцем» (21, XI, с. 395): *А скільки ви можете виставити шабель – сьогодні і в разі повстання* (В. Шкляр). Щодо походження давньої лексеми *шабля* (5,

VI, с. 365), то одностайної думки мовознавців поки не існує: одні вказують на польське коріння (< пол. *szabla* (23, 2, с. 487), інші – на давнє запозичення з угорської мови (< уг. *szablya* «шабля», букв. «різак» – є суфіксальним утворенням від *szabni* «різати»), спростовуючи при цьому гіпотезу про тюрксько-татарське коріння (23, 2, с. 487). Уважаємо, що на сприйнятливість і розвиток військової лексичної семантики впливають не лише розвиток військової справи та вдосконалення видів озброєння, а й національно-культурні чинники, ментальність носіїв мови, їхні асоціативно-образні традиції, активізовані в конкретну історичну добу. Передусім це стосується загальновідомих військових назв, які розширюють вузькоспеціальне значення, набувають додаткових сем і прагма-оцінних, стилістичних конотацій.

З-поміж іншомовних запозичень є низка таких, які в мові-оригіналі походили від власних назв, але до широкого ужитку на слов'янському ґрунті, в українській мові зокрема, ввійшли як загальні назви, в основі яких лежать асоціації за суміжністю [162, с. 45; 78, с. 23]. Наприклад, зразком перенесення власної назви на загальне військове поняття є слова, здебільшого іменники, що виникли в результаті переосмислення значення (власна назва винахідника чи власника – загальна назва) [29, с. 154–156; 42, с. 143]. Згодом вони почали функціонувати як слова з прямим значенням, наприклад: *берданка* (19, с. 78) – від прізвища конструктора Х. Бердана (пор.: *З лави підіймається кряжистий Олександр Підпригора, втупивши очі в підлогу, винувато перекидає з руки в руку міддю полатану цівку старої берданки і не може виважити з грудей корчувате слово* (М. Стельмах); *бікфорд, бікфордів шнур* (19, с. 80) – від прізвища англ. інженера У. Бікфорда (пор.: *Тут юнак вирвав уже непотрібний електродетонатор, замість нього вставив цурпалок бікфорду і, завагавшись на хвилику, приклав до нього прядив'яний шнур* (М. Стельмах); *браунінг* (19, с. 92) – від прізвища американського конструктора Д. Браунінга (пор.: *Погиба починає задихатися, і тоді Підпригора обома руками вихоплює його браунінг* (М. Стельмах); *кольт* (19, с. 278) – від прізвища американського зброяря С. Кольта (пор.: *Вовкулака звів кольта і вистрелив* (В. Шкляр),

максим – від прізвища американського зброяра Хайрема Стівенса Максима (пор.: *Ще дві черги, ще посвист куль, ще перестук «максима» і перший скрик, і падають двоє – один до машини, другий від машини* (М. Стельмах); *манліхер* [50, с. 9] – від нім. Mannlicher – винахідник удосконаленої рушниці (пор.: *Сутяга і Козуб набрели з боку Грушківки на завалену землянку, знайшли біля неї іржавий шомпол «манліхера», але все показувало на те, що «хата» щонайменше позаторішня З кишені він вийняв нагана, а з торби скриньку, що була мов щільник, напакована детонаторами* (М. Стельмах); *маузер* (19, с. 345) – від прізвища інженерів братів Вільгельма та Пауля Маузерів (пор.: *Нелегко йому тепер орудувати однією рукою, тому й замінив маузер на легшу зброю* (М. Стельмах); *наган* [42, с. 141] – від прізвища бельгійського зброяра Л. Нагана; *шрапнель* (19, с. 657) – від прізвища англ. винахідника Г. Шрапнеля (пор.: *Ох і зраділи хлопці, що розжилися на таку справжню розкіш, а не якийсь там ерзац, і зразу ж під обстрілом шрапнелі засмалили довжелезні цигарки* (М. Стельмах) тощо.

Під час дослідження виокремлено групу лексем, які не стабілізувалися узусом, проте використовуються в мовленні, зокрема художньому. Наприклад: *веблейскот* – від назви англійської компанії-виробника зброї Webley & Scott Co (пор.: *На столі, застеленім не скатертиною, а картою імперії, перед отаманом лежить арапник і дев'ятизарядний веблейскот, за спиною стоїть охоронник, обнизаний вінком бомб* (М. Стельмах); *люйс* – від прізвища полковника Армії США Айзека Ньютона Льюїса (пор.: *Коли попередю замаячили вершники, Ходя сипонув по них з «люйса»* (В. Шкляр); *мільс* – «граната» від прізвища розробника Уільяма Мілляса (пор.: *Позаглядав навіть у дїжки з квашениною, в кадоби, глечики, помацав картоплю в лозовому кошелі, наче там замість бульби могла виявитися розривна «кукурудза» чи «мільси»* (В. Шкляр); *штаєр* – від назви компанії-розробника Steyr Mannlicher GmbH & Co KG (пор.: *І дивіться, як помирають за Україну! – він підніс «штаєра» дулом до відкритого рота й натиснув на спускову скобу* (В. Шкляр).

Узаємодія національного й інтернаціонального особливо яскраво простежується в галузевих лексичних підсистемах, що

знаходяться у процесі розвитку. До таких належить і сучасна українська військова лексика, тому для відтворення об'єктивної картини її розвитку вкрай необхідним є дослідження впливу на її формування інших мов. Я. Яремко зазначає, що входження військових інтернаціоналізмів у лексичні пласти української літературної мови відображає інтенсивний розвиток військової науки і техніки. На переконання вченого, мовне відтворення цієї міжнародної тенденції було особливо важливим для української військової лексики, бо протидіяло тому стану номінативно-поняттєвої заблокованості, у якому вона опинилася після згортання процесу українізації [304, с. 277]. З-поміж військових номенів спостерігаємо пласт інтернаціоналізмів: укр. *бомба*, нім. *Bombe*, англ. *bomb*, фр. *bombe*; укр. *магазин*, нім. *Magazin*, англ. *magazine*; укр. *міна*, нім. *Mine*, англ. *mine*, фр. *mine*, ісп. *mina*; укр. *ракета*, нім. *Rakete*, італ. *rocchetta*; укр. *револьвер*, нім. *Revolver*, фр. *revolver*, англ. *revolver*; укр. *танк*, нім. *Tank*, англ. *tank*, ісп. *tanque*; укр. *торпеда*, нім. *Torpedo*, англ. *torpedo*, ісп. *torpedo*. На сучасному етапі проблема запозичень у фаховій субмові набула особливого значення у зв'язку з поглибленням міжнародної наукової та технічної інтеграції та активізацією термінів-інтернаціоналізмів. Вважаємо, що тенденція до інтернаціоналізації військової лексики загалом є позитивною, бо єдність наукової лексики пришвидшує обіг інформації, поліпшує співпрацю учених різних країн, спрощує опанування іноземних мов.

Проведене дослідження військових запозичень дає змогу дійти таких висновків:

– процес запозичення іншомовних лексичних одиниць у військовій сфері зумовлений внутрішньомовними (необхідністю позначення нових понять і реалій) й естралінгвальними чинниками (етапами розвитку військових галузей і мовними контактами, що відбуваються під час війн і військових конфліктів);

– більшість запозичень уходить до української військової підсистеми з французької, німецької й англійської мов; значна кількість іншомовної лексики потрапляє до військової субмови через посередництво російської та польської мов;

– іншомовні запозичення підлягають процесам фонетичної, морфологічної та семантичної адаптації.

Комплексний аналіз системних відношень на парадигматичному рівні й інтерпретація процесу функціональної переорієнтації військової лексики дає підстави для таких узагальнень:

1. Одним із показників динаміки розвитку військової лексики є функціональна переорієнтація – зміна функціональних характеристик мовної одиниці, яка сприяє переструктуруванню елементів мовної системи та є реалізацією мовної одиниці її потенційних функціональних, а звідси нових, узуально не закріплених граматичних і лексичних характеристик. Особливий дериваційний процес, не пов'язаний зі зміною форми мовної одиниці, а лише як такий, що відображає виконання нею у висловлюванні нехарактерних раніше семантичних, синтаксичних і прагматичних функцій. Цьому процесу притаманний синхронний характер. До форми функціональної переорієнтації лексичних одиниць відносимо термінологізацію та детермінологізацію військових одиниць і зміну частотності вживання лексичних одиниць, яка пов'язана з розширенням меж мовного простору. Аналізовані семантичні модифікації у словах є наслідком складної взаємодії екстра- й інтралінгвальних чинників, які виявляються, зокрема, у сконденсованій, економній номінації нових понять та реалій за допомогою вже наявних у мові слів й одночасному набутті ними образності, влучності, емоційності й експресивності, що характерно для субстандартної військової лексики. Продуктивними є процеси розширення семантичного обсягу слів, а також детермінологізації спеціальних військових лексем. Через названі явища відбувається збагачення, інтелектуалізація мови, що зумовлює піднесення рівня освіченості носіїв мови. Найпродуктивніший різновид семантичної модифікації у стандартній та субстандартній військовій лексиці репрезентований метафоризацією. Метонімія не знаходить суттєвого поширення у військовій лексиці, оскільки може викликати небажану для галузевої субмови омонімію.

2. Українська військова лексика за походженням гетерогенна. У ній виокремлено питомі номени та лексеми іншомовного

походження. Іншомовні слова, засвоєнні українською військовою підсистемою, поділяємо на дві групи: а) запозичення зі слов'янських мов; б) запозичення з неслов'янських мов. Значна кількість військової лексики запозичена з інших мов (німецької, англійської, французької) як прямим шляхом, так і через посередництво російської чи польської. Під час засвоєння іншомовних лексем мовою-реципієнтом активізуються асимілятивні процеси, що зумовлюють творення типових, достатніх для актуалізації значення слова.

Питання оцінки запозичень у формуванні військової субмови має вирішуватися з урахуванням того, що цей спосіб номінації наукових понять не є цілком однорідним явищем, вибір оптимальної форми нового номена залежить від кожного конкретного випадку й вимагає зіставного аналізу різних варіантів запозичень. Запозичення як спосіб поповнення спеціальної лексики для найменування нових понять і диференціації наявних, заміни описових зворотів та усунення омонімії є позитивним явищем. Однак іноді запозичення здійснюються без урахування можливостей творення номенів із використанням засобів рідної мови, що відображає негативні аспекти цього процесу.

ВИСНОВКИ

Основні теоретичні та практичні результати комплексного дослідження дають змогу дійти таких висновків:

1. Українська військова субмова є невід'ємною, досить значною частиною лексичного складу мови, що тісно пов'язана з розвитком військової справи, науки, зумовлена соціально-історичним поступом людства та підлягає фонетичним, словотвірним, лексико-семантичним і граматичним закономірностям. На військову лексичну підсистему мають вплив внутрішні мікро- та макроеволюційні зміни, що відбуваються як на рівні окремих лексичних одиниць, словотвірних гнізд, словотвірних ланцюжків, так і на рівні лексичної системи загалом. Ці процеси зумовлюють системну перебудову військової лексики, що породжує тенденції до застосування власних номінаційних ресурсів, збільшення кількості композитних одиниць, зниження питомої ваги іншомовних запозичень.

Погоджуючись із тим, що динаміка розвитку мови має подвійну залежність від чинників внутрішніх і зовнішніх, вважаємо, що за часів великих соціальних зрушень у суспільстві екстралінгвальні чинники мовних змін набувають більшої ваги та є потужними у сфері спеціального спілкування. Розвиток аналізованої галузевої лексичної підсистеми детермінується як впливом загальних щодо мовної системи екстралінгвальних чинників (проголошення незалежності України, набуття українською мовою статусу державної, особливості розвитку сучасного українського суспільства), так і специфічними для цієї предметної галузі позамовними чинниками (розвиток нових видів озброєння та технічного оснащення армії).

2. Під поняттям «військова лексика» розуміємо сукупність одноголузевих і багатоголузевих спеціальних найменувань, що відповідають поняттям і реаліям військової сфери й утворюють

відповідну фахову підсистему. Військова лексика містить військову термінологію та номенклатуру, до якої входять науково-технічні терміни, пов'язані з військовими поняттями, а також субстандартні одиниці, які характеризують сферу неофіційного професійного спілкування військових. У військовій підсистемі активно функціонують терміни, що є спільними для технічних та інших суміжних з військовою справою галузей знань. У процесі історичного розвитку простежуються зв'язки між різними групами військової лексики, що є підтвердженням загальної тенденції словотвору в напрямку демократизації через міграцію одиниць із периферії мовної системи до ядра й навпаки.

3. Українська військова лексика є системно організованим галузевим полем. На основі лексико-семантичного принципу в межах досліджуваної лексики розрізняємо лексико-семантичні групи «Назви зброї», «Назви амуниції», «Назви споруд». Єдність досить розвиненої лексико-семантичної організації української військової лексики ґрунтується на синонімічних, полісемічних, омонімічних, антонімічних і гіпонімічних кореляціях, що дає змогу говорити про її достатню сформованість. Визначальним у парадигматичних зв'язках між одиницями української військової лексики є класифікаційний родо-видовий тип відношень, який структурує лексику як багатоступеневу ієрархічну систему підпорядкування гіпонімів гіпероніму.

4. Основою розбудови української військової лексики є морфологічна деривація, яка відбувається за законами й моделями сучасної української літературної мови та репрезентована такими способами творення військових номенів — суфіксальним, префіксальним, префіксально-суфіксальним, нульовою суфіксацією, осново-складанням, абрєвіацією. Високу продуктивність мають суфіксація, осново-складання й абрєвіація. Найпродуктивнішими у творенні військових номенів є словотвірні типи із суфіксами *-ач*, *-ник* і префіксоїдами *авіа-*, *авто-*, *аєро-*, *гідро-*, *гіро-*, *радіо-*, *турбо-*, *фото-*.

Значна кількість військових назв з'явилася за допомогою синтаксичної деривації. Аналіз морфолого-синтаксичної структури назв військових понять виявив як однослівні, так і складені

найменування реалій у військовій субмові. Великою групою номенів у військовій лексиці є аналітичні одиниці, які функціонують у формі вільних і зв'язаних словосполучень. Домінують дво-, три- та деякі чотирикомпонентні назви. Моделі з п'яти- і більше компонентів мають невисоку активність уживання.

Основними структурними моделями інновацій сучасної військової лексики є композити, аналітичні моделі та їх варійовані форми – абрєвіатури.

5. Поповнення військової підсистеми відбувається завдяки використанню внутрішніх словотвірних ресурсів мови шляхом семантичної модифікації лексичних одиниць, їх функціональної переорієнтації. Найважливішою її формою є зрушення референтної співвіднесеності та переусвідомлення традиційної семантики лексичних одиниць при вживанні у військовому вокабулярі полісемічної лексики. Провідну роль у семантичних змінах відіграє механізм метафоризації. Аналіз військових лексичних одиниць свідчить, що зміни їх значення можуть бути пов'язаними з процесами термінологізації, детермінологізації та транстермінологізації. Збагачення військової субмови здійснюється завдяки взаємодії загальноновживаної, спеціальної та субстандартної лексики. Процес такої взаємодії виявляється в термінологізації загальноновживаної лексики, переході загальноновживаних слів до військової субстандартної лексики та міграції окремих термінів до сфери військових соціолектів. Загальноновживана лексика набуває нових значень у військовій субмові й уживається, головним чином, для найменування зброї та військової техніки, що зумовлюється номінативними потребами, зокрема необхідністю дати назви соціально значущим поняттям і явищам. Загальноновживана лексика поширюється у сфері військової субстандартної лексики, уживається на позначення зброї, боєприпасів, військової техніки, приладів, обладнання, споруд, укриття й загорождення, та набуває нової семантики (підвищення ролі конотативного компонента) і прагматики (експресивно-емоційно-оцінних елементів). Військова лексика виявляє здатність створювати семантичні модифікації загальнолітературної мови та професійних підмов

і виявляє тенденцію до інтеграції в різні сфери життя українського суспільства.

6. За своїм походженням військова лексика досить неоднорідна. До її складу входять як національні лексичні одиниці, так і запозичення з різних мов — із німецької, французької, англійської, рідше — з італійської, грецької, латинської, голландської, які потрапляли до української військової субмови двома шляхами: безпосередньо й опосередковано, здебільшого через російську й польську мови. Іншомовні запозичення підлягають процесам графічної, фонетичної, морфологічної та семантичної адаптації.

Під час дослідження виокремлено проблеми, які, на нашу думку, потребують подальшого поглибленого дослідження і є перспективними для новітнього етапу розвитку військової лексики: збереження національної самобутності при формуванні (відродженні) національної військової фахової субмови; співвідношення національного та інтернаціонального при розбудові галузевої лексики; розмежування сленгу й інших типів нелітературного мовлення військових; подальше вивчення українського військового сленгу; створення лексикографічної бази субстандартних одиниць військової лексики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алаторцева С. И. Проблемы неологии и русская неография : дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / Светлана Ивановна Алаторцева. – СПб., 1998. – 317 с.
2. Алексеева Л. М. Проблемы термина и терминологии / Лариса Михайловна Алексеева. – Пермь : ПГУ, 1998. – 120 с.
3. Андріянова О. Я. Військово-морська термінологія української мови : етапи формування та семантика : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ольга Ярославівна Андріянова. – К., 2011. – 199 с.
4. Апресян Ю. Д. Лексическая семантика. Синонимические средства языка / Юрий Дереникович Апресян. – М. : Наука, 1974. – 367 с.
5. Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии / Ольга Сергеевна Ахманова. – М. : Учпедгиз, 1957. – 296 с.
6. Ахманова О. С. Экстралингвистические и внутрилингвистические факторы в функционировании и развитии языка / О. С. Ахманова, В. З. Панфилов // Вопросы языкознания. – 1963. – № 4. – С. 45–57.
7. Балабін В. В. Основи військового перекладу : [підручник] / В. В. Балабін, В. М. Лісовський, О. О. Чернишов. – К. : Логос, 2008. – 587 с.
8. Балабін В. В. Сучасний американський військовий сленг як проблема перекладу : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.16 / Віктор Володимирович Балабін. – К., 2002. – 308 с.
9. Баранник Д. Х. Українська мова на межі століть / Д. Х. Баранник // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 40–47.
10. Баранникова Л. И. Виды специальной лексики и их экстралингвистическая обусловленность / Л. И. Баранникова, С. А. Массина // Язык и общество. – Саратов, 1993. – Вып. 9. – С. 3–15.
11. Бевз Т. О. Семантичні інновації, структурні моделі та функції педагогічної лексики : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Тамара Олексіївна Бевз. – Вінниця, 1996. – 289 с.
12. Бевзенко А. Т. Лексична синоніміка художнього твору : [тексти лекцій] / Анастасія Тимофіївна Бевзенко. – Одеса : Вид-во ОДУ, 1972. – 62 с.

13. Бевзенко С. П. Українська діалектологія : [навч. посіб.] / Степан Пилипович Бевзенко. — К. : Вища школа, 1980. — 245 с.
14. Бенвенист Э. Общая лингвистика / Эмиль Бенвенист ; [пер. с фр. Ю. Караулова и др.]. — М. : Прогрес, 1974. — 447 с.
15. Бібла С. В. Склад, джерела і шляхи формування церковної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. В. Бібла. — К., 1997. — 20 с.
16. Большой энциклопедический словарь. Языкознание / [гол. ред. В. Н. Ярцева]. — [2-е изд.]. — М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. — 685 с.
17. Бондалетов В. Д. Типология и генезис русских аргю : [учеб. пособ. к спецкурсу] / Василий Данилович Бондалетов. — Рязань : РГПИ, 1987. — 82 с.
18. Брысина Е. В. Метафорическая функция военной лексики (по материалам современной публицистики) / Е. В. Брысина // Слово в различных сферах речи : [сб. науч. трудов]. — Волгоград : Изд-во ВГПИ, 1988. — С. 71–79.
19. Будагов Р. А. История слов в истории общества / Рубен Александрович Будагов. — М. : Просвещение, 1971. — 270 с.
20. Будагов Р. А. Система и антисистема в науке о языке / Р. А. Будагов // Вопросы языкознания. — 1978. — № 4. — С. 3–17.
21. Будагов Р. А. Сходства и несходства между родственными языками : романский лингвистический матеріал / Рубен Александрович Будагов. — М. : Наука, 1985. — 272 с.
22. Булаховський Л. А. Нариси з загального мовознавства : Серія друга // Вибрані праці : у 5-и т. / Леонід Арсенійович Булаховський. — К. : Наукова думка, 1975. — Т. 1. — 495 с.
23. Булик-Верхола С. З. Формування і розвиток української музичної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. З. Булик-Верхола. — Львів, 2003. — 20 с.
24. Бурячок А. А. Принципи моделювання семантичних полів лексики / А. А. Бурячок // Мовознавство. — 1985. — № 4. — С. 41–53.
25. Бурячок А. А. Формування спільного фонду соціально-політичної лексики східнослов'янських мов / Андрій Андрійович Бурячок. — К. : Наукова думка, 1983. — 248 с.
26. Бучина Г. А. Роль метафори в структурировании и функционировании лексики ограниченного употребления : на материале военной

лексики в русском и английском языках : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.19 / Галина Анатольевна Бучина. — М., 2003. — 281 с.

27. Вакарюк Л. О. Українська мова. Морфеміка і словотвір : [навч. посіб.] / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. — Тернопіль : Навчальна книга — Богдан, 2004. — 184 с.

28. Валгина Н. С. Активные процессы в языке / Нина Сергеевна Валгина. — М. : Логос, 2001. — 304 с.

29. Василенко Д. В. Апелятивізація онімів у військовій підмові / Д. В. Василенко // Філологічні науки (мовознавство) . — 2010. — № 8. — С. 154-156.

30. Василенко Д. В. Розвиток словникового складу англійської мови військової сфери ХХ — початку ХХІ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Дмитро Володимирович Василенко. — Запоріжжя, 2008. — 237 с.

31. Ващенко В. С. Мова Тараса Шевченка / Василь Семенович Ващенко. — Харків : Вид-во ХДУ, 1963. — С. 92–105.

32. Ващенко В. С. Українська лексикологія : семантико-стилістична типологія слів / Василь Семенович Ващенко. — Дніпропетровськ : Вид-во ДДУ, 1979. — 128 с.

33. Веклинець Л. П. Становлення української психологічної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. П. Веклинець. — К., 1997. — 20 с.

34. Вербенець М. Б. Юридична термінологія української мови : історія становлення і функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. Б. Вербенець. — К., 2004. — 20 с.

35. Виноградов В. В. Избранные труды. Т. 3 : Лексикология и лексикография / Виктор Владимирович Виноградов. — М. : Наука, 1977. — 320 с.

36. Віняр Г. М. Словотворчі тенденції в сучасній українській мові (на матеріалі усного і писемного мовлення 80-их — початку 90-их років ХХ століття) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Ганна Миколаївна Віняр. — Дніпропетровськ, 1992. — 229 с.

37. Волков С. С. Неологизмы и внутренние стимулы языкового развития / С. С. Волков, Е. В. Сенько // Новые слова и словари новых слов. — Л. : Наука, 1983. — С. 43–57.

38. Волкова І. В. Лексико-семантична характеристика сучасної української фізичної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. В. Волкова. — Харків, 2002. — 21 с.

39. Воробьёва И. Н. Семантика музыкального термина и её динамика / И. Н. Воробьёва // Сопоставительное изучение семантической динамики : [сб. науч. трудов]. — М. : Изд-во МГУ, 1986. — С. 72–81.
40. Гак В. Г. Субституция терминов в синтагматическом аспекте / В. Г. Гак, В. М. Лейчик // Терминология и культура речи : [сб. науч. статей ; под науч. ред. Л. И. Скорцова и др.]. — М. : Наука, 1981. — С. 47–57.
41. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Д. І. Ганич, І. С. Олійник. — К. : Вища школа, 1985. — 360 с.
42. Гапонова Л. Є. Формування української криміналістичної термінології : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Людмила Євгеніївна Гапонова. — Запоріжжя, 2012. — 291 с.
43. Гарбовский Н. К. Сопоставительная стилистика профессиональной речи (на материале русского и французского языков) / Николай Константинович Гарбовский. — М. : Наука, 1988. — 141 с.
44. Генсьорський А. І. Галицько-Волинський літопис (лексичні, фразеологічні та стилістичні особливості) / Антін Іванович Генсьорський. — К. : Вид-во АН УРСР, 1961. — 283 с.
45. Гепнер Ю. Р. Очерки по общему и русскому языкознанию / Юлий Романович Гепнер. — Харьков, 1959. — 371 с.
46. Гимер Н. О. Лексика косметики та косметології сучасної української мови : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Надія Олександрівна Гимер. — Львів, 2010. — 414 с.
47. Годована М. В. Формування української геологічної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. В. Годована. — К., 1992. — 16 с.
48. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах : [учеб. пособ.] / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. — М. : Высшая школа, 1987. — 104 с.
49. Гонтар М. О. Українська терміносистема журналістики : формування, структурна організація та функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. О. Гонтар. — К., 2011. — 21 с.
50. Горбач О. Арго українських вояків / О. Горбач // Наукові записки. — Мюнхен, 1963. — Ч. 7. — С. 4–34.
51. Горобець В. Й. Лексика історично-мемуарної прози першої половини XVIII ст. : на матеріалі діаріюшів / Василь Йосипович Горобець. — К. : Наукова думка, 1979. — 127 с.

52. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць / Катерина Григорівна Городенська. — К. : Наукова думка, 1991. — 192 с.

53. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова : Морфеміка. Словотвір. Морфологія / Володимир Олександрович Горпинич. — К. : Вища школа, 1999. — 207 с.

54. Горпинич В. О. Українська словотвірна дериватологія / Володимир Олександрович Горпинич. — Дніпропетровськ : ДДУ, 1998. — 189 с.

55. Гриджук О. Є. Термінологічна лексика художньої різьби по дереву : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Є. Гриджук. — Івано-Франківськ, 2001. — 20 с.

56. Гриценко С. П. Лексичні латинізми в україномовних текстах кінця XVI — XVII ст. : [монографія] / Світлана Павлівна Гриценко. — К. : ВПЦ «Київський університет», 2011. — 367 с.

57. Гриценко С. П. Польські лексичні запозичення XVI—XVII ст. / С. П. Гриценко // *Studia Linguistica* : [зб. наук. праць]. — К. : ВПЦ «Київський університет», 2009. — Вип. 2. — С. 123–129.

58. Гриценко С. П. Тенденції розвитку лексико-семантичної групи «назви зброї та її частин» (на матеріалі українських писемних пам'яток XVI—XVII ст.) / С. П. Гриценко // *Studia Linguistica* : [зб. наук. праць]. — К. : ВПЦ «Київський університет», 2012. — Вип. 6. — С. 345–367.

59. Гурко О. В. Лексика графічного дизайну в українській мові кінця XX — початку XXI століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Олена Василівна Гурко. — Дніпропетровськ, 2008. — 185 с.

60. Даниленко В. П. Лексико-семантические и грамматические особенности слов-терминов / В. П. Даниленко // *Исследования по русской терминологии* : [сб. статей ; под. ред. В. П. Даниленко]. — М. : Наука, 1971. — С. 7–67.

61. Даниленко В. П. Лингвистические требования к стандартизируемой терминологии / В. П. Даниленко // *Терминология и норма. О языке терминологических стандартов*. — М. : Наука, 1972. — С. 10–25.

62. Даниленко В. П. Русская терминология : опыт лингвистического анализа / Валерий Петрович Даниленко. — М. : Наука, 1977. — 246 с.

63. Дмитрук М. В. Формування української ветеринарної лексики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. В. Дмитрук. — Запоріжжя, 2001. — 21 с.

64. Дорошенко С. М. Формування та розвиток української термінології нафтогазової промисловості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. М. Дорошенко. — К., 2004. — 22 с.

65. Дудников А. В. Современный русский язык / Алексей Виссарионович Дудников. — М. : Высшая школа, 1990. — 424 с.

66. Думчак І. М. Універбація в українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. М. Думчак. — Івано-Франківськ, 1998. — 18 с.

67. Д'яков А. С. Основи термінотворення : Семантичні і соціолінгвістичні аспекти / А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. — К. : ВД КМ «Асадеміа», 2000. — 218 с.

68. Дятчук В. В. Семантична структура і функціонування лексики української літературної мови : [монографія] / В. В. Дятчук, Л. О. Пустовіт. — К. : Наукова думка, 1983. — 156 с.

69. Дячук Т. М. Українська соціально-економічна термінологія : становлення і кодифікація : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. М. Дячук. — К., 2003. — 20 с.

70. Журавлєв В. К. Внешние и внутренние факторы языковой эволюции / Владимир Константинович Журавлєв. — М. : Наука, 1982. — 328 с.

71. Журавлєва Т. А. Особенности терминологической номинации : [монографія] / Татьяна Анатольевна Журавлєва. — Донецк : Донбасс, 1998. — 252 с.

72. Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови : Синтаксис / Анатолій Панасович Загнітко. — Донецьк : Вид-во ДНУ, 2001. — 662 с.

73. Зализняк А. А. Семантическая деривация в синхронии и диахронии : проект «Каталога семантических переходов» / А. А. Зализняк // Вопросы языкознания. — 2001. — № 2. — С. 13–25.

74. Зацний Ю. А. Розвиток словникового складу сучасної англійської мови / Юрій Антонович Зацний. — Запоріжжя : Вид-во ЗДУ, 1998. — 429 с.

75. Канделаки Т. Л. Семантика и мотивированность терминов / Татьяна Леонидовна Канделаки. — М. : Наука, 1977. — 167 с.

76. Капанадзе Л. А. О понятиях «термин» и «терминология» / Л. А. Капанадзе // Развитие лексики современного русского языка. — М. : Наука, 1965. — С. 75–85.

77. Капуш А. Е. Еволюційні процеси в німецькій лексиці суспільно-політичного змісту (на матеріалі періодичних видань 80–90-х років) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / А. Е. Капуш. — К., 2000. — 194 с.

78. Карпенко Ю. О. Творення загальних назв від власних / Ю. О. Карпенко // Українська мова і література в школі. — 1973. — № 10. — С. 23.

79. Кислюк Л. П. Словотвірний потенціал запозичень у сучасній літературній українській мові (на матеріалі англійських та німецьких запо-

зичень) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Л. П. Кислюк. — К., 2000. — 16 с.

80. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения : [учеб. пособ.] / Тарас Романович Кияк. — К. : УМК ВО, 1989. — 104 с.

81. Клименко Н. Ф. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі :[монографія]/ Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловська, Л. П. Кислюк. — К. : ВД Дмитра Бураго, 2008. — 335 с.

82. Клименко Н. Ф. Неологізми у різних стилях сучасної української та новогрецької мов / Н. Ф. Клименко // Проблеми семантики слова, речення та тексту: [зб. наук. праць]. — К., 2002. — Вип. 8. — С. 99–105.

83. Клименко Н. Ф. Словотворча структура і семантика складних слів у сучасній українській мові / Ніна Федорівна Клименко. — К. : Наукова думка, 1984. — 251 с.

84. Клименко О. Л. Поповнення словникового складу сучасної англійської мови з нелітературних підсистем : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / О. Л. Клименко. — Харків, 2000. — 19 с.

85. Клименко О. Л. Сленг і його взаємовідносини з літературною мовою / О. Л. Клименко // Вісник Запорізького державного університету : [зб. наук. статей]. — Запоріжжя : ЗНУ, 1998. — Вип. 1. — С. 68–70.

86. Клочко В. І. Озброєння та військова справа давнього населення України (5000–900 рр. до Р. Х.) / В. І. Клочко. — К. : АртЕк, 1996. — 337 с.

87. Ковалів П. К. Лексичний фонд літературної мови Київського періоду XI–XIV ст. / Пантелеймон Кіндратович Ковалів. — Нью-Йорк, 1964. — Т. 2 : Запозичення. — 444 с.

88. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови / Алла Петрівна Коваль. — К. : Вища школа, 1987. — 351 с.

89. Кожин А. Н. Лексико-стилистические процессы в русском языке периода Великой Отечественной войны / Александр Никитович Кожин. — М. : Наука, 1985. — 328 с.

90. Козак Л. В. Українська електротехнічна термінологія (словотвірний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. В. Козак. — К., 2002. — 19 с.

91. Козлова І. В. Явище антонімії в сучасній українській фізичній термінології / І. В. Козлова // Вестник Международного славянского университета. — 1999. — Т. 2. — № 4 : «Vocabulum et vocabularium — 7». — С. 78–80.

92. Колган О. В. Семантична та словотвірна структура української гірничої термінології : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Олена Володимирівна Колган. — Запоріжжя, 2009. — 195 с.
93. Колгушкин А. Н. Лингвистика в военном деле / А. Н. Колгушкин. — М. : Воениздат, 1970. — 180 с.
94. Колоїз Ж. В. Українська okazіональна деривація : [монографія] / Жанна Василівна Колоїз. — К. : Акцент, 2007. — 311 с.
95. Коломієць В. Т. Розвиток лексики слов'янських мов у післявоєнний період / Віра Титівна Коломієць. — К. : Наукова думка, 1973. — 304 с.
96. Комова М. В. Українська документознавча термінологія : шляхи творення та функціональні особливості : [монографія] / Марія Василівна Комова. — Львів : Вид-во «Львівська політехніка», 2011. — 316 с.
97. Кондрашев В. В. Военная номенклатура Великобритании и США : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.04 «Германские языки» / В. В. Кондрашев. — Одесса, 1982. — 20 с.
98. Корнієнко І. В. Становлення термінології медичної радіології в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. В. Корнієнко. — Харків, 1996. — 18 с.
99. Коцюба Н. Й. Українська термінологія державного управління (становлення та розвиток) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Й. Коцюба. — Львів, 2004. — 16 с.
100. Кочан І. М. Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові : [монографія] / Ірина Миколаївна Кочан. — Львів : ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2004. — 519 с.
101. Кочарян Ю. Г. Функциональные особенности американского военно-морского сленга [Електронний ресурс] / Ю. Г. Кочарян. — Режим доступу : <http://www.teoria-practica.ru/-4-2012/philology/kocharyan.pdf>.
102. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : [підручник] / Михайло Петрович Кочерган. — К. : ВЦ «Академія», 2006. — 464 с.
103. Кочерган М. П. Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слова) / Михайло Петрович Кочерган. — Львів : Вища школа, 1980. — 183 с.
104. Кримець О. М. Метафора і метонімія як чинники творення та розвитку української технічної термінології : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Оксана Михайлівна Кримець. — Харків, 2010. — 225 с.

105. Критенко А. П. Тематичні групи слів і омонімія / А. П. Критенко // Слов'янське мовознавство. — К. : Вид-во АН УРСР, 1962. — Вип. 4. — 281 с.

106. Крыжановская А. В. Сопоставительное исследование терминологии русского и украинского языков / Алла Вячеславовна Крыжановская. — К. : Наукова думка, 1985. — 202 с.

107. Крысин Л. П. Социолингвистические аспекты изучения современного русского языка / Леонид Петрович Крысин. — М. : Наука, 1989. — 186 с.

108. Крысин Л. П. Этапы освоения иноязычного слова / Л. П. Крысин // Русский язык в школе. — 1991. — № 2 — С. 74–78.

109. Крысин Л. П. Эвфемизмы в современной русской речи / Л. П. Крысин // Русский язык конца XX столетия (1985–1995). — М. : Наука, 1996. — С. 391–402.

110. Ктитарова Н. К. Українська термінологія металургійної промисловості : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. К. Ктитарова. — Дніпропетровськ, 2000. — 18 с.

111. Кубрякова Е. С. Типы языковых значений : Семантика производного слова / Е. С. Кубрякова. — М. : Наука, 1981. — 199 с.

112. Кудрявцева Л. О. Моделювання динаміки словникового складу мови : [монографія] / Людмила Олексіївна Кудрявцева. — К. : ІСДОУ, 1993. — 280 с.

113. Куньч З. Й. Українська риторична термінологія : історія і сучасність : [монографія] / Зоряна Йосипівна Куньч. — Львів : Вид-во «Львівська політехніка», 2006. — 215 с.

114. Курилович Е. Очерки по лингвистике : [сб. статей] / Ежи Курилович ; под общ. ред. В. А. Звегинцева. — М. : Изд-во иностр. л-ры, 1962. — 456 с.

115. Куцак Г. М. Міжгалузева термінологічна омонімія / Г. М. Куцак // Українська термінологія і сучасність : [зб. наук. праць]. — К. : Інститут української мови НАН України, 1998. — С. 74–76.

116. Кучеренко О. Ф. Проблеми формування, функціонування та розвитку пожежно-технічної терміносистеми : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Ф. Кучеренко. — Харків, 2003. — 19 с.

117. Левицкий В. В. Семасиология / Виктор Васильевич Левицкий. — Винница : Нова книга, 2006. — 512 с.

118. Левицкий В. В. Явление функциональной переориентации языковых единиц / В. В. Левицкий // Вісник Київського державного лінгвістичного університету : Серія : Філологія. — К. : Вид-во КДЛУ, 1999. — Т. 2. — № 1. — С. 48–53.

119. Левун Н. В. Семантическая и словообразовательная структура украинской терминологии художественной керамики : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Украинский язык» / Н. В. Левун. — Днепропетровск, 1983. — 19 с.

120. Ледяева С. Д. К вопросу о некоторых названиях войсковых соединений в древнерусском языке (по материалам летописей XI–XIII вв.) / С. Д. Ледяева // Вестник Московского государственного университета : Серия : Историко-филологическая серия. — М. : Изд-во МГУ, 1959. — Вып. 4. — С. 163–174.

121. Лейчик В. М. Терминоведение : предмет, методы, структура / Владимир Моисеевич Лейчик. — [3-е изд.]. — М. : Изд-во ЛКИ, 2007. — 256 с.

122. Лейчик В. М. Термины-синонимы, эквиваленты и варианты / В. М. Лейчик // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования : [сб. научн. трудов]. — Новосибирск, 1973. — Вып. 2. — С. 103–107.

123. Лепеха Т. В. Лексико-семантичні особливості термінів судово-медичної експертизи / Т. В. Лепеха // Українська термінологія і сучасність : [зб. наук. праць]. — К. : Інститут української мови НАН України, 1998. — С. 141–145.

124. Лепеха Т. В. Лексико-семантичні та словотвірні-структурні особливості судово-медичної термінології : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Таїсія Василівна Лепеха. — Дніпропетровськ, 2000. — 184 с.

125. Лебедева Т. Б. Вплив соціальних факторів на військовий вокабуляр Німеччини / Т. Б. Лебедева // Вісник Харківського державного університету : Серія : Романо-германська філологія. — Харків : Константа, 1999. — Вип. 430. — С. 65–68.

126. Лебедева Т. Б. Динаміка розвитку військової лексичної підсистеми в сучасній німецькій мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови» / Т. Б. Лебедева. — Харків, 2002. — 19 с.

127. Лебедева Т. Б. Динаміка розвитку військової лексичної підсистеми в сучасній німецькій мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Тетяна Борисівна Лебедева. — К., 2002. — 233 с.

128. Лебедева Т. Б. Формування військових термінів шляхом прямого запозичення / Т. Б. Лебедева // Мова і культура : [наук. журн.]. — К. : КНУ, 2007. — Вип. 9. — С. 241–247.

129. Лингвистический энциклопедический словарь / [под ред. В. Н. Ярцевой]. — М. : Советская энциклопедия, 1990. — 686 с.

130. Лисиченко Л. А. Лексикологія сучасної української мови. Семантична структура слова / Лідія Андріївна Лисиченко. — Харків : Вища школа, 1977. — 133 с.

131. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови / Лідія Андріївна Лисиченко. — Харків : Вища школа, 1997. — 131 с.

132. Литвин О. Г. Становлення української машинобудівної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. Г. Литвин. — Львів, 2000. — 20 с.

133. Литовченко І. О. Військова лексика в романі Василя Шкляра «Чорний Ворон» / І. О. Литовченко // Наукові записки : Серія : Філологічні науки (мовознавство). — Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. — Вип. 100. — С. 115–119.

134. Литовченко І. О. Військова лексика українського козацтва : її генеза та адаптація / І. О. Литовченко // Мова і культура : матеріали XVIII Міжнар. наук. конф. ім. проф. Сергія Бурого (Київ, 22–26 червня 2009 р.). — К. : ВД Дмитра Бурого, 2009. — С. 217–222.

135. Литовченко І. О. Джерела і семантика соціальних діалектизмів у військовій лексиці української мови / І. О. Литовченко // Наукові праці : науково-методичний журнал. — Серія : Філологія (мовознавство). — Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. — Вип. 183. — Т. 195. — С. 63–65.

136. Литовченко І. О. Запозичення у процесі формування військової лексики української мови / І. О. Литовченко // Science and Education a New Dimension. Vol. 2 / Editors : Dr. Vámos X., Dr. Barkáts J., Dr. Tarasenkova N., Kótiš L. — BUDAPEST, 2013. — С. 122–126.

137. Литовченко І. О. Лексико-семантична група «фортифікаційні споруди» в сучасній українській мові / І. О. Литовченко // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету : [зб. наук. праць] / редкол. : Ж. В. Колоїз (відп. ред.), П. І. Білоусенко, В. П. Олексенко й ін. — Кривий Ріг : Видавничий дім, 2010. — Вип. 5. — С. 64–69.

138. Литовченко І. О. Особливості гіперо-гіпонімічних відношень у військовій лексиці української мови / І. О. Литовченко // Філологічні студії : Науковий вісник Криворізького національного університету : [зб. наук. праць] / редкол. : Ж. В. Колоїз (відп. ред.), П. І. Білоусенко, В. П. Олексенко й ін. — Кривий Ріг, 2013. — Вип. 9. — С. 260–265.

139. Литовченко І. О. Семантична деривація як спосіб номенотворення у військовій лексиці української мови / І. О. Литовченко // Семантика мови і тексту : матеріали XI Міжнародної наукової конференції (Івано-Франківськ, 26–28 вересня 2012 р.). – Івано-Франківськ, 2012. – С. 320–322.
140. Лосева-Бахтиярова Т. В. Военная лексика тюркских языков : названия вооружения : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.22 / Танем Валерьевна Лосева-Бахтиярова. – М., 2006. – 293 с.
141. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии : вопросы теории и методики / Дмитрий Сергеевич Лотте. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
142. Луковенко Т. Явище паронімії в українській гомеопатичній термінології / Т. Луковенко // Вісник Національного університету «Львівська політехніка» : Серія : Проблеми української термінології. – Львів, 2012. – № 733. – С. 123–126.
143. Ляпкина Э. М. Влияние внешних и внутренних факторов на развитие номинативной системы языка (на материале наименований лиц по профессии) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Эльвира Маратовна Ляпкина. – Челябинск, 2006. – 195 с.
144. Мазурик Д. В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-ті роки ХХ ст.) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Данута Володимирівна Мазурик. – Львів, 2002. – 195 с.
145. Маковский М. М. Системность и асистемность в языке : Опыт исследования антиномии в лексике и семантике / Марк Михайлович Маковский. – М. : Наука, 1980. – 210 с.
146. Малаховский Л. В. Теория лексической и грамматической омонимии / Л. В. Малаховский. – Л. : Наука, 1990. – 240 с.
147. Малевич Л. Д. Закономірності та особливості становлення гідромеліоративної термінології : (лексико-семантичні процеси) / Л. Д. Малевич // Вісник державного університету «Львівська політехніка» : Серія : Проблеми української термінології. – Львів, 1998. – № 336. – С. 196–200.
148. Малевич Л. Д. Становлення і розвиток української гідромеліоративної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. Д. Малевич. – К., 1999. – 20 с.
149. Марченко В. С. Украинская строительная терминология : систематизация, образование, нормирование (на материале системы «Терминология жилищно-гражданского строительства») : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Украинский язык» / В. С. Марченко. – К., 1992. – 17 с.

150. Масенко Л. Мова і суспільство : Постколоніальний вимір / Лариса Масенко. — К. : КМ «Академія», 2004. — 163 с.

151. Массина С. А. Професіоналізація термінів в подъязыках разных типов (к проблеме функциональной стратификации языков) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка» / С. А. Массина. — Саратов, 1991. — 14 с.

152. Матвіяс І. Г. Засади української діалектології / І. Г. Матвіяс // Мовознавство. — 2000. — № 1. — С. 3–9.

153. Матюшин И. М. Коммуникативная модель взаимодействия военно-терминологических систем (на материале русского и французского военных подъязыков) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / И. М. Матюшин. — М., 1996. — 21 с.

154. Мацюк Г. П. Про термінологізацію одиниць загальноживаної лексики / Г. П. Мацюк // Мовознавство. — 1984. — № 5. — С. 68–71.

155. Мельничук А. С. Понятие системы и структуры языка / А. С. Мельничук // Вопросы языкознания. — 1970. — № 1. — С. 23–27.

156. Мельничук О. С. Розвиток мови як реальної системи / О. С. Мельничук // Мовознавство. — 1981. — № 2. — С. 22–34.

157. Метафора в языке и тексте / В. Г. Гак, В. Н. Телия и др. ; отв. ред. В. Н. Телия. — М. : Наука, 1988. — 176 с.

158. Мечковская Н. Б. Язык как исторически изменяющееся явление / Н. Б. Мечковская // Общее языкознание : [учебник] / под. ред. А. Е. Супруна. — Минск : Вышэйшая школа, 1983. — С. 335–422.

159. Микитюк О. Р. Явище омонімії в загальноживаній і термінологічній лексиці / О. Р. Микитюк // Українська термінологія і сучасність : [зб. наук. праць]. — К. : АН України, 1998. — С. 151–154.

160. Миллер Е. Н. Природа лексической и фразеологической антонимии / Евгений Николаевич Миллер. — Саратов : Изд-во СГУ, 1990. — 222 с.

161. Михайленко Т. Д. Інтра- та екстралінгвістичні аспекти формування і функціонування військової терміносистеми в національних мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Т. Д. Михайленко. — К., 1996. — 48 с.

162. Михайлишин Б. П. З історії термінів-епонімів / Б. П. Михайлишин // Мовознавство. — 1994. — № 4–5. — С. 45–50.

163. Михайлишин Б. П. Теоретичні питання української образотворчої термінології на рівні антонімії / Б. П. Михайлишин // Вісник Львівського університету : Серія : Філологічні науки. — 1990. — Вип. 21. — С. 73–76.

164. Михайлова Т. В. Семантичні відношення в українській науково-технічній термінології : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Тетяна Віталіївна Михайлова. — Харків, 2002. — 216 с.
165. Місник Н. В. Формування української медичної клінічної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Місник. — К., 2002. — 20 с.
166. Мишланова С. Л. Терминоведение XXI века : история, направления, перспективы / С. Л. Мишланова // Филологические науки. — 2003. — № 3. — С. 94–101.
167. Мойсієнко А. К. Динамічний аспект номінації : [монографія] / Анатолій Кирилович Мойсієнко. — К. : ВПЦ «Київ. ун-т», 2004. — 100 с.
168. Мороховський О. М. Деякі питання теорії запозичень / О. М. Мороховський // Мовознавство. — 1984. — № 1. — С. 19–25.
169. Муқан М. П. Багатозначність і омонімія / М. П. Муқан // Українська мова і література в школі. — 1970. — № 8. — С. 30–36.
170. Мурашко Л. В. Українська військова лексика в її історичному розвитку (військові звання та посади) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Л. В. Мурашко. — К., 1997. — 164 с.
171. Муромцева О. Г. Розвиток лексики української літературної мови в другій половині XIX — на початку XX ст. / Ольга Георгіївна Муромцева. — Харків : Вища школа, 1985. — 152 с.
172. Мусатова Е. А. Увеличение семантического объема лексики как активный процесс семантической деривации / Е. А. Мусатова // Східнослов'янська філологія : Серія : Мовознавство [зб. наук. праць]. — Горлівка : Вид-во ГДПІІМ, 2006. — Вип. 7. — С. 181–190.
173. Навальна М. Динаміка лексику української періодики початку XXI ст. : [монографія] / Марина Навальна. — К. : ВД Дмитра Бурого, 2011. — 328 с.
174. Наконечна Г. Науково-технічна термінологія : [монографія] / Галина Наконечна. — Львів : Кальварія, 1999. — 110 с.
175. Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси) / П. І. Білоусенко, І. О. Іншакова, К. А. Качайло, О. В. Меркулова, Л. М. Стівбур. — Запоріжжя ; Кривий Ріг : ТОВ «ЛІПС» ЛТД, 2010. — 410 с.
176. Нелюба А. Явища економії в словотвірній номінації української мови (системний вимір) : [монографія] / Анатолій Нелюба. — Харків : Вид-во ХНУ, 2014. — 184 с.
177. Ніколаєва А. С. Структурно-семантична характеристика термінології програмування комп'ютерних мереж та захисту інформації : автореф.

дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / А. С. Ніколаєва. — Харків, 2002. — 16 с.

178. Нікуліна Н. В. Становлення сучасної термінологічної системи автомобілебудування та ремонту транспортних засобів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Нікуліна. — Харків, 2004. — 20 с.

179. Німчук В. В. Давньоруська спадщина в лексиці української мови / Василь Васильович Німчук. — К. : Наукова думка, 1992. — 416 с.

180. Новиков Л. А. Антонимия в русском языке (семантический анализ противоположностей в лексике) / Лев Алексеевич Новиков. — М. : Изд-во МГУ, 1973. — 290 с.

181. Новиков Л. А. Семантика русского языка / Лев Алексеевич Новиков. — М. : Высшая школа, 1982. — 272 с.

182. Овсейчик С. В. Формування української екологічної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. В. Овсейчик. — К., 2006. — 19 с.

183. Овчаренко Н. І. Способи номінації і словотворення у сучасній українській мінералогічній термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. І. Овчаренко. — Дніпропетровськ, 1996. — 21 с.

184. Огар Е. І. Українська друкарська термінологія : формування та функціонування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Е. І. Огар. — К., 1996. — 22 с.

185. Паламарчук Л. С. Лексико-семантичний розвиток мови / Л. С. Паламарчук // Мовознавство. — 1982. — № 4. — С. 3–7.

186. Паночко М. Н. Украинская спортивная лексика : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 «Русский язык» / М. Н. Паночко. — К., 1978. — 23 с.

187. Панько Т. І. Мова і духовність нації : [монографія] / Таміла Іванівна Панько. — К. : НМК ВО, 1992. — 200 с.

188. Панько Т. І. Українське термінознавство : [підручник] / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. — Т. І. — Львів : Світ, 1994. — 216 с.

189. Пірко В. О. Оборонні споруди в Межиріччі Дніпра і Сіверського Дінця (історичний нарис з уривками джерел і планами споруд за другу половину XVII – XVIII ст.) / Василь Олексійович Пірко. — Донецьк : Східний видавничий дім, 2007. — 176 с.

190. Покровська О. А. Українська термінологія ринкових відносин : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Олена Аврамівна Покровська. — Харків, 1995. — 207 с.

191. Порохова О. Г. Лексика сибирских летописей XVII в. / Ольга Григорьевна Порохова. — Л. : Наука, 1969. — 204 с.
192. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / Александр Афанасьевич Потебня. — М. : Учпедгиз, 1958. — Т. 1–2. — 533 с.
193. Пристайко Т. С. Научно-технические термины-варианты и их типы / Т. С. Пристайко // Функционирование терминов науки и техники в современном русском языке : [сб. науч. трудов]. — Днепропетровск : Изд-во ДГУ, 1986. — С. 17–23.
194. Прохорова В. Н. Профессионализм / В. Н. Прохорова // Русский язык : Энциклопедия. — М. : Русский язык, 1979. — С. 240.
195. Процик М. Р. Лексико-тематичні групи у складі сучасної української видавничої термінології / М. Р. Процик // Українська термінологія і сучасність : [зб. наук. праць] / відп. ред. Л. Симоненко. — К. : АН України, 2003. — Вип. 5. — С. 247–250.
196. Процик М. Р. Сучасна українська видавнича термінологія : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. Р. Процик. — К., 2006. — 20 с.
197. Пуряєва Н. В. Формування української церковно-обрядової термінології : (назви богослужбових предметів) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Пуряєва. — К., 2001. — 20 с.
198. П'яст Н. Й. Системна організація лексики на позначення матеріальної культури / Наталія Йосипівна П'яст. — Вінниця, 2006. — 111 с.
199. Радченко О. І. Мовна норма і варіантність в українській термінології : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ольга Іванівна Радченко. — Харків, 2000. — 203 с.
200. Разумейко М. С. Педагогічна лексика української мови : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. С. Разумейко. — К., 1995. — 25 с.
201. Реформатский А. А. Термин как член лексической системы языка / А. А. Реформатский // Проблемы структурной лингвистики. — М. : Наука, 1986. — С. 163–198.
202. Рибалка Я. І. Структура тематичної групи «Військова лексика козацтва» в українській мові XVII–XIII століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ярослава Іванівна Рибалка. — Дніпропетровськ, 1998. — 193 с.
203. Рисіч Ю. Й. Становлення й розвиток терміносистеми художнього розпису в українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Юлія Йосипівна Рисіч. — Дніпропетровськ, 2003. — 222 с.

204. Рогаль М. С. Лексические заимствования в украинских летописях конца XVII – 1-ой половины XVIII вв. : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / М. С. Рогаль. – К., 1969. – 16 с.

205. Розен Е. В. Альтернативные формы и их социальные коннотации в современном немецком языке / Е. В. Розен // Социолингвистические аспекты изучения немецкой лексики : [межвуз. тем. сб.]. – Калинин, 1981. – С. 135–148.

206. Розен Е. В. Лексика немецкого языка сегодня / Евгения Владимировна Розен. – М. : Высшая школа, 1976. – 128 с.

207. Розенталь Д. Э. Современный русский язык / Д. Э. Розенталь, И. Б. Голуб, М. А. Теленкова. – М. : Высшая школа, 1991. – 559 с.

208. Руденко С. М. Закономірності та особливості термінотворення у підмові громадського харчування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. М. Руденко. – К., 2000. – 23 с.

209. Русанівський В. М. Історія української літературної мови : [підручник] / Віталій Макарович Русанівський. – К. : АртЕк, 2001. – 392 с.

210. Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики : [монографія] / Віталій Макарович Русанівський – К. : Наукова думка, 1988. – 236 с.

211. Сабадош І. В. Формування української ботанічної номенклатури / Іван Васильович Сабадош. – Ужгород : УДУ, 1996. – 192 с.

212. Самойлова І. А. Процеси семантичної деривації в лексиці сучасної української літературної мови (на матеріалі неологізмів 70–90 років ХХ ст.) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Ірина Анатоліївна Самойлова. – К., 1999. – 165 с.

213. Селігей П. О. Сучасне термінотворення: симптоми та синдроми / П. О. Селігей // Мовознавство. – 2007. – № 3. – С. 48–62.

214. Селігей П. О. Що нам робити із запозиченнями / П. О. Селігей // Українська мова. – 2007. – № 3. – С. 3–32.

215. Семенюк О. А. Язык эпохи и его отражение в сатирическо-юмористическом тексте / Олег Анатольевич Семенюк. – Кировоград : РИЦ КГПУ им. В. К. Винниченко, 2001. – 368 с.

216. Семчинський С. В. Загальне мовознавство / Станіслав Володимирович Семчинський. – [2-е вид., переробл. і доп.]. – К. : АТ «ОКО», 1996. – 416 с.

217. Семчинський С. В. Семантична інтерференція мов (на матеріалі слов'яно-східнороманських мовних контактів) / Станіслав Володимирович Семчинський. — К. : Вища школа, 1974. — 255 с.

218. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Эдвард Сепир. — М. : Прогрес, 2001. — 656 с.

219. Серебренников Б. А. Общее языкознание. Формы существования, функции, история языка / Борис Александрович Серебренников. — М. : Наука, 1970. — 604 с.

220. Серебренников Б. А. Роль человеческого фактора в языке : Язык и мышление / Борис Александрович Серебренников. — М. : Наука, 1988. — 244 с.

221. Симоненко Л. О. Національні та інтернаціональні компоненти в сучасних терміносистемах / Л. О. Симоненко, С. О. Соколова та ін. — К. : Наукова думка, 1993. — 237 с.

222. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології : [монографія] / Людмила Олександрівна Симоненко. — К. : Наукова думка, 1991. — 152 с.

223. Сімонок В. П. Семантико-функціональний аналіз іншомовної лексики в сучасній українській мовній картині світу / Валентина Петрівна Сімонок. — Харків : Основа, 2000. — 331 с.

224. Склад і структура термінологічної лексики української мови / А. В. Крижанівська, Л. О. Симоненко, Т. І. Панько й ін. — К. : Наукова думка, 1984. — 196 с.

225. Слинко І. І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання / І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. — К. : Вища школа, 1994. — 670 с.

226. Сложеникина Ю. В. Термин : семантическое, формальное варьирование : [монографія] / Юлия Владимировна Сложеникина. — Самара, 2005. — 228 с.

227. Смирницкий А. И. Лексическое и грамматическое в слове / А. И. Смирницкий // Вопросы грамматического строя : [сб. статей] / ред. кол. : В. В. Виноградов и др. — М. : Изд-во АН СССР, 1955. — С. 11–53.

228. Снісаренко Я. С. Суспільно-політична лексика у структурно-семантичному аспекті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Я. С. Снісаренко. — Одеса, 2012. — 21 с.

229. Современный русский язык : теоретический курс / Л. А. Новиков, В. В. Иванов, Е. И. Кедайтене и др. ; под ред. Л. А. Новикова : в 2-х ч. — Ч. 2 : Лексикология. — М. : Русский язык, 1987. — 160 с.

230. Соколовская Ж. П. Проблемы системного описания лексической семантики / Жанна Павловна Соколовская. — К. : Наукова думка, 1990. — 184 с.

231. Соколовская Ж. П. Система в лексической семантике : анализ семантической структуры слова / Жанна Павловна Соколовская. — К. : Вища школа, 1979. — 189 с.

232. Соколовська Т. Г. Синонімія та антонімія як базові парадигматичні класи в українській термінолексичі з генетики / Т. Г. Соколовська // Українська термінологія і сучасність : [зб. наук. праць]. — К. : Інститут української мови НАН України, 1998. — С. 171–174.

233. Соколовська Т. Г. Українська термінологія з генетики і походження : структура, системність (лінгвістична проблематика) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Т. Г. Соколовська. — К., 1999. — 20 с.

234. Солнцев В. М. Язык как системно-структурное образование (к проблеме онтологии языка) / Вадим Михайлович Солнцев. — М. : Наука, 1971. — 292 с.

235. Соотношение интернационального и национального в общественно-политической терминологии восточнославянских языков / отв. ред. Т. И. Панько. — Львов : Вища школа, 1984. — 204 с.

236. Сорокин Ю. С. Развитие словарного состава русского литературного языка (30–90-е годы XIX века) / Юрий Сергеевич Сорокин. — М. : Наука, 1965. — 565 с.

237. Сороколетов Ф. П. История военной лексики в русском языке XI–XVII вв. / Федор Павлович Сороколетов. — Л. : Наука, 1970. — 384 с.

238. Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг : соціальна диференціація української мови : [монографія] / Леся Ставицька. — К. : Критика, 2005. — 464 с.

239. Стасевський С. Б. Семантико-грамматическая структура украинской технической терминологии (на материале терминологии сельскохозяйственного машиностроения) : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Украинский язык» / С. Б. Стасевський. — К., 1973. — 21 с.

240. Стаховська Н. Ф. Семантика і словотвірна структура агентивно-професійних найменувань металургійної термінолексичі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. Ф. Стаховська. — Дніпропетровськ, 2002. — 17 с.

241. Сташко М. В. Формування та розвиток української бібліотечно-бібліографічної термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / М. В. Сташко. — К., 1999. — 19 с.

242. Степанов Ю. С. Основы общего языкознания / Юрий Сергеевич Степанов. — М. : Просвещение, 1975. — 271 с.

243. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття (на матеріалі мови засобів масової інформації) : [монографія] / Олександр Анатолійович Стишов. — К. : ВЦ КНЛУ, 2003. — 388 с.

244. Стрелковский Г. М. Теория и практика военного перевода / Геннадий Михайлович Стрелковский. — М. : Воениздат, 1999. — 272 с.

245. Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм української літературної мови ХХ століття : [монографія] / Любов Василівна Струганець. — Тернопіль : Астон, 2002. — 352 с.

246. Судзиловский Г. А. Англо-русский военный словарь / Г. А. Судзиловский. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М. : Воениздат, 1968. — 1062 с.

247. Судзиловский Г. А. Сленг — что это такое? Английская просторечная военная лексика : англо-русский словарь военного сленга / Георгий Александрович Судзиловский. — М. : Воениздат, 1973. — 182 с.

248. Суперанская А. В. Общая терминология : вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. — М. : Наука, 1989. — 246 с.

249. Суперанская А. Н. Терминология и номенклатура / А. Н. Суперанская // Проблематика определенных терминов в словарях разных типов. — Л. : Наука, 1976. — С. 73–82.

250. Супрун А. Е. О роли противоречий в развитии языка / А. Е. Супрун // Методологические проблемы языкознания. — К. : Наукова думка, 1988. — С. 128–138.

251. Сучасна українська літературна мова / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ та ін. ; за ред. А. П. Грищенка. — [2-е вид., перероб. і доп.]. — К. : Вища школа, 1997. — 493 с.

252. Сучасна українська літературна мова : у 5-и т. / [за заг. ред. акад. І. К. Білодіда]. — Т. 2 : Лексика і фразеологія. — К. : Наукова думка, 1973. — 440 с.

253. Сучасна українська мова : [довідник] / Л. Ю. Шевченко, В. В. Різун, Ю. В. Лисенко ; за ред. О. Д. Пономаріва. — К. : Либідь, 1993. — 336 с.

254. Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах (Основные семантические процессы) / Александр Анисимович Тараненко. — К. : Наукова думка, 1989. — 256 с.

255. Тарасова В. В. Семантичне поле «Засоби пересування» в сучасних англійській, німецькій, російській та українській мовах : [монографія] / Віталіна Василівна Тарасова. — К. : ТзОВ «SprintPrint», 2010. — 255 с.

256. Татаринів В. А. История отечественного терминоведения. Классики терминоведения. Очерк и хрестоматия / Виктор Андреевич Татаринів. — М. : Моск. лицей, 1994. — 408 с.

257. Тимофеев К. А. О некоторых признаках словообразовательной системы (на материале русского языка) / К. А. Тимофеев // Актуальные проблемы лексикологии. — Новосибирск, 1972. — С. 5–12.

258. Ткач Л. О. Німецькі запозичення в українській літературній мові Буковини кінця ХІХ — початку ХХ ст. (дієслівні семантичні кальки) / Л. О. Ткач // Науковий вісник Чернівецького університету : [зб. наук. праць]. — Чернівці : Рута, 2000. — Вип. 84 : «Германська філологія». — С. 84-95.

259. Ткаченко О. Б. Українська мова і мовне життя світу / О. Б. Ткаченко. — К. : Спалах, 2004. — 272 с.

260. Толста С. А. Правнична термінологія в законодавчих актах України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / С. А. Толста. — К., 2006. — 19 с.

261. Тропіна Н. П. Семантична деривація в сучасній російській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / Н. П. Тропіна. — К., 2004. — 36 с.

262. Тузова М. Ф. Русская военная лексика 2-й половины ХVІІ — первой ХVІІІ в. : автореф. дисс. на соискание ученой степени докт. філол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / М. Ф. Тузова — М., 1956. — 16 с.

263. Тур О. М. Українська термінологія землеустрою та кадастру : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. М. Тур. — К., 2008. — 20 с.

264. Туровська Л. В. Військові звання та посади в Україні : історико-генетичний аспект вивчення української військової термінології / Людмила Володимирівна Туровська. — Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. — 160 с.

265. Туровська Л. В. Дещо про генезис сучасної української військової термінології / Л. В. Туровська // Наукові праці : [науково-методичний журнал]. — Миколаїв, 2007. — Вип. 54. — С. 79–84.

266. Туровська Л. В. Терміни та номени в науково-технічній сфері / Л. В. Туровська // Українська термінологія і сучасність : [зб. наук. праць] — К. : Інститут української мови НАН України, 2005. — Вип. 6. — С. 225–229.

267. Турчак О. М. Оказіоналізми в мові української преси 90-х років ХХ століття : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Олена Михайлівна Турчак. — Дніпропетровськ, 2005. — 256 с.

268. Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. — [2-е вид., виправл. і доп.] — К. : Укр. енциклопедія, 2004. — 824 с.

269. Уфимцева А. А. Лексическое значение : принципы семиологического описания лексики / Анна Анфилофьевна Уфимцева. — М. : Наука, 1986. — 240 с.

270. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы (на материале английского языка) / Анна Анфилофьевна Уфимцева. — М. : Изд-во АН СССР, 1962. — 287 с.

271. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка / Анна Анфилофьевна Уфимцева. — М. : Наука, 1968. — 272 с.

272. Філюк Л. М. Динамічні процеси у формуванні української терміносистеми інформатики (словотвірний аспект) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Л. М. Філюк. — Одеса, 2007. — 20 с.

273. Фомина М. И. Современный русский язык : лексикология / Маргарита Ивановна Фомина. — [3-е изд., испр. и доп.] — М.-Л. : Высшая школа, 1990. — 416 с.

274. Халимоненко Г. І. Тюркська військова лексика у мовленні українського козацтва : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Григорій Іванович Халимоненко. — К., 1993. — 142 с.

275. Харитоновна Т. А. Джерела філософської термінології : [монографія] / Т. А. Харитоновна. — К. : Наукова думка, 1992. — 108 с.

276. Хаустова И. С. Лексикологическая характеристика «Ведомостей» Петра I (по материалам лексики, связанной с военной тематикой) / И. С. Хаустова // Учебные записки Ленинградского государственного университета : Серия : Филологические науки. — Вып. 142. — Л., 1958. — С. 159–182.

277. Холявко І. В. Суспільно-політична лексика у пресі 90-х років ХХ століття (семантико-функціональний аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / І. В. Холявко. — Кіровоград, 2004. — 20 с.

278. Худаш М. Л. Із спостереження над українськими козацькими особливими назвами-композиціями сер. XVII ст. / Михайло Лукич Худаш. — К. : Наукова думка, 1966. — 136 с.

279. Цаголова Р. С. Лексико-семантические особенности политико-экономической терминологии / Руфь Сергеевна Цаголова. — М. : Изд-во МГУ, 1985. — 146 с.

280. Цимбал Н. А. Антонімічні відношення в термінології органічної хімії / Н. А. Цимбал // Українська термінологія і сучасність : [зб. наук. праць]. — К. : Інститут української мови НАН України, 1998. — С. 188–192.

281. Цимбал Н. А. Формування української термінології органічної хімії в 90-ті роки ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. А. Цимбал. — К., 2001. — 19 с.

282. Циткина Ф. А. Терминология и перевод (к основам сопоставительного терминоведения) / Фаина Анатольевна Циткина. — Львов : Изд-во ЛГУ, 1988. — 157 с.

283. Черникова Н. В. Метафора и метонимия в аспекте современной неологии / Н. В. Черникова // Филологические науки. — 2001. — № 1. — С. 82–90.

284. Чорна О. В. Особливості вияву антонімії в українській податковій термінології / О. В. Чорна // Українська мова. — 2009. — № 4. — С. 58–64.

285. Чорна О. В. Українська термінологія податкової сфери : структура, функціонування, формування : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Чорна. — К., 2009. — 20 с.

286. Чорновол Г. В. Новітня економічна термінологія та її стилістичне вживання в сучасній українській мові (на матеріалах періодичних видань) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Г. В. Чорновол. — К., 2004. — 23 с.

287. Чуєшкова О. В. Аналітичні номінації в економічній терміносистемі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. В. Чуєшкова. — Х., 2003. — 18 с.

288. Шанский Н. М. Лексикология современного русского языка / Николай Максимович Шанский. — М. : Просвещение, 1972. — 327 с.

289. Шапран Д. П. Сучасна українська термінологія маркетингу : семантика та прагматика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Д. П. Шапран. — Дніпропетровськ, 2005. — 19 с.

290. Шведова Н. Ю. Лексикология и лексикография / Наталья Юльевна Шведова. — М. : Изд-во АН СССР, 1954. — 536 с.

291. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині ХХ століття (1900-1941). Стан і статус / Юрій Шевельов. — Нью-Йорк, 1987. — 296 с.

292. Шевчук В. Н. Производные военные термины в английском языке / Валентин Никитович Шевчук. — М. : Воениздат, 2003. — 231 с.

293. Шевчук Ю. Про українську культурну вторинність [Електронний ресурс] / Ю. Шевчук // Віртуальна мистецько-культурологічна фундація «УРОК». — 2004–2008. Прикарпатський форум : Електрон. інформ. бюл. — 2006. — Режим доступу : <http://maidan.org.ua/static/mail/1153663383.html>.
294. Шелов С. Д. Термин. Терминологичность. Терминологические определения / Сергей Дмитриевич Шелов. — СПб : СПбГУ, 2003. — 280 с.
295. Шелов С. Д. Терминология, профессиональная лексика и профессионализмы (К проблеме классификации специальной лексики) / С. Д. Шелов // Вопросы языкознания. — 1984. — № 5. — С. 76–87.
296. Шепель Ю. О. Системні відношення в лексиці та словотворі російської й української мов / Ю. О. Шепель, Н. К. Ктитарова, Н. Ф. Стаховська ; за ред. Ю. О. Шепеля. — Дніпродзержинськ : ДДТУ, 2009. — 175 с.
297. Шищенко П. Л. Словосочетание в аспекте деривации / П. Л. Шищенко // Деривация и семантика: Слово — предложение — текст : [сб. науч. трудов]. — Пермь : Изд-во ПГУ, 1986. — С. 126–134.
298. Шмелёв Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики / Дмитрий Николаевич Шмелёв. — М. : Наука, 1973. — 279 с.
299. Щерба Л. В. Избранные работы по языкознанию и фонетике / Лев Владимирович Щерба. — Л. : Изд-во ЛГУ, 1958. — Т. 1. — 182 с.
300. Экономов Г. М. Особенности семантики военного термина (на материале русского и английского языков) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Г. М. Экономов. — М., 1989. — 21 с.
301. Якимович Б. Військовий суржик в українській військовій термінології / Б. Якимович // Українська термінологія і сучасність : тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції. — К. : Інститут української мови НАН України, 1996. — С. 87.
302. Якимович Б. Збройні сили України : Нарис історії / Богдан Якимович. — Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН, 1996. — 359 с.
303. Якимович Б. Тимчасові статuti Збройних Сил України і проблеми української військової термінології / Б. Якимович // Українська термінологія і сучасність : тези доповідей Всеукраїнської наукової конференції. — К. : Інститут української мови НАН України, 1996. — С. 88.
304. Яремко Я. П. Нариси з історії української військової термінології : [монографія] / Ярослав Петрович Яремко. — Дрогобич : Посвіт, 2013. — 411 с.
305. Яремко Я. П. Формування української військової термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Я. П. Яремко. — Дрогобич, 1997. — 16 с.

306. Яценко Н. О. Військова лексика в історичних романах Ліни Костенко / Н. О. Яценко // Дивослово. – 2000. – № 3. – С. 30–32.

307. Яценко Н. О. Основні етапи становлення української військової термінології / Н. О. Яценко // Українська мова. – 2007. – № 3. – С. 74–79.

308. Яценко Н. О. Формування назв військового одягу в українській мові : [монографія] / Ніна Олександрівна Яценко. – К. : ВД Дмитра Бурого, 2009. – 179 с.

309. Aitchison J. Language Change : Progress or Decay? 2-nd ed. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1991. – 258 p.

310. Department of Defense Dictionary of Military and Associated Terms. Joint Publication 1-02. – US Department of Defense, 2009. – 780 p.

311. Hoffman L. Kommunikationsmittel Fachsprache. Eine Einführung. – Tübingen : Günter Narr, 1985. – 304 s.

312. Language Change : The Interplay of Internal, External and Extra-Linguistic Factors / Ed. by Mari C. Jones ; Edith Esch. – New York : Mouton de Gruyter, 2002. – 348 p.

313. Macmillan English Dictionary For Advanced Learners. – new edition. Macmillan Publishers Limited, 2007. – 1748 p.

314. Tashenwörterbuch Russisch. – Neubearbeitung. Langenscheidt, 2003. – 1200 s.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецький-Носенко П. П. Словник української мови / П. П. Білецький-Носенко. — К. : Наукова думка, 1966. — 422 с.
2. Бурячок А. Російсько-український словник для військовиків / А. Бурячок, М. Демський, Б. Якимович. — К. : Наукова думка, 1995. — 384 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел]. — К. — Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. — 1728 с.
4. Енциклопедія військової техніки «Арсенал» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.topgun.rin.ru>.
5. Етимологічний словник української мови : у 7-и т. / (упоряд. : Р. В. Болдирєв, В. Т. Коломієць, Т. Б. Лукінова та ін.). — К. : Наукова думка, 1982 — 2006. — Т. I — VI.
6. Етимологічно-семантичний словник української мови : у 4-х т. / за ред. Ю. Мулика-Луцика, Др. Магдаліни Ласло-Куцюк. — Вінніпег : Тов-во «Волинь», 1979. — Т. 1. — 365 с. ; 1982. — Т. 2. — 400 с. ; 1988. — Т. 3. — 415 с. ; 1994. — Т. 4. — 557 с.
7. Євтимович В. Московсько-український словник для військових / В. Євтимович. — К. : ДГШУВМ, 1918. — 125 с.
8. Ільницький-Занкович І. Німецький та український летунський словник / І. Ільницький-Занкович. — Берлін, 1939. — 206 с.
9. Історичний словник українського язика / [під ред. Є. Тимченка]. — К. ; Харків, 1930-1932. — Т. 1. — 948 с.
10. Нелюбин Л. Л. Иллюстрированный военно-технический словарь (русский, английский, немецкий, французский и испанский языки) / Л. Л. Нелюбин. — М. : Воениздат, 1968. — 485 с.
11. Офіційний сайт Міністерства Оборони України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.mil.gov.ua>.
12. Панібудьласка А. В. Історія української зброї / Андрій Володимирович Панібудьласка // Історія української зброї. Словник військових термінів : [текст] : наукове видання / А. В. Панібудьласка, Б. І. Канцелярук. — К. : ПБП «Фотовідеосервіс», 1993. — С. 3–59.

13. Російсько-український словник військової термінології / упоряд. С. та О. Якубські. — Харків, 1928. — 216 с.

14. Російсько-українсько-англійський військовий словник : близько 20000 слів / [уклад. : В. Я. Карачун, І. А. Черненко, С. М. Чиж, О. О. Карачун]. — К. : Техніка, 2001. — 750 с.

15. Словарь военных терминов / сост. А. М. Плехов. — М. : Воениздат, 1988. — 336 с.

16. Словарь української мови : у 4-х т. : [Репр. вид. : К., 1907–1909 рр. ; НАН України ; Інститут української мови] / Б. Грінченко [упоряд., з дод. власного матеріалу]. — К. : Лексикон, 1996. — Т. 1. — 495 с. ; Т. 2. — 578 с. ; Т. 3. — 507 с. ; Т. 4. — 566 с.

17. Словник «Война и мир» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.voina-i-mir.ru>.

18. Словник зброї [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.weapon.vir.ru>.

19. Словник іншомовних слів / [уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута]. — К. : Наукова думка, 2000. — 680 с.

20. Словник синонімів української мови : у 2-х т. / [А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та ін.]. — К. : Наукова думка, 1999 – 2000. — Т. 1. — 1040 с. ; Т. 2. — 960 с.

21. Словник української мови : в 11-ти т. / [гол. ред. І. К. Білодід]. — К. : Наук. думка, 1970. — Т. I. — 799 с. ; 1971. — Т. II. — 550 с. ; 1972. — Т. III. — 744 с. ; 1973. — Т. IV. — 840 с. ; 1974. — Т. V. — 840 с. ; 1975. — Т. VI. — 832 с. ; 1976. — Т. VII. — 723 с. ; 1977. — Т. VIII. — 927 с. ; 1978. — Т. IX. — 916 с. ; 1979. — Т. X. — 658 с. ; 1980. — Т. XI. — 699 с.

22. Ставицька Л. Короткий словник жаргонної лексики української мови / Леся Ставицька. — К. : Критика, 2003. — 336 с.

23. Тимченко Є. К. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV – XVIII ст. : у 2-х кн. / Є. К. Тимченко ; [підгот., упоряд., ред. : В. В. Німчук, Г. І. Лиса] ; НАН України, Українська Вільна АН у США. — К. — Нью-Йорк : «Літопис-XX». — Кн. I. — 2002. — 512 с. ; Кн. II. — 2003. — 512 с.

24. Фразеологічний словник української мови : у 2-х т. / [В. Білоноженко й ін.] — К. : Наукова думка, 1993. — 984 с.

25. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : у 4-х т. / Макс Фасмер. — М., 1986. — Т. I. — 576 с. ; 1986. — Т. II. — 672 с. ; 1987. — Т. III. — 832 с. ; 1987. — Т. IV. — 864 с.

26. Щорічник «Біла книга 2005 : оборонна політика України». — К. : Заповіт, 2006. — 136 с.

27. Щорічник «Біла книга 2006 : оборонна політика України». — К. : Міністерство оборони України, 2007. — 96 с.

28. Щорічник «Біла книга 2007 : оборонна політика України». — К. : Міністерство оборони України, 2008. — 120 с.

29. Щорічник «Біла книга 2013 : збройні Сили України». — К. : Міністерство оборони України, 2014. — 75 с.

30. Энциклопедия вооружений. Стрелковое оружие [Электронный ресурс]. — Режим доступа: [http:// www.gunsite.narod.ru](http://www.gunsite.narod.ru).

SUMMARY

The dynamic processes in Ukrainian military vocabulary (names of weapon, accoutrements, military installations).

The monograph is dedicated to the study of the peculiarities of the dynamic processes in Ukrainian military vocabulary (names of weapon, accoutrements, military installations). The essence of the concept «military vocabulary» is defined. The main approaches to the classification of military vocabulary are analyzed. The extra-lingual determinants which stimulate the development of the investigated vocabulary are characterized, facts of their influence on the dynamic processes in the investigated subsystem are described taking into consideration their interaction with intra-lingual factors. The specific paradigmatic connections in lexico-semantic groups «Names of weapon», «Names of accoutrements», «Names of military installations» are established. Special attention has been attached to derivational processes in military vocabulary (morphological ways of building up military lexical units and the results of syntactic derivation). The mechanism of individual elements of the military sublanguage adaptation to the new conditions of their functioning is considered and their functional reorientation is outlined. The means of new nomination in the military vocabulary on the examples of lexico-semantic groups «Names of weapon», «Names of accoutrements», «Names of military installations» are analyzed. The etymology and ways of penetration and mastering of borrowings in the Ukrainian military vocabulary are revealed.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	6
НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ Й СУЧАСНІ ОРІЄНТИРИ В ДОСЛІДЖЕННІ ВІЙСЬКОВОЇ ЛЕКСИКИ	7
Військова лексика в інтра- та екстралінгвальних аспектах.....	7
Основні підходи до витлумачення військової субмови	21
Принципи класифікації військової лексики.....	27
ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА ТА СТРУКТУРНА ПАРАДИГМА ВІЙСЬКОВОЇ ЛЕКСИКИ НА ПОЗНАЧЕННЯ ЗБРОЇ Й ТЕХНІЧНОГО ОСНАЩЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ	43
Лексико-семантична диференціація військової лексики на позначення зброї й технічного оснащення.....	47
<i>Лексико-семантичні особливості ЛСГ «Назви зброї».</i>	48
<i>Лексико-семантичні особливості ЛСГ «Назви амуніції».</i>	76
<i>Лексико-семантичні особливості ЛСГ «Назви споруд».</i>	80
Дериваційні процеси у військовій лексиці на позначення зброї й технічного оснащення.....	92
<i>Морфологічні способи продукування військових номенів.</i>	92
Афіксація.....	97
Основоскладання.....	103
Абревіація	106
<i>Результати синтаксичної деривації</i>	112

СЕМАНТИЧНІ МОДИФІКАЦІЇ ТА ШЛЯХИ ОНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ВОКАБУЛЯРА.....	125
Функціональна переорієнтація лексики військової підсистеми.....	127
Зовнішні входження як один із продуктивних шляхів поповнення військової підсистеми.....	145
<i>Запозичення зі слов'янських мов.</i>	147
<i>Запозичення з неслов'янських мов.</i>	154
ВИСНОВКИ.....	171
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	175
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	200
SUMMARY.....	203

Наукове видання

ЛИТОВЧЕНКО Ірина Олександрівна

**Динамічні процеси у військовій лексиці української мови
(назви зброї, амуніції, споруд)**

Монографія

Відповідальний редактор — **Ж. В. Колоїз**

Коректор — **І. О. Литовченко**

Підписано до друку 25.03.2016.

Формат 60×84/16. Ум. др. арк. 12,02. Обл.-вид. арк. 10,33.

Тираж — 100 пр.

Видавець Р. А. Козлов

вул. Рокоссовського, 5/3, м. Кривий Ріг, 50027

097-192-20-77

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4514 від 01.04.2013 р.

Друкарня С. Г. Щербенка

вул. Рокоссовського, 5/3, м. Кривий Ріг, 50027

(0564) 92-20-77

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4561 від 13.06.2013 р.